

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

CHAPLIN, Charlie

CETSHVAYO
CEVDET KUDRET
CEVDET PAŞA
CEVRİ
CEYHANI
CEYHUN, Demirtaş
CEZANNE, Paul
CEZAR, Mustafa
CEZERİ, el-RAZZAZ
CEZZAR, Engin
CEZZAR AHMED PAŞA
CHABRIER, A. Emmanuel
CHABROL, Claude
CHADWICK, James
CHADWICK, Lynn
CHAGALL, Marc
CHAIN, Ernst
CHALGRIN, Jean François
CHAMBERLAIN, Huston
CHAMBERLAIN, Joseph
CHAMBERLAIN, Neville
CHAMBERLAIN, Ower
CHAMBERLAIN, Wilt

CHAMBERLIN, Edward
CHAMPAIGNE, Philippe de
CHAMPOLLION, Jean
CHANDRASEKHAR
CHAPLIN, Charlie
CHAPMAN, George
CHAPMAN, Sydney

25

CHAPPE, Claude
CHAR, René
CHARCOT, Jean Martin
CHARDIN, Simeon
CHARDIN, Pierre
CHARLEMAGNE
CHARLES I

CHARLES II
CHARLES V [Akıllı]
CHARLES V (CHARLES QUINT)
CHARLES MARTEL
CHARLTON, Bobby
CHARPENTIER, Jacques
CHARRON, Pierre
CHATEAUBRIAND, François
CHAUCER, Geoffrey
CHAULIAC, Guy de
CHAVAT
CHÉNIER, André-Marie
CHÉRET, Jules
CHERUBINI, Luigi
CHEVALIER, Maurice
CHEVALIER, Michel
CHEVREUL, Michel Eugène
CHIFLEY, Joseph Benedict
CHILD, Josiah
CHILDE, Vere Gordon
CHIRICO, Giorgio de
CHISHOLM, Roderick
CHOMSKY, Noam

CETSHVAYO

(1826-1884)

Zulu kralı. 1879'da İngiltere'ye yenilmesi ile Zulu Krallığı parçalanmıştır.

1826'da Zululand'daki (şimdiki Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bir bölge) Eshove'de doğdu, 8 Şubat 1884'te aynı yerde öldü. Zulu Kralı Mpande'nin ilk karısından olan en büyük oğlu ve Zulu kralları Shaka (Şaka) ve Dingane'nin yeğenidir. On iki yaşından başlayarak Avrupalılar'a karşı yürütülen savaflara katıldı. 1853-1854'te Svaziler'le yapılan savaşlarda kendini göstererek Usutu kabilesinin güvenliğini kazandı.

Babası daha ölmeden, Cetshvayo, Zululand'ın gerçek yöneticisi oldu. Kardeşlerinin altısını öldürdü. ikisini de ülkeyi terketmek zorunda bıraktı. 1873'te Mpande ölünce Cetshvayo kabile gelenekleri gereğince kral ilan edildi. Bunu, İngiltere'nin Natal'daki yerel işlerden sorumlu sekreterinin Cetshvayo'ya taç giydirmesi töreni izledi.

Cetshvayo kral olduktan sonra ilkin 40.000 kişilik ordusunu disiplin altına aldı. Ardından ülkesi ile beyaz komşuları arasındaki sorunları çözmeye çalıştı. Güney Afrika'da bir konfederasyon kurma amacıyla olan İngilizler, 1877'de Transvaal'i İngiltere'ye bağlamışlardı. 1878'de Zulular ile Transvaal arasında sınır çatışmaları başlayınca Cetshvayo, Natal'daki İngilizler'in bir komisyon kurarak konuyla ilgili soruşturma yapmasına izin verdi. Soruşturmada Zulular'ın haklı olduğu ortaya çıkınca İngiliz Başkomiser Frere, Zululand'a verilecek bir ödünün İngiltere'nin Güney Afrika Konfederasyonu davasını tehlikeye düşürceğini düşündü. Aralık 1878'de Cetshvayo'ya ordularını dağıtması için bir uyarı yaptı. Buna yanıt alamayınca İngiliz askeri güçleri Ocak 1879'da Zululand'a girerek Zulu Savaşı'nı başlattılar ve Temmuz 1879'da Cetshvayo'yu yendiler. Cetshvayo 28 Ağustos'ta tutsak edildi. 1 Eylül'de bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereğince Zululand birbirinden ayrı 13 krallığa bölündü.

Cetshvayo daha sonra Londra'ya giderek görüşmeler yaptı. 1883'te yeniden kral ilan edildi ve küçük bir yöreyi yönetmeye başladı. Bu duruma bir yandan yerel şefler, diğer yandan Usutu kabilesi karşı çıktı. Kabileler ve yerel şefler ile arasında başlayan savaşların sonunda Cetshvayo yenik düştü ve İngilizler'in denetiminde kalan Eshove'ye sığındı ve burada öldü.

• BAKINIZ: ŞAKA.

CEVDET KUDRET

Bak. KUDRET, Cevdet.

Cevdet Paşa

CEVDET PAŞA

(1823-1895)

Osmanlı tarihçi ve hukukçu. 1774-1826 arasında kapsayan bir Osmanlı tarihi yazmış, Mecelle'nin hazırlanmasında büyük rol oynamıştır.

Ahmed Cevdet Paşa, 27 Mart 1823'te Lofça'da (bugün Bulgaristan'da) doğdu, 27 Mayıs 1895'te İstanbul'da öldü. İlk öğrenimini Lofça'da yaptıktan sonra, 1839'da İstanbul'a gelerek Fatih'deki Papasoğlu Medresesi'ne girdi. Bir yandan da dönemin ünlü bilginlerinden özel dersler aldı. Medrese öğrenimini 1844'te bitirerek Premedi kazası (bugün Arnavutluk'ta) kadılığına atandı. 1845'te İstanbul ruusu olarak müderris oldu.

Cevdet Paşa'nın devlet görevlerinde hızla yükselmesi 1846'da başlar. Bu yıl, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın yanında görevlendirildi, 1848'de Bükreş'e gönderildiğinde burada Fuad Paşa ile tanıştı. Bu tanışma ilerde verimli bir işbirliğine dönüştü. 1850'de Meclis-i Maarif üyeliği ile birlikte Darü'l-Muallim'in müdürlüğüne atandı. 1851'de yeni kurulan Encümen-i Dâniş üyeliğine getirildi. Bu kurulca Osmanlı Devleti'nin 1774'ten sonraki tarihini yazmakla görevlendirildi.

Tarihinin ilk üç cildini tamamladığı 1855'te vakanüvisliğe atandı. İlmiye sınıfıyla da bağıni sürdürdüğünden 1856'da Galata Mollası oldu. 1857'de Mekke payesini aldı. Aynı yıl Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliğine getirilince, önde gelen devlet adamları arasına katıldı, en önemli eseri olan Mecelle'nin hazırlıklarına da bu dönemde başladı. Kendisine 1858'de vezirlik ve Vidin valiliği önerilmesine karşın, sivil rütbe istemeyerek İlmiye sınıfına bağlı kalacağını açıkladı. Öte yandan başta şeyhülislam olmak üzere bu sınıfın önde gelenleri fiilen ilmiye görevinde bulunmadığı gerekçesiyle yükselmesini sürekli engelliyorlardı.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile çıktığı Rumeli gezisinde onun takdirini ve güvenini kazanarak 1861'de İstanbul payesine yükseldi. Aynı yıl,

Meclis-i Âli-i Tanzimat ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı. Yine aynı yıl geniş yetkilerle ve olağanüstü komiser olarak İskodra'da meydana gelen olayları yatıştırmak ve yörede gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlendirildi. 1862'de Anadolu kazaskerliğine yükselerek, Bosna Hersek müfettişliğine atandı. Bir yıldan fazla süren bu görevi sırasında yörede önemli hukuki ve idari düzenlemeler yaptı.

Hukukçuluğu

Bu görevden dönüşünde Meclis-i Vâlâ'daki görevini sürdürdü. 1865'te Adana, Gaziantep, Hatay ve Maraş yöresinde sürüp giden huzursuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla kurulan Fırka-ı İslahiye'ye olağanüstü komiser olarak atandı. Fırka-ı İslahiye, yörede yaygın olan göçebe aşiretleri toprağa yerleştirmeye çalıştı ve birtakım reformlar gerçekleştirdi.

Mecelle'nin hazırlanması

İlmiye sınıfından daha fazla yükselemeyeceğini anlayınca 1866'da vezirliği kabul etti ve vakanüvislikten de ayrıldı. Aynı yıl Halep valiliğine atandı. 1868'te yeni kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına getirilince İstanbul'a döndü. Bu görevde iken adalet örgütünü yeniden düzenlemeye çalıştı. En önemlisi de bu kuruldun Mecelle'nin yazılması kararını çıkarttı. İki yıl içinde Mecelle'nin ilk dört kitabını hazırlamışken kısa bir süre için Hudavendigâr (Bursa) valiliğine atandı. Yokluğunda hazırlanan beşinci ve özellikle altıncı kitabın büyük eleştirilere uğraması üzerine, 1871'de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığı ile birlikte yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığına getirildi. Bundan sonra kısa aralıklarla çeşitli görevlere atanmasına karşın yazımın bitimine değin Mecelle Cemiyeti ile bağımlı kesmedi.

Mahmud Nedim Paşa'nın 1871'deki kısa süren sadrazamlığında görevden alındı ama yerine geçen Midhat Paşa, Cevdet Paşa'yı yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığına getirdi. Ocak 1873'te Şura-yı Devlet üyeliğine, Şubat 1873'te evkaf nazırlığına, Nisan 1873'te de maarif nazırlığına atandı. Nisan 1874'te Şura-yı Devlet başkan yardımcılığına getirildi. Kasım 1874'te Yanya valiliğine atandı. Haziran 1875'te yeniden maarif nazırı, Kasım 1875'te de adliye nazırı oldu. Ancak yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yla anlaşamadığından Nisan 1876'da Suriye valiliğine atandı. Henüz görev yerine gitmeden sadrazam değişince yeni hükümette üçüncü kez maarif nazırlığına getirildi.

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra Kasım 1876'da adliye nazırı olarak, Kanun-ı Esasi'nin hazırlık çalışmalarına katıldı. Ardından dahiliye nazırlığına, Aralık 1877'de evkaf nazırlığına, Şubat 1878'de de Suriye valiliğine atandı. Kasım 1878'de bu görevden alındıktan kısa bir süre sonra ticaret nazırlığına getirildi, Ekim 1879'da da yeniden adliye nazırı oldu. Midhat Paşa'nın yargılanması, Hukuk Mektebi'nin açılması gibi önemli olaylar da bu görev dönemine rastlar. Kasım 1882'de ayrıldığı adliye nazırlığına, Haziran 1886'da yeniden getirildi. Dört yıla yakın bir süre görev yaptıktan sonra Mayıs 1890'da istifa etti. Bundan sonra nazırlık görevi kabul etmedi ve ölümüne değin bir çeşit danışma kurulu niteliğindeki Mecâlis-i Aliye üyeliğinde bulundu.

Cevdet Paşa, II. Mahmud, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid dönemlerini kapsayan uzun yaşamı boyunca getirildiği resmi görevlerde yalnızca

bir uygulayıcı, bir yürütücü olmamış, başında bulunduğu örgütleri yeniden düzenleme, bunları hukuki temellere oturtma yolunda ciddi ve başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu bakımdan tarihçi, dilci, eğitimci, hukukçu kişiliğinin ilk etkin çabaları hukuk alanında görülür.

1856'da dış ticaret işlemleri düzenlemeyi amaçlayan Metn-i Metin komisyonu üyeliğine getirildikten sonra hukuk sorunlarıyla daha çok ilgilenmeye başladı. 1857'de katıldığı Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta çalışmaları daha da derinleşti. Bu dönemde hazırlanmasına katıldığı yasalar arasında Ceza ve Arazi Kanunnamesi ile Tapu Nizamnamesi sayılabilir. Bu arada o güne kadar çıkarılmış yasa, tüzük ve yönetmeliklerin ilk kez bir araya getirilip 1863'te Düstur adı altında yayımlanmasını sağladı. 1868'de getirildiği Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisliği görevinde ise divanın görev ve yetkilerini yeniden düzenledi. Temyiz ve İstinaf mahkemelerinin temelini attı.

Bu dönemde giriştiği en büyük iş kuşkusuz Mecelle'nin hazırlanmaya başlanmasıdır. Tanzimat'la başlayan Batı yasalarını çeviri ya da uyarlama yoluyla alma eğilimi o dönemde de büyük tepkilere yol açmıştı. Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu grup, Batı yasalarının Osmanlı toplumuna uygunluğunu şüpheyle karşılıyordu. Gerçi bu arada birçok yasa (ceza ve ticaret yasaları gibi) çevrilip uygulamaya konulmuştu ama, yeni düzenlemeler bekleyen birçok alan da boştu. Âli Paşa'nın özellikle Medeni Hukuk alanındaki boşluğu, Fransa Medeni Kanunu'nun çevrilip uygulamaya konulmasıyla giderilebileceği yolundaki önerisi büyük tepkilere yol açtı. Şirvanizade Rüşdü Paşa, Fuad Paşa ve Cevdet Paşa'nın başını çektiği grup, buna karşı, toplumun geleneklerine uygun bir medeni kanunun kaleme alınabileceğini savunarak bunu kabul ettirdiler.

İslam Hukuku tarihinin ilk kanunlaştırma (tedvin-codification) hareketi olan Mecelle böyle bir tartışma sonunda ortaya çıktı. Cevdet Paşa'nın başkanlığında dönemin 14 hukuk bilgininden oluşan Mecelle Cemiyeti, 1868'den 1876'ya değin süren çalışmalar sonunda Mecelle'yi oluşturan 16 kitabı hazırlayıp yayımladı. Bu 16 kitap, Medeni Hukuk kurallarının tümünü kapsamaz, büyük ölçüde Borçlar ve Yargılama Usulü Hukuku ile ilgili kurallara yer verir. Ayrıca İslam Hukuku'na dayanmasına karşın şer'i mahkemelerce değil nizamiye mahkemelerince uygulanmıştır. Geride kalan bölümlerin sonradan hazırlanması öngörülmüşse de 1917'de çıkan Hukuk-ı Aile Kararnamesi hariç bu hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir.

Cevdet Paşa'nın ikinci önemli yanı tarihçiliğidir. Encümen-i Dânişçe görevlendirildiği 1851'den ölümüne değin tarih konusundaki çalışmaları hep sürmüştür.

En ünlü eseri olan *Tarih-i Cevdet*, 1774-1826 arasını kapsayan bir Osmanlı tarihidir. Eserin yazımında Doğu ve Osmanlı kaynakları kadar Batı kaynaklarını da kullandığını söylemekte ise de kaynaklar bölümünde bunu doğrulayacak izler yoktur. Ancak tarihin gereğini ve önemini açıklamaya çalıştığı giriş bölümünde Buckle, Michelet ve Montesquieu gibi tarihçi ve düşünürlerin etkisini görmek mümkündür. Dil ve üslup bakımından, geleneksel tarih yazımı

Tarihçiliği

ile Tanzimat nesrinin yeni bir bireşimi görünümündedir. Geleneksel Osmanlı tarihçileri gibi olayları yıl yıl anlatır, güçlü seci ve tahkiye örnekleri verir. Yer yer giriştiği neden-sonuç ilişkisi ile ilgili açıklamalarda, yorumlarda ise büyük ölçüde İbn Haldun'un etkisi görülür.

Cevdet Paşa'ya göre tarih bugünü aydınlatan geçmiştir. Tarihçinin görevi olayları belli bir tarih dilimi içerisine oturtarak nedenlerini ve sonuçlarını araştırmaktır. Toplumlar da sürekli değişme halindedirler. Değişime uymayan toplum çöker. Toplumların yükselmesi ve sağlıklı olarak değişmesi aralarındaki asabiyet'e (dayanışma) bağlıdır. Uygarlık, Tanzimatçıların öngördüğü gibi ulaşılmaya çalışılacak bir ideal değil, her toplumun ulaştığı ya da ulaşacağı bir aşamadır. Uygarlıklar birbirinin mirasçısı olarak gelişir ve hiçbir zaman ölümsüz değildir.

Tarih-i Cevdet'ten başka vakanüvisliği döneminde kaleme aldığı *Tezâkir* adlı yapıtı ile II.Abdülhamid'in isteği üzerine yazdığı *Maruzât* da önemlidir. *Tezâkir-i Cevdet*, 1839-1872 arasını kapsar. 40 cüze ayrılmış yapının sonunda Cevdet Paşa'nın özyaşam-öyküsü yer alır. 5 cüzden oluşan *Maruzât* ise, 1839-1876 arasında meydana gelen önemli siyasi olayların bir tahlili ve değerlendirilmesi niteliğindedir. I. cüzü kayıptır. Cevdet Paşa ayrıca, özellikle halk için *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* adlı klasik bir İslam tarihi de kaleme almıştır.

Dilcilik alanında daha çok öğretime yönelik çabalar harcayan Cevdet Paşa, bu amaçla Fuad Paşa ile birlikte *Kavaid-i Osmaniye* adlı gramer kitabını yazmıştır. Osmanlıca'nın üç dilden oluştuğunu ilk kez açıklayan ve buna göre yazılan kitap, uzun yıllar tüm gramer kitaplarına örneklik etmiştir. Okumayazmanın yaygınlaşması için dilde sadeleşmenin gereğini inandıktan sonra Cevdet Paşa, kendi kitaplarında da bu gereğe uymaya çalışmıştır.

Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin en etkin devlet ve fikir adamlarındandır. Tanzimat Batıcılığı ile geleneğe bağlılığı uzlaştırmaya çalışmış, taklitçilik ve aktarmacılık yerine muhafazakâr bir reformculuğu savunmuştur. Avrupa karşısında sürekli eziklik duyan Tanzimat aydınlarına İslamiyet'in ve Osmanlı Devleti'nin de birçok üstün yanları olduğunu göstermeye çalışarak yeni bir sentez aramanın gereğine işaret etmiş, bunun bazı örneklerini de vermiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Medhal-i Kavaid*, 1852; *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt, 1855-1884; *Beyanü'l-Unvan*, 1857; *Malumat-ı Nafia*, 1862; *Kavaid-i Osmaniye*, 1864; *Takvimü'l-Edvar*, 1870; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 6 kitap, 1874-1889; *Mıyar-ı Sedâd*, 1876; *Adab-ı Sedad*, 1877; *Belagat-ı Osmaniye*, 1881; *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 1890; *Tezâkir*, (ö.s.), C.Baysun (yay), 4 kitap, 1953-1967; *Maruzât*, (ö.s.), Y.Halaçoğlu (yay), 1980.

- **KAYNAKLAR**: C.Baysun, "Cevdet Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, XI, 1953; N.Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, 1916; B.Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; E.Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 1946; U. Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, 1975; O.Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, 1973; A.H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1967; M.H.Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, 1940; H.V.Velidedeoğlu, "Kanunlaşturma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, 1940.

- **BAKINIZ**: ABDÜLHAMİD II, FUAD PAŞA, MİDHAT PAŞA.

CEVRİ (? -1654)

Osmanlı Divan şairi, hattat. 17. yy'ın önde gelen şairlerindendir.

İbrahim Cevri Çelebi İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Kaynaklar iyi bir öğrenim gördüğünü belirtir. Geçimini hattatlıkla sağladı. Hat sanatını Yenikapı Mevlevihanesi'nde Abdi Dede'den öğrendi. Talik ve talik kırmayı yazıda büyük başarı gösterdi. Mevlevi tarikatına girerek mesnevi şârihi Ankaralı İsmail Rüsuhi Dede'ye bağlandı.

Cevri Çelebi *Divan*'ını sağlığında düzenlemiştir. En zengin nüsha kendi el yazısıyladır ve Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde No: 1286'dadır. *Divan*'ın bir özelliği içinde tevhid ve münacaatların olmayışıdır. Tarihler bölümünde devrinin çeşitli olaylarını saptayan dörtlükler vardır. İstanbul'un cami, tekke, çeşme, köprü, han, hamam, köşk gibi yapılarının canlı tanımları bu tarih dizelerinde görülür. *Selimnâme* adlı yapıtını Bitlisli Şükrî'nin 1523'te yazdığı *Selimnâme* adlı mesnevisinden yararlanarak 1627'de yazmıştır. 4300 beyitten fazladır. Yapıt Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği zamanından başlayarak önce Gürcüler'le sonra babası ve kardeşleri ile olan mücadelelerini; tahta çıktıktan sonra Safeviler ve Memlukler'le giriştiği savaşları konu edinir. Yavuz'un menkıbeleşmiş yaşamöyküsüdür. *Aynü'l-Füyûz* adlı yapıtı, Yusuf Sineçak Dede'nin *Cezire-i Mesnevi* adlı yapıtının şerhidir. Yusuf Sineçak'ın mesneviden anlam bütünlüğünü gözeterek seçtiği beyitlere beş Türkçebeyit ekleyerek şerhctmiştir. *Hall-i Tahkikat*, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin mesnevisinden seçtiği kırk beyte beşer beyit ekleyerek meydana getirdiği bir terki-i bend'dir. *Hilye-i Ciharyar-ı Güzin*, Hakani Mehmed Bey'in *Hilye*'sinden esinlenerek yazdığı 145 beyitlik bir mesnevidir. Yapıt münacaat, naat ve girişten sonra dört halifenin niteliklerini sayar. Hakani *Hilye*'de Hz. Muhammed'in maddi niteliklerini ve sıfatlarını anlatır. Cevri Çelebi ise kendi yazdığı *Hilye*'ye dört halifeyi de katmıştır. *Melhame*, Selahaddin Yazıcı'nın 1408'de yazdığı *Şemsiyye* adlı yapıtının Cevri tarafından yeniden yazılmış biçimidir. Havadaki değişikliklerin neden olabileceği olayları konu edinir. 1635'te yazdığı çok tanınmış bu yapıtı 3617 beyittir. *Nazm-ı Niyaz*, on iki ayın özelliklerini anlatan 200 beyitlik bir mesnevidir.

Edirneli Mahmud Örfî'ye ait olduğu kanıtlanan *Cevri Tarihi* ile *Tercüme-i Pend-i Attar* ve *Tercüme-i Ahval-i Hâce Hafız-ı Şirazi* adlı yapıtlar uzun süre Cevri Çelebi'nin sanılmıştır.

Cevri Çelebi, 17 yy'ın çok yönlü bir şairidir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye derin bir sevgi ile bağlıdır. Şiirlerinde hezel, yergi, mizaha yer veren simge ve mazmunlara rastlanmaz. Dili sadedir. Ancak 17. yy'a kadar dile yerleşen Arapça ve Farsça sözcük-

leri kullanmıştır. Divanında devrin büyüklerine yazdığı kasidelerinde kendini aşağılayıcı dizeler yoktur. Terkib-i bendlerinde Bağdadlı Ruhi'nin etkisi görülür. Hatta Ruhi ile Ziya Paşa arasında köprü görevi yapmış sayılabilir. Gazellerinde ise Nefi'nin etkisinde kalmıştır. Ganizade Nadiri, Fuzuli, Şeyhülislam Yahya ve Nevi'nin gazellerini tahmis etmiştir.

• **YAPITLAR:** (başlıca) *Divan*, (ö.s.), H. Ayan (haz.), 1981; *Selîmnâme*, (Millet Kütüphanesi, Manzum No. 1310); *Aynü'l-Füyûz*, (ö.s.), 1852; *Hall-i Tabkikat*, (ö.s.), 1852, (Aynü'l-Füyûz ile birlikte basılmıştır); *Hilye-i Ciharyar-ı Güzin*, (ö.s.), 1876; *Melhame-i Cevri*, (ö.s.), 1875; *Nazm-ı Niyaz*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, T.Y. 714).

• **KAYNAKLAR:** S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1944; O.F. Köprülü, "Cevri Tarihi'nin Mahiyet ve Kıymeti", *Tarih Dergisi*, I, 1949; Naima, *Tarih*, II, 1734; Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatın*, 1928; Ş. Tekindağ, "Selim-Nameler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, I, 1970.

• **BAKINIZ:** YUSUF ŞİNEÇAK.

CEYHANI

(10.yy)

İranlı coğrafyacı. Başka coğrafya kitaplarında rastlanmayan özgün bilgiler veren yapıtıyla tanınmıştır.

Asıl adı Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed'dir. Horasan'da Ceyhan kasabasında doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyor.

Öğrenimini bitirdikten sonra, Samanoğulları hükümdarı I.İsmail b.Ahmed'in sonra da oğlu II.Ahmed b.İsmail'in vezirliğinde bulundu. 913'te II.Ahmed'in öldürülmesi üzerine yerine geçen çocuk yaştaki II. Nasr b.Ahmed'in uzun süre vezirliğini yaptı.

Abbasi halifesi el-Muktedir'in elçisi İbn Fadlan, Volga Bulgarları hükümdarına mektup götürürken 921'de Buhara'da Ceyhani'ye konuk oldu. İbn Fadlan, Ceyhani'nin Horasan'da Şeyhül-Amid diye tanındığını yazar. İbn Nedim'e göre Ceyhani 941 ya da 942'de ölmüştür.

Ceyhani'nin coğrafyaya karşı büyük bir ilgisi vardı. Bulunduğu görevden yararlanıp çeşitli ülkelerin hükümdar ve vezirlerine mektuplar yazdı. Onlardan ülkelerinin coğrafyası hakkında bilgiler istedi. Gezginlerle yabancıardan gezdikleri, gördükleri yerlerdeki gözlemlerini sorup topladı. 914'te *Kitabü'l-Mesalik Ve'l-Memalik* (Yollar ve Ülkeler Kitabı) adlı Arapça yapıtını hazırladı. İbn Hurdazbih'in aynı adı taşıyan tarihi topografya bakımından önemli kitabıyla çeşitli seyahatnamelerden de yararlandı. Yapıtında Hindistan, Çin Hindi ile Türk ülkeleri ve Türkler'le ilgili, kendinden önce yazılmış coğrafya kitaplarında bulunmayan bilgiler verdi.

Ceyhani'nin bu yapıtı kaybolmuştur. Ancak Arap coğrafyacı İbnü'l-Fakih, Ceyhani'nin kitabındaki bazı bölümleri özetleyerek *Abharü'l-Büldan* (M.de Geoeje yay. 1885) adlı yapıtında kullanmıştır.

Ceyhani'nin verdiği bilgiler günümüze kadar bu yolla gelebilmiştir.

• **KAYNAKLAR:** B.Dodge, *The Fibrst of al-Nadim*, II,1970; R.Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, 1975; Z.V.Togan, "İbn Al-Fakih'in Türklere ait Haberleri", *Belleten*, XII (45), 1948.

• **BAKINIZ:** İBN HURDAZBİH.

CEYHUN, Demirtaş

(1934)

Türk öykü ve roman yazarı, mimar. Toplumsal gerçekçi çizgideki öykü ve romanları yanı sıra toplumsal yapı ve edebiyat sorunları üzerine inceleme, araştırmalarıyla tanınmıştır.

Adana'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Adana'da tamamladı. 1959'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Adana Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde, İstanbul Mimarlar Odası genel sekreterliğinde çalıştı, 1972'de, bir süre, Harbiye'de açtığı kitabevini yönetti. Ankara ve İzmit belediyelerinde danışmanlık yaptı. 1977'de *Politika* gazetesi genel yayın müdürlüğünde bulundu. 1 Mart 1979'dan, 1 Eylül 1980'e kadar on beş günde bir yayımlanan *Edebiyat Cephesi* gazetesini çıkardı. 1977-1979 arasında Türkiye Yazarlar Sendikası yönetim kurulunda görev aldı.

İlk öyküsü "Etie"yi, 1955'te *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımladı. Daha sonra, yazı ve öyküleri *Mavi*, *Pazar Postası*, *Yelken*, *Yücel*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Salkım*, *Dost* dergilerinde basıldı. Yazın yaşamına girişinin bu ilk örneklerinde Mavi Hareketi'nin etkileri görülür. Bu öykülerinde toplumsal sorunlara yaklaşımındaki tavrı, geleneksel anlatı öğelerine bağlı kalmayan yöntemi, onu, gerçeküstücü bir anlayışa yakınlaştırdı. Varoluşçu temaların ağır bastığı, bireyin toplum içindeki bunalımını, kaçış ve umutsuzluk içindeki yazgısını, cinsel sorunları çerçevesinde irdelenen öykülerinin bir kısmı ilk kitabı *Tanrıgillerden Biri*'ni oluşturdu.

Ayrıntıya yönelişi, bireyin ruhsal yapısını çözümlemedeki yetkinliği, çağdaş Türk öyküsünde özgün bir çizgi olarak belirdi. Özgünlük arayışından toplumsal gerçekliğe geçişinin ürünlerini vermeye başlaması, 1960 sonrasına rastladı. 1972 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Çamasan*, bu çizgisinin başarılı örneği olarak belirdi. Romanlarını da bu bakış açısı üzerine kurmaya çalıştı. Doğu Anadolu insanının yazgısına yönelik ilk romanı *Asya* ile 1970 TRT Başarı Ödülü'nü, *Apartman* kitabıyla da 1974 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı. Bu dönemde *Ataç*, *Yeditepe*, *Yeni Ufuklar*, *Ant*, *Yön*, *Türk Dili*, *Yansıma* dergileriyle, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazdı. Edebiyatın güncel ve kuramsal sorunlarını içeren yazıları, Türk toplum yapısı üzerine inceleme ve araştırmalarıyla dikkati çekti. Çocuklar

için öykü ve masallar da yazmış olan Ceyhun'un gezi, deneme, inceleme, türünde yapıtları da vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Öykü: *Tanrıgillerden Biri*, 1961; *Sansaryan Hanı*, 1967; *Çamasan*, 1972; *Apartman*, 1974. **Roman:** *Asya*, 1970; *Yağmur Sıcağı*, 1976; *Cadı Fırtınası*, 1982, **İnceleme Araştırma:** *Haçlı Emperyalizmi*, 1967; *Yağma Edilen Türkiye*, 1968; *Yeni Bir Dev*, 1977, **Gezi:** *Yüz Yaşındaki Delikanlı: Bulgaristan*, 1978. **Deneme:** *Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat*, 1979. **Çocuklar İçin:** *Avşalı Çocuk*, 1979; *Savaş ve Küçük Barış*, 1979; *Ada'nın Kuşu*, 1979.

Paul Cézanne

CÉZANNE, Paul (1839-1906)

Fransız, ressam. Çağdaş resmin en önemli öncülerindendir. Batı resim sanatının İzlenimcilik'i (Empresyonizm) izleyen çeşitli akımları üzerindeki büyük bir etki yapmıştır.

19 Ocak 1839'da Aix-en-Provence'da doğdu, 22 Ekim 1906'da aynı yerde öldü. Babası önceleri şapkaçılık yapmış orta halli bir bankerdirdi. Cézanne lise eğitimini Aix-en-Provence'da yaptı; o günlerde kendisiyle aynı okulda okuyan Emile Zola ile arkadaş oldu. Babasının saygın bir meslek edinmesi yolundaki isteği ile liseden sonra bir süre hukuk eğitimi gördü. Resme duyduğu ilgi nedeniyle Aix-en-Provence Desen Okulu'na girdi. Bu okulun açtığı bir yarışmada ikincilik ödülünü kazandı. 1861'de resim eğitimi görmek üzere Paris'e gitti. Babası buna karşı çıkmış, annesi ve kızkardeşi ise onu desteklemişlerdi. Cézanne Paris'te Académie Suisse'e girerek resim öğrenimine devam etti. Bu arada ressam Armand Guillaumin (1841-1927) aracılığıyla ünlü izlenimci sanatçı Pissarro'yu tanıdı. Louvre Müzesi'nde yapıtları bulunan ressamı inceledi, özellikle Caravaggio, Velasquez, Delacroix ve Courbet ile ilgilendi. Ancak École des Beaux-Arts'a giremeyince bu çalışmaları sona erdi.

Cézanne Aix-en-Provence'a döndü, bir yandan babasının bankasında çalıştı, bir yandan da çeşitli portreler yaptı. 1862'de yeniden Paris'e gitti. Burada Frédéric Bazille (1841-1870), Monet, Renoir, Sisley gibi izlenimci ressamlarla tanıştı. Zola ile birlikte Salon des Refusés sergilerini izledi. Bu sergiler akademik anlayışın egemen olduğu sergilere: alınmayan sanatçıların yapıtlarından oluşturuluyordu. Bu arada açılan ünlü Salon sergilerinin hepsine başvurdu, yapıtları hep geri çevrildi. 1871'de Fransız-Alman Savaşı nedeniyle başlatılan seferberlikten kurtulmak için Marsilya yakınlarındaki L'Estaque kasabasına gitti. Aynı yıl Paris'e geri döndü. Daha sonra Auvers-sur-Oise'a yerleşti, burada sık sık görüştüğü Guillaumin ve Pissarro ile birlikte resim çalıştı. Van Gogh'un ileride doktoru olacak Gachet ve ünlü tablo tüccarı Père Tanguy ile dostluk kurdu. Kendine yöneltilen eleştirilere karşın, Pissarro'nun da yardımıyla 1874'te açılan ilk İzlenimciler sergisine katılmayı başardı. 1877'de açılan 3. İzlenimciler sergisine ise 17 resimle katıldı. Bu sergilerde başarı elde edemedi, hatta eleştirilen sanatçıların en başında yer aldı. Bunun üzerine grup sergilerine katılmaktan vazgeçerek Aix-en-Provence'a yerleşti. Renoir, Van Gogh ve başka bazı sanatçıları görmek için gittiği birkaç kısa Paris gezisi dışında, bir daha buradan ayrılmadı.

1888'de babası ölünce tüm yaşamını resim yaparak geçirmesine yetecek bir mirasa sahip oldu. Aynı yıllarda Monet ve daha önce kendini desteklemiş olan Zola ile arası açıldı, gene de Emile Bernard (1868-1941), Renoir, Gauguin ve Van Gogh gibi sanatçılarla, fazla yakın olmamakla birlikte ilişkilerini sürdürdü. Bu arada az da olsa ünü yayılmaya ve genç sanatçılar arasında yandaşlar bulmaya başlamıştı. 1900'de açılan 100. Yıl Sergisi'ne verdiği tablolarından biri Berlin Ulusal Galerisi tarafından satın alındı. Aynı yıl Maurice Denis *Hommage À Cézanne* (Cézanne'a Saygı) adlı ünlü resmini yaptı. 1895'te tablo tüccarı ve yakın arkadaşı Ambroise Vollard, Cézanne'ın ilk kişisel sergisini düzenledi. Ancak genç sanatçıların Cézanne'a giderek artan bir ilgiyle yaklaşmaları, akademik çevrelerde büyük tepki uyandırdı.

Cézanne yaşlılığında daha geniş ilgi gördü. Resimleri 1899, 1901 ve 1902'de açılan Salon des Indépendants sergilerine kabul edildi. 1904'teki Salon d'Automne sergisinde bir bölüm yalnızca ona ayrıldı. Bututum 1905 ve 1906'da da sürdü. Aix-en-Provence'da geçirdiği son yıllarda Cézanne'ın yapıtları çeşitli sanatçılar tarafından daha iyi anlaşılır ve beğenilir oldu.

Cézanne'ın sanatında kendi kişiliğini bulması 1865 - 1871 arasında olmuştur. Bu dönemde gerçekçi (realist) bir ressam olmak istemiş, ancak heyecanlı yaratılışı ve aşırı romantikleştirme eğilimi, bunu engellemiştir. Gerçekçilik'in gerektirdiği gibi dış görünüşe bakmamış, resimlerinde daha çok duygularının sesini dinlediği için aldığı sonuç da gerçekçi olamamıştır. Bu döneminin en etkileyici resimleri portre ve natürmortlardır. *Dominique Amca* gibi portrelerinde geleneksel açık-koyu karşıtlıklarının sürdüğü izlenir. Spatülle (palet bıçağı) kalın tabakalar halinde sürdüğü boya kendi başına bağımsız biçimlere dönüşür, giderek artan bir kütlelilik kazanır.

Erken dönem resimleri

1870'lerde Cézanne, Pissarro'nun önerisine uyarak dış gerçeğe daha iyi bakmaya ve gördüğünü betimlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda köy evleri, yollar, tarlalar, ağaçlar ve gökyüzü gibi manzara öğelerini, İzlenimciler'in ışık-gölge uygulamalarını anımsatan fırça vuruşları ile betimleyen, kendine özgü bir işçilik geliştirmiştir. Bu tekniğe yaşamının sonuna değin de bağlı kalmıştır. Çünkü İzlenimciler'in geliştirdiği teknik, geleneksel ışık-gölge anlayışının tersine, daha canlı ve dirimsel bir görsel bütünlük içermektedir. Cézanne da bu tekniğe dayanarak resmini yaptığı nesnelerin gerçek ağırlık ve yoğunluklarını aslına daha uygun bir biçimde vermiştir.

Yeni gelişmeler

İzlenimciler'in dağılarak başka başka anlayışlara yöneldikleri 1878 dolaylarında Cézanne'nin renkleri çeşitlenmeye ve güç kazanmaya başlar. Hacımleri

kütleselleşir. Resim öğelerinin yüzeysel düzenlenmesi yerine, derinliği oldukça belirginleştirilmiş görsel bir kuruluş egemen olmaya başlar. Bu gelişimin açıkça gözlenebileceği Victor Choquet'nin Portresi'nde bir-biriyle tam bir bütünlük içinde kaynaşarak biçime hacim kazandıran renkler, ışığı imgeyle özdeşleştiren bir işlevle yüklenmiştir. Dominique Amca ile karşılaş-tırıldığında Victor Choquet'nin Portresi, Cézanne'in üslubunun gelişmesinde özgün bir aşamadır. Bu portreyi izleyen çeşitli L'Estaque görüntüleri, Saint-Victoire Dağı, Iskambil Oynayanlar dizileri, onun daha önce gördüklerini unutarak sadece resmi yaptığı anda gördüğünü betimlemeye yönelik bir anlayış içine girdiğini gösterir. Cézanne'nin "ilkel olmak" diye anlattığı bu davranış, Batı resim sanatında Rönesans'la birlikte başlayan 500 yıllık geleneğin alt

Post-Empresyonizm (Geç İzlenimcilik)

Post-Empresyonizm modern resmin gelişiminde İzlenimcilik (Empresyonizm) ile Fovizm ve Kübizm gibi akımlar arasındaki dönemde yer alan sanat eğilimleri için kullanılan bir deyimdir. Bu yüzden tek bir hareketi değil, 1880'li yıllarla birlikte İzlenimcilik'in uzantısı olarak gelişen, ancak zamanla ona karşı bir tepkiye dönüşen anlayışları kapsar. Ayrıca Toulouse-Lautrec*, Cézanne*, Seurat*, Gauguin* ve Van Gogh* gibi sanatçıların İzlenimcilik sonrası olgunluk dönemlerindeki sanat anlayışlarını tanımlamak için de kullanılır.

İzlenimcilik'in son aşamasında, eşit yoğunlukta bir resim yüzeyi ve sağlam bir yapıdan yoksun, belirsiz bir resim mekânı anlayışına varılmıştı. İzlenimci uygulamaların mantığının sınırlarını sonuna dek zorlamasıyla, Monet'de* olduğu gibi, resimde derinliğin sığ ve soyut bir düzeye ulaşıp kalacağını sezen sanatçılar, daha yapımcı (konstrüktif) bir anlayışla yeni arayışlara yöneldiler. Renoir* ve Degas* desenlerinin konturlarını sağlamlaştırarak figür - mekân ilişkileri belirgin bir mekân kuruluşu geliştirdiler. Özellikle İtalyan Primitifleri'nden etkilenen Renoir, biraz yapay biraz da kuru olmakla birlikte İzlenimcilik'e göre daha somut bir üsluba döndü. Degas ise zaten saf bir İzlenimci değildi. Bu yüzden desen ağırlıklı son yapıtları izlenimci renkçilikle klasik bir biçimciliği bütünleştirmeye yöneliktir.

Toulouse-Lautrec bir yandan çizgi ve siluetin bütünleştirilmesine dayanan biçimciliği, öbür yandan da grafik sanatlara dönük deneyleri ile hem Yeni Sanat (Art-Nouveau) gibi süslemeci bir akımı, hem de Bonnard* ve Vuillard* gibi sanatçıların üstünde etkili oldu. Cézanne doğadaki kütle ve derinlik duygusunu tuvalin iki boyutluluğunu zedeleyecek bir yanılsmaya neden olmadan vermenin yollarını araştırdı. Onun geliştirdiği yöntemde, doğadaki karşılıklarına göre yan yana getirilen renkler bütünleştiklerinde, resim mekânı içinde temsil ettikleri

nesnelerin konumunu belirleyen bir yapı kazanıyorlardı. Cézanne'nin perspektif deformasyonları, her şeyi geometrik özüne indirgeyen yapımçı tutumu ve resim mekânı ilişkilerini saf renk aracılığıyla kurması, 20. yy'ın başlarında Kübizm gibi biçimsel açıdan devrimci bir akımın doğmasına yol açtı. Ayrıca geometrik soyutlama kökenli eğilimlerin tümü de Cézanne'nin düşünce ve uygulamalarından kaynaklandı.

Seurat İzlenimciler'in renk alanındaki yeniliklerini düzenli, hatta bilimsel bir yöntemle doğal sınırlarına dek zorlayan bir arayışa yöneldi. Saf renk noktacıklarının yan yana getirilmesine dayanan bir anlayış ile klasik kompozisyon temeline dayanan bir mekân kurgusu geliştirdi. İzlenimciler'in resimlerinde bir anlık görüntünün genelleştirilmesiyle oluşan bu yöntem, tutum açısından durağan ve geleneksel bir biçimcilik ile sonuçlandı. Seurat'nın renk kullanımı, geometrik soyut anlayıştaki üsluplara çeşitli açılardan kaynak oldu.

Gauguin estetik deneyin öznelliğini ve gizemsel etkisini vurgulayan, simgesel bir anlatıma varmaya çalıştı. Düz renklerle boyanmış alanlar ve kalın konturlar aracılığıyla zihinsel imgelerin, duyguların ve düşüncelerin karşılığı olan süslemeci biçimleri araştırdı. Gauguin'in böylece elde ettiği ilkel bir etkiye ve çizgisel bir arabeske dayanan üslubu hem Fovizm'i hem de Kandinsky* ile başlayan ve gittikçe çeşitli boyutlar kazanan lirik-soyut anlayışları etkiledi.

Van Gogh ise gördüğünü değil, gördüğü aracılığıyla kendi kendine anlatmaya yönelik dışavurumcu (ekspresyonist) tutumu ile, duygularının fırça vuruşlarında enerjiye dönüştüğü bir üsluba ulaştı. Bu çarpıcı içtenliğiyle sadece ılımlı Fransız Dışavurumculuk'u için değil, şiddetli duygusallığı ve sınır tanımaz anlatım gücü ile belirginleşen Alman Dışavurumculuk'u için de yeni ufuklar açtı.

üst olmasına yol açan sonuçlar doğurmuştur.

Cézanne'ın biçimdeki devrimi, *realisation* ve *modulation* sözcüklerinin anlamı ile yakındır. bağınıtlıdır. Realizasyon, genelde gerçekleştirmek anlamına gelmekle birlikte Cézanne için doğayı taklit etmek değil, doğa gibi yeniden yaratmak demektir. Modülasyon ise rengin, bir yandan hacimlendirici bir işlevi yerine getirecek gibi, öte yandan da çevresinde yer alan başka renklere göre ayarlanacak biçimde işlenmesidir.

Cézanne'ı derinliği temsil etmeye yönelten, İzlenimciler'in nesneleri birbirleri ve çevreleri içinde eriten yüzeysel resim düzenlerinin sağlam bir yapıdan yoksun olmasıdır. Bu yüzeysellik, nesnenin gerçek yapısını betimlemeye yönelik araştırmalar için yeterlidir. Bunu sağlamak için büyük ustalara öykünmek de geçerli bir yöntem değildir. Çünkü onlar ancak görsel dirimsellikten ödün vererek anıtsal biçimler üretebilmişlerdir. Asıl sorun, imgenin renk dirimselliğini yitirmeden, derinliğin verilebildiği bir yöntemin bulunmasıdır. Mekân derinliğini kazandıracak bir resim yapısı eski ustalarinkine denk bir anıtsallığı kendiliğinden sağlayacaktır.

Temelde klasiğe yakın eğilimler taşıyan Cézanne, bireyin özel duygularından değil, nesnenin yapısından kaynaklanan biçimleyici bir yapı kurabilmenin peşindeydi. "Kargaşa" içinde bir eylem olan bireysel algılama ve kavramanın yol açtığı yanlışlıkların üstesinden ancak böyle gelinebilecekti. Tek amaç imgenin, her türlü duygu, zekâ, duygusal abartma ya da romantik yorumlardan bağımsız, hatta ışığın rastlantısal etkilerinden arındırılmış olarak betimlenmesiydi. Cézanne'ın bu amaçlarla uyguladığı yöntem, "doğanın silindir, küre ve koni gibi saf geometrik biçimler halinde görülmesini ve bu biçimlerin, yüzeylerinin merkezdeki bir noktaya doğru yönlendirildiği bir perspektif içinde düzenlenmesini" öngörüyordu. Buna göre Cézanne, karşısındaki nesnenin kendine en yakın yerini odak noktası olarak seçiyor ve nesnenin kenarlarıyla yüzeylerini ufuk çizgisi üstünde toplanacak gibi biçimlendiriyordu. Ancak bu yöntem uygulandığında Saint-Victoire Dağı ya da Marsilya Körfezi gibi belli uzaklıktaki görüntüler ister istemez yakına geliyordu. Cézanne, ön ve arka plandaki nesnelerin arasındaki uzaklığı korumak için, görüntüyü olduğundan daha geriye iterek bu sorunu da çözüme kavuşturdu. Böylece gerek ön, gerekse arka planı gerçekteki konumlarından soyutlamaktan başka, konuya baktığı noktayı da resim mekânı dışına taşımakla, her türlü öznel belirlemeyi dışlayan bir yapı elde etmiş oluyordu. Bu aynı zamanda doğrudan doğruya resim mekânının derinlik boyutuyla bağlantılı nesnel bir ilişkiler zincirinin "gerçekleştirilmesi" ya da "yaratılması" demekti. Cézanne'ın "doğadan yola çıkarak ondan bağımsız bir plastik bütün kurmak" dan anladığı buydu.

Cézanne'a değin nesnelerin derinlik kazanması kendi renklerinin tonlarının açıktan koyuya doğru işlenmesi ile sağlanmaktaydı. Cézanne'ın geliştirdiği yöntemde ise derinlik duygusu, nesnenin ışık alan yüzeylerinin yakınlık etkisi veren turuncu, gölgede kalan yerlerinin de uzaklık etkisi uyandıran mavi tonlarıyla boyanmasıyla elde ediliyordu. Modülasyon kapsamı içinde bu tonlar hem kendi aralarında

uyumlu kılınıyor, hem de çevrede yer alan renklere göre ayarlanıyordu. Renklerin birbirine göre ayarlanması, farklı boyasal nitelikleri ile boyanın yapısından gelen titreşim etkisinin (kromatik etki) yüzeysel bütünlüğünün sağlanması için zorunluydu. Plastik biçimin doğrudan doğruya katıksız renk aracılığıyla sağlanması anlamına gelen modülasyon olmadan Cézanne'ın öngördüğü yeni yöntem gerektiğinden fazla geometrik ve şematik bir nitelik alacaktı.

Cézanne'ın getirdiği başka bir yenilik ise nesneyi tanımayla ilişkindi. Batı resim sanatı o zamana değin nesneyi tek bir noktadan gören bakış açısı ve perspektif üzerine kuruluydu. Cézanne'ın nesnenin ya da parçalarının bir değil, birkaç değişik açıdan elde edilmiş görüntülerini üst üste getirerek betimlemesi, nesnenin üç boyutlu yapısının daha kesin biçimde saptanmasını sağladı. Cézanne bu yolu sadece natürmortlarında değil, portre ve manzaralarında da kullandı. Ancak bu tekniğin getirdiği soyutlamaya karşın, resmin aslına uygun olması ilkesinin dışına da çıkmadı. Oysa aynı temelden hareket eden Kübistler doğal görüntüye uymak zorunluluğunu duymadılar. Bundan ötürü örneğin yandan yapılmış bir portrede iki gözü birden göstermekten çekinmediler. Nesnenin çeşitli açılardan algılanan görüntülerini birbirine ekleyerek hacmi yüzeyselleştiren Kübistler'e oranla Cézanne'ın değişik bakış açıları arasındaki uzaklık daha azdı.

Cézanne'ın getirdiği yeniliklerin, Bergson'un *Les données immédiates de la conscience* (Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri) adlı kitabının yayımlanması ile aynı zamanlara rastlaması ilginçtir. Bergson bu yapıtında zaman içindeki sürekliliği, bilincin tek temeli olarak irdelerken, resim mekânını zamanın herhangi bir anı ile eşanlımlı kılıyordu. Bergson'a göre dış dünyanın birbirini izleyen görüntüleri, bunları algılayarak birbiri ile bağlantılı kılan bir bilinç için gerçek olabilirdi. Bergson'un kuramsal olarak anlattığı ve Cézanne'ın gerçekleştirdiği şey, yani nesnelere ilişkin değişik görüntülerin resim mekânı içinde bir araya getirilmesi, duyarlılık, hayal gücü ve düşünmenin etkili bir biçimde bütünleştirilmesinin sonucuydu. Bu devrim bilim ile sanatta aynı anda gerçekleşiyordu.

Cézanne'ın getirdiği yenilikler, her zaman bütünüyle doğru olarak anlaşılmamışsa da, etkileri bugüne değin uzanan sanatsal gelişmelere yol açmıştır. Fovizm kısmen, Kübizm ise bütünüyle Cézanne'dan kaynaklanmıştır. Öte yandan Konstrüktivizm (Yapımcılık), Fütürizm (Gelecekçilik), hatta soyut sanat gibi akımlar da az ya da çok Cézanne'dan etkilenmiş sanat anlayışlarıdır.

- YAPITLAR (başlıca): *Şamdanlı ve Kurukafalı Natürmort*, 1865; *Pamuklu Şapkalı Adam*, 1865-1867, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Dominique Amca*, 1865-1867; *Zenci Scipion*, 1866-1867, Sanat Müzesi, Sao Paulo/Brezilya; *Okuyan Paul Alexis ve Zola*, 1869-1870; *Siyah Sarkaç*, 1869-1870; *Asılmış Evi*, 1873, Louvre, Paris; *Elmalı ve Tabaklı Natürmort*, 1873-1877; *Victor Choguet'in Portresi*, 1875; *Kendi Portresi*, 1879-1882, Sanat Müzesi, Basel; *Estaque'da Deniz*, 1882-1885; *Saksılı Natürmort*, 1882-1885, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Melon Şapkalı Cézanne*, 1883-1887; *Marsilya Körfezi'nin L'Estaque'dan Görünüşü*, 1883-1885, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Tante Önünde Yıkılan Kadımlar*, 1885; *Bayan Cézanne'in Portresi*, 1885; *Çiçekler ve*

Bakış açısı

Rengin kullanılması

Meyveler, 1885, Ulusal Müze, Berlin; *İskambil Oynayanlar*, 1885-1890, Louvre, Paris; *Provence'da Dağlar*, 1886-1890, Tate Galerisi, Londra; *Kırmızı Yelekli Delikanlı*, 1890-1895; *Büyük Çam Ağacı*, 1892-1896, Sanat Müzesi, Sao Paolo /Brezilya; *Elma ve Portakallı Natürmort*, 1895-1900; *Genç İtalyan Kızı*, 1896, Louvre, Paris; *L'Estaque* 1898; *Belek Tutan Genç Kız*, 1900-1902, Honolulu Sanat Akademisi, Hawaii; *Saint-Victoire Dağı*, 1898, Sanat Müzesi, Baltimore/ABD.

- **KAYNAKLAR:** K.Badt, *The Art of Cezanne*, 1956; G.Cogiot, *Paul Cezanne*, 1919; R.E.Fry, *Cezanne: A Study of His Development*, 1927; L.Hanson, *Mountain of Victory: A Biography of Paul Cezanne*, 1960; G.Mack, *Paul Cezanne*, 1935; A.J.Meier-Graefe, *Cezanne*, 1927; H.Perruchot, *Cezanne*, 1961; J.Rewald, *The Ordeal of Paul Cezanne*, 1950; D.Rivière, *Le Maître Paul Cezanne*, 1923; L.Venturi, *Cezanne: son Art-son Oeuvre*, 2 cilt, 1936; A.Vollard, *Paul Cezanne: His Life and Art*, 1924.

- **BAKINIZ:** BERGSON, GAUGUIN, PICASSO, PISARRO, RENOIR, SISLEY, VAN GOGH.

CEZAR, Mustafa (1920)

Türk sanat tarihçisi. Çalışmalarında Türk sanatının ve tarihinin çeşitli dönemlerini incelemiştir.

Amasya'da doğdu. Ortaokuldayken babasının ölümü üzerine öğrenimle çalışmayı birlikte yürüttü. 1938'de Sivas Öğretmen Okulu'nu bitirdi ve Giresun'un bir ilçesinde ilkokul öğretmenliğine başladı. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Tarih-Coğrafya Bölümü'ne girdi, 1946'da mezun oldu. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yeniden öğretmen olarak çalıştı, daha sonra tarih öğretmeni olarak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne atandı. 1969'da doçentliğe, 1978'de de profesörlüğe yükseldi. 1982'de Akademi Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştürülünce kurulan Fen- Edebiyat Fakültesi'nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanı oldu.

İlk yazıları 1948'de *Aylık Ansiklopedi*'de yayımlanmıştır. Bunu tarih ve sanat tarihi kitapları, gazete ve dergilerde çıkan çeşitli yazılar, bilimsel toplantılarda verdiği bildiriler izlemiştir. 1971'de yayımladığı *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* adlı yapıtı, Türk sanatının Batılılaşma sürecini inceleyen araştırmacılar için temel kaynak kitap niteliğindedir. Son zamanlardaki bilimsel çalışmalarında daha önce işlenmemiş konulara yönelmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Tarih I*, 1949; *Tarih II*, 1949; *Tarih III*, 1949; *Özlü Osmanlı Tarihi*, 1956; *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 4 cilt, 1957-1960; *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 1965; *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, 1971; *Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık*, 1977; *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, 1983, ("Osmanlı Klasik Döneminin Tipik Ticari Yapıları ve Osmanlı Yapım Sistemi").

CEZERİ, el-RAZZAZ (12 -13.yy)

Artuklu mühendisi. Döneminin teknolojisini yansıtan yapıtıyla tanınır.

Cezeri adı ile bilinen Ebül-İzz İsmail b. el-Razzaz el-Cezeri, bir pirinç tacirinin oğlu olup 12. yy'ın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın ilk yarısında Artuk hükümdarlarının hizmetinde Diyarbakır'da yaşadı. Artuklu Devleti, 12.yy sonlarında, Sultan Melik Şah'a hizmet eden, Artuk'dan gelme bir kumandanın kurduğu bir Türkmen saltanatıydı. Cezeri'nin yaşamı konusunda bilinenlerin tümü *el-Cami beyne'l-İlm ve'l-Ameli'n-Nafi fi San'ati'l-Hiyâl* ("Mekanik Saatlerin Teorisi, Uygulamaları, Sanatı Üzerine Bir Derleme") adlı kitabının giriş kısmındaki bilgilere dayanmaktadır. Döneminin hiçbir yazarı Cezeri üzerine bilgi vermemektedir. Cezeri kitabını yazdığı tarihlerde Diyarbakır Artuk hükümdarı Nasıreddin'in hizmetinde idi. Cezeri daha önce bu hükümdarın babasına ve kardeşine de hizmet etmiştir. Kitabından öğrenildiğine göre, hizmetinin ilk dönemi, 1179 yılında Nureddin Muhammed b. Arslan ile başlamış, 1179-1185 arasındaki bu dönemden sonra, 1185-1200 arasında da oğlu, Kutbeddin Sökmen b.Muhammed'e hizmet etmiştir. Cezeri'nin Artuk Hükümdarlarına hizmeti kitabının hazırlanmasına destek olan Nasıreddin Mahmud b. Muhammed saltanatı sırasında da devam etmiştir.

Nasıreddin Mahmud tahta geçtikten sonra, yani 1200'den sonra, Cezeri kitabını yazmaya başladı. Bu yapının 16 Ocak 1206 tarihinde tamamlandığı kabul edilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde III. Ahmed, 3472'de kayıtlı en eski, çok iyi resimlenmiş ve aslından aynen kopye edilerek yazılan yapının 10 Nisan 1206'da tamamlanması, Cezeri'nin kitabının yazılış tarihine uymaktadır.

Bu yapıt altı kısım üzerine düzenlenmiş olup, özellikle ilk bölüm, eşit ve eşit olmayan zamanları gösteren su saatlerini içermesi bakımından oldukça ilginçtir. Birinci kısmın ilk altı bölümü su saatlerine, diğer dört bölümü mum saatlerine ayrılmıştır. Cezeri'nin döneminde İslam'da bir gün 24 eşit saate bölünüp, buna el sa'at-el-müsteviye (eşit saat), ya da gün ve gece ayrı ayrı on iki eşit kısma bölünüp, buna zamaniye (eşit olmayan zaman) denirdi. Bu sonuncu tanım, Avrupa'da da 18. yy'ın sonlarına değin kullanılmıştır.

Cezeri'nin bu yapıtı, İslam'da Yunan mekanizminin uygulamalarının özellikle hidrolik alanında eriştiği yüksek düzeyi gösterir. Diğer yandan 9. yy'ın ilk yarısında Benî Musa ile başlayan mühendislik konusundaki çalışmaların devam ettiğini de vurgular. Gene de, bu yapıt bilimsel olmaktan oldukça uzaktır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *el-Cami beyne'l-İlm ve'l-Ameli'n-Nafi fi San'ati'l-Hiyâl*, (yazma) ("Mekanik Saatlerin Teorisi, Uygulamaları, Sanatı Üzerine Bir Derleme").

- **KAYNAKLAR:** D.R.Hill, *Arabic Water Clocks*, 1981;

G.Sarton, *Introduction to the History of Science*, 2 cilt; A.Y.Hassan, *The Arabic Tert of al Jazaris "A Compendium of the Theory and Practice of the Mechanical Arts"* 1979.

CEZZAR AHMED PAŞA (? - 1804)

Osmanlı veziri. Napoléon Bonaparte' a karşı Akkâ kalesini savunmuştur.

CEZZAR, Engin (1936)

Türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Shakespeare trajedilerinden müzikallere dek çok çeşitli oyunlarda sahneye çıkmıştır.

25 Eylül 1936'da İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej'de yaptı. Tiyatroya bu okuldaki etkinliklere katılarak başladı. 1955'te ABD'ye gitti. Yale Üniversitesi Tiyatro Bölümü'ne girdi, 1957'ye değin orada okudu. 1957-1959 arasında ünlü *Actors' Studio* tiyatro okulunda Lee Strasberg'in öğrencisi oldu. Bu arada 1958'de *Piscator Workshop* tiyatrosunda dünya prömiyeri yapılan Kafka'nın *Mezar Bekçisi* oyununda başrol oynadı.

1959'da yurda döndü. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda *Hamlet*'te başrole çıktı. Oyunun 169 kez tekrarlanmasıyla Hamlet rolünü en uzun süre oynayan oyuncularından biri oldu. 1962'de tiyatro sanatçısı Gülriz Sururi ile evlendi, aynı yıl eşi ile birlikte Küçük Sahne'de kendi topluluklarını kurdular. İki yıllık kısa bir ara dışında bu topluluk etkinliğini kurulduğu günden günümüze değin sürdürerek Türkiye'deki en uzun ömürlü özel tiyatrolardan biri oldu.

Engin Cezzar topluluğun oyunlarından çoğunun başrolünü ve yöneticiliğini üstlendi. 1964'te başrolünü oynadığı ilk Türk epik sahne yapıtı *Keşanlı Ali Destanı* aynı yıl Almanya'da turneye götürüldü ve 9 ayrı kentte gösterildi. Cezzar 1974'te de çağrılı olarak Çekoslovakya'ya gitti ve Bruno Devlet Tiyatrosu'nca sahnelenen *Keşanlı Ali Destanı*'nın yöneticiliğini yaptı. 1983'te genç oyuncular yetiştirmek amacıyla kurduğu özel konservatuvar niteliğindeki Tiyatro Eğitim Stüdyosu'nda tiyatro dersleri vermeye başladı.

● **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Mezar Bekçisi*, 1958; *Hamlet*, 1959; *Othello*, 1963; *Midas'ın Kulakları*, 1963-1964; *Canlı Maymun Lokantası*, 1963-1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Ferhat ile Şirin*, 1965-1966; *Teneke*, 1965-1966; *Palto*, 1965-1966; *Kurban*, 1966-1967; *İtihat ve Terakki*, 1968-1969; *Morfin*, 1970-1971; *Uzun İnce Bir Yol*, 1979-1980; *Kabare*, 1983-1984. **Yönettiği Oyunlar:** *Tütün Yolu*, 1962-1963; *Othello*, 1963-1964; *Canlı Maymun Lokantası*, 1963-1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Ferhat ile Şirin*, 1965-1966; *Teneke*, 1965-1966; *Palto*, 1966-1967; *Kurban*, 1966-1967; *Hair*, 1971-1972; *Uzun İnce Bir Yol*, 1979-1980; *Kabare*, 1983-1984.

Bosna'da doğdu, 23 Nisan 1804'te Akkâ'da öldü. Doğum tarihi ve ailesi konusunda bilgi yoktur. Gençliğinde İstanbul'a gelerek berberlik yaptığı, He-kimoğlu Ali Paşa'nın (1689-1758) hizmetine girdiği, 1750'lere doğru Mısır'a gittiği bilinmektedir.

Cezzar Ahmed, yaşamının yarım yüzyıldan fazla bölümünü Mısır, Suriye ve Lübnan'da geçirdi. Zekâsını, cesaretini ve becerikliliğini, bunalımlı bir dönemde ve karışık bir ortamda en iyi biçimde kullandı. Mısır'da bulunduğu yıllarda yerli Kölemen beylerine yanaşarak göze girdi. Önceleri Ali Bey el-Kebîr'in, daha sonra Abdullah Bey'in maiyyetlerinde bulundu. Bunların Cidde dolaylarında ayaklanan çöl Arapları ile sürdürdükleri çete savaşlarında yararlıklar gösterdi. Abdullah Bey bir çarpışmada öldürülünce Zülfikâr Bey'in hizmetine girdi. Bir süre sonra da Bâhire (Bahra) kâşifliğine (sancakbeyliğine) atandı. Bahra'da, Bedeviler'le yaptığı başarılı çatışmalarda ayaklananları yendiği gibi Abdullah Bey'in öcünü almak için, elebaşlarından yetmişinin başlarını keserek Ali Bey el-Kebîr'e gönderdi. Bu olay üzerine Ali Bey kendisine "deve kasabı" anlamına gelen "Cezzar" lakabını verdi. Cezzar Ahmed, Ali Bey el-Kebîr'in sayılı kölemenlerinden oldu. Fakat öteki kölemenlerle geçinemediği gibi; Ali Bey'in, rakiplerini ortadan kaldırarak Mısır'a tek başına egemen olma emeline hizmet etmeye de yanaşmadı. Bu tutumu, Mısır'da kalmasını güçleştirdiğinden kılık değiştirerek ilkin İskenderiye'ye oradan da İstanbul'a gitti.

Cezzar, başkentte aradığı ortamı bulamayınca Bahra'ya döndü ve Bedeviler'in arasında yaşamaya başladı. Daha sonra Suriye'ye, oradan Lübnan'a geçerek Beyrut ve Sayda hakimî Emir Mansur'un hizmetine girdi. Burada fazla tutunamayarak Şam Muhafızı Osman Paşa'nın yanına gitti. Hükümet güçlerinin yerli derebeyleriyle giriştiği çarpışmalarda başarılar gösterdi. 1771'de art arda çete baskınları düzenleyerek Akkâ ve Havran Emiri Tahir Ömer'i, Akdeniz'deki Rus donanmasından yardım istemek zorunda bıraktı. Bir yıl önce Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakan Ruslar, bu fırsatı kaçırmayarak Beyrut'u topa tuttular. Osman Paşa ve Cezzar Ahmed de Beyrut kalesini almak için savaşa giriştiler. Cezzar, kaleyi ele geçirmeyi başardı ve buraya mütesellim oldu. Bu göreve getirilmesinde rolü olan Şihaboğlu Emir Yusuf, Cezzar'ı kendi emelleri doğrultusunda kullanamadığı için, aralarında savaş çıktı. Bu yüzden, Rus donanması 1773'te Beyrut'u bir daha ablukaya alırken Şihaboğulları, Dürzîler ve Marunîler de kenti karadan sardılar. Cezzar, dört ay süreyle ve şaşırtıcı bir direnişle kaleyi savundu. Ama sonunda kenti terk ederek Şam'a döndü.

Cezzar, 1775'te Tahir Ömer ayaklanmasının bastırılmasında da büyük bir başarı gösterince Akkâ'

da bulunan Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, ödüllendirilmesi için İstanbul'a öneride bulundu. İlkın, beylerbeyi rütbesiyle Akkâ muhafızlığına, çok geçmeden de vezirlik verilerek Sayda valiliğine getirildi. Böylece Kuzeybatı Suriye'de otuz yıl sürecek aralıksız ve geniş yetkili yöneticiliği başlamış oluyordu. O sırada Suriye, aşiret reisleriyle derebeylerinin güç kazanma mücadelelerine sahne olmaktaydı. Osmanlı valileri, bölge koşullarını iyi değerlendiremediklerinden ve yeterli askeri güçleri de bulunmadığından, genellikle olaylara seyirci kalıyor ya da yenik düşüyorlardı.

Cezzar Ahmed Paşa, asıl parlamışını bu karışıklıkları yatıştırarak gerçekleştirdi. Ayaklanma odaklarının başlıcalarından Tahir Ömeroğulları'nı, uzun uğraşmalardan sonra dize getirdi. Cezayirli Hasan Paşa'nın bölgedeki hareketlerini destekleyerek güvenliğin sağlanmasında etkili oldu. İsyancıların tutunduğu birçok kaleyi zaptetti ve kabilelerle Alevî Şeyhleri'ni sindirdi. Bu başarılar, Lübnan, Ürdün ve Filistin'deki iç kavgayı yatıştırdığı gibi, Batı'da toprak kaybına uğrayan, Kırım'a bağımsızlık veren Osmanlı Devleti'nin de başlıca avuntusu oldu.

Artan gücüne paralel olarak Cezzar Ahmed Paşa'ya 1780'de Akkâ muhafızlığının yanı sıra Şam valiliği ve Emirü'l-Hac'lık (hacıların, Mekke'ye gidip dönme güvenliğini sağlama görevi) verildi. Yanındaki subaylara ve paralı askerlerine çok sert davrandığı için, birkaç kez bunların başkaldırmaları ile de uğraşmak zorunda kaldı. Bölgeden topladığı askerlerin bu tür davranışları yüzünden, Rumeli'nden Boşnak ve Arnavut asıllı silahşörler, Kuzey Afrika'dan gençler getirterek özel bir ordu kurdu. Kıyıda da küçük bir filo oluşturdu. Canbulatoğulları'nın önderlik ettiği Dürziler'le diğer büyük kabileler üzerinde mutlak bir hakimiyet sağladı. Canbulatoğulları'ndan bağlılık göstermeyenleri Akkâ zindanlarına attırdı. Bağlılık kusursuz gördüklerine ise, kendince rütbe, hatta valilikler vermeye başladı. Yaptığı düzenlemelerle kabileleri belli vergilere bağladı. Derebeyi paşalara karşı kararsız bir politika izleyen devlet, Cezzar Ahmed Paşa'nın bu başına buyruk davranışlarını kimi zaman onurlandırıcı yazılarla destekliyor, kimi zaman da duymazlıktan gelmeyi yeğliyordu.

Napoléon Bonaparte, 1798'de Mısır'ı işgal edince Osmanlı Devleti Cezzar Ahmed Paşa'ya umut bağladı. Onun yeteneğini ve gücünü iyi hesaplayan Napoléon, başlangıçta kendisiyle anlaşma yolları aradı, ama bir sonuç alamadı. Osmanlı ordusu ve donanması Mısır üzerine sefere hazırlanırken, üst üste yazılan emirlerle Cezzar Ahmed Paşa'dan yığınak yapması istendi. Cezzar, Akkâ'da gerekli önlemleri aldıktan sonra bir kısım biriklerini el-Ariş'e gönderdi.

Öte yandan Napoléon, hızla harekete geçerek el-Ariş, Gazze ve Yafa'yı işgal ettikten sonra, 18 Mart 1799'da Akkâ önüne geldi. Hiçbir kale karşısında bir günden fazla oyalanmadığı için, buranın da kuşatıldığı gün düşeceği umudundaydı. Ancak iki aydan fazla süren başarısız Akkâ kuşatması, onun Mısır'la ilgili planlarını da suya düşürdü. Kıyıdaki Osmanlı donanmasından ve bir İngiliz filosundan destek gören Cezzar Ahmed Paşa, Cebel-i Lübnanlılar'dan yardım alan Fransız ordusunun saldırılarına karşı koymayı başardı. Kuşatmanın sonuna doğru deniz yoluyla

gelen üç bin Nizam-ı Cedid askeri, savunmayı daha da güçlendirdi. Napoléon, giriştiği on sekiz hücumdan da sonuç alamayınca ağır silahlarını ve cephanesinin bir bölümünü gömdürerek, 21 Mayıs 1799'da Akkâ önünden çekilip Mısır'a dönmek zorunda kaldı.

Cezzar Ahmed Paşa, bu çetin sınavdan sonra Napoléon'a yardım eden Cebel-i Lübnan emirine savaş açtı ve bu yüzden Doğu Akdeniz'deki İngiliz filosu komutanı ile bozuştı. Ayrıca, Akkâ'daki başarısından ötürü, Mısır valiliğinin kendisine verileceğini beklerken, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Mısır seferine çıkmasına içerleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmaya hazır bazı eyalet valilerini koruyuculuğuna aldı. Şam ordugâhında bulunan Sadrazam, Cezzar Ahmed Paşa'yı yakalatmayı ve cezalandırmayı düşündüyse de seferin sona ermesi ve 1800'de İstanbul'a dönmesi yüzünden birşey yapamadı.

Cezzar, bundan sonra geri planda kalmayı yeğleyerek devlete bağlı bölge yöneticilerine karşı kendisini tutan paşaları kışkırttı. Bir ara, Arnavut İsmail Paşa'yı Akkâ'da hapsettirdi. 1802'de Yafa'yı zorla ele geçirdi. Devlete bağlı Nablus emirine savaş açtı. Tutumu, apaçık bir başkaldırma sayılmakla birlikte, günün koşulları ve Vehhabî ayaklanmasının alevlenmesi dikkate alınarak Hicaz seraskerliğine ve Şam valiliğine atandı. Ayrıca kendisinin Mısır'daki karışıklıkları yatıştırması da istendi.

Onun, Akkâ Muhafızı, Sayda ve Şam valisi, Hicâz seraskeri ve Emirü'l-Hac gibi, devlet içinde devlet olduğunu düşündürecek beş ayrı görevi birden üstlenmesi gerçekten ürkütücüydü, ancak hasta ve yaşlı olması nedeniyle ölümü bekleniyordu. Nitekim ardında ulaşılmaması zor bir güç, ün ve büyük bir hazine bırakarak 75-80 yaşında iken veremden öldü.

Cezzar Ahmed Paşa'nın zeki, yapıcı, cesur ve zalim bir kişiliği vardı. Olağanüstü bir sezme ve kavrama yeteneğine sahipti. Bu yüzden halk, ermişliğine inanıyordu. Çağdaşı öteki birçok derebeyi-vezir gibi, kültürden yoksundu. Muhtemelen okuma yazma dahi bilmiyordu. Ama, zenginliği ve çevresine topladığı binlerce paralı asker ve köle ile büyük güç kazanmış, devletin buyruklarını, çıkarlarına uyduğu ölçüde kabullenmiştir. Nitekim Akkâ savunmasındaki özverisi, temsil ettiği devletin kudretini göstermek ve onurunu yüceltmek düşüncesinden çok, onun bölgedeki çıkarlarıyla ilgilidir. Ancak aldığı parlak sonuç, yönetimin amacına da hizmet etmiştir.

Cezzar'ın ortaya çıkışı ve çeyrek yüzyıldan fazla Ortadoğu'ya egemen oluşu, ülkenin kritik durumuyla doğrudan bağıntılıdır. Batı'da Sırplar'ın Bulgarlar'ın; Mısır'da Kölemen beylerinin; Arabistan'da Vahhabîler'in Rumeli ve Anadolu'da ayaklanan âyanlarla paşaların yarattığı çalkantılar sürerken o, Lübnan, Filistin ve Suriye'yi bu tür karışıklıkların dışında tutmuş; ama devlet onun bu başarısından ancak askeri ve politik açılardan yararlanabilmiştir. Bölgenin mali kaynakları ve vergileri ise Cezzar'a kalmıştır. O da, İstanbul'daki adamları aracılığı ile padişahı, sadrazamları ve üst yöneticileri, değerli hediyeler, hesapsız rüşvetlerle her zaman hoşnut kılmış güçlü yandaşlar kazanmıştır.

Cezzar Ahmed Paşa'nın uyguladığı yöntemler ve kişiliği bakımından, çağdaşı olan Tirsinklioğlu, Pazvantioğlu, Tapedelenli, Caniklioğlu, Çapanoğlu gibi

derebeylerinden farklı bir özelliği yoktur.

- **KAYNAKLAR:** Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, 1892; E.Z. Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, 1938, J.Minot, *Mémoires pour servir à l'Histoire des expéditions en Egypte et en Syrie*, 1814; İ.H.Uzunçarşılı, "Bonaparte'in Akkâ Muhasarasına Dair Bir Vekayiname", *Tarih Semineri Dergisi*, II, 1938.

- **BAKINIZ:** NAPOLEON I, SELİM III.

CHABRIER, Alexis-Emmanuel (1841-1894)

Fransız, besteci. Çağdaş Fransız müziğinin oluşumunu etkilemiştir.

18 Ocak 1841'de, Puy-de-Dôme'daki Ambert'de doğdu, 13 Eylül 1894'te, Paris'te öldü. Altı yaşında piyano, on yaşında keman öğrenmeye başladı. Müziğe büyük bir ilgi duymasına karşın, babasının isteği üzerine, 1858-1862 arasında hukuk öğrenimi gördü. Daha sonra da, İçişleri Bakanlığı'nda görev aldı. Ancak, müzik eğitimini ve çalışmalarını, amatörce sürdürmekten geri durmadı. Piyano ve kontrpuan derslerinin yanı sıra, bestecilikte kendi kendini yetiştirdi. Dönemin önde gelen d'Indy, Fauré, Messager, Duparc gibi bestecileri ve Manet, Verlaine gibi sanatçılarıyla kurduğu ilişkiler, Fransa'daki sanat ortamını ve izlenimci resmin gelişimini yakından tanımasını sağladı.

1879'da Wagner'in *Tristan und Isolde* adlı operasını izlemesi, Chabrier'yi derinden etkiledi. Kendini tümüyle müziğe adamaya karar verdi; 1880'de, on sekiz yıldan beri hoşnutsuzca sürdürdüğü bakanlıktaki işinden ayrıldı. Önceleri bestelemiş olduğu operetler yerine, daha ciddi müzik türlerine yöneldi. 1883'te üç aylık bir tatil için gittiği İspanya'dan edindiği izlenimlerin ürünü, yazdığı *España* adlı rapsodi oldu. Aynı yıl Paris'te seslendirilen yapıt, büyük bir başarı kazandı ve bestecinin ünlenmesini sağladı.

Chabrier, 1884 ve 1885 yıllarında, Lamoureux Orkestrası'nda koro şefi olarak çalışmaya başladı. *Tristan und Isolde*'nin ilk iki perdesinin sahnelenmesinde yardım etti ve ardından, açıkça Wagner'in üslubuna benzemesine çalıştığı *Gwendoline* adlı operayı besteledi. Bunu, kendi eğilim ve yeteneklerine daha uygun olan lirik ve şakacı yönleri ağır basan yapıtlar izledi. Özellikle, 1887'de Paris'te sahnelenen *Le Roi malgré lui* ("Kendisine Karşın Kral"), neşeli ve canlı bir opéra-comique'ti. Armonik yapısı ve orkestrasyonu bakımından ilginç buluşlar getiren özgün bir yapıt olarak görüldü ve Chabrier'nin en önemli ürünlerinden biri sayıldı. Yaşamının son üç yılını, beden ve akıl sağlığı bozulmuş olarak ürün veremedi geçirdi.

Chabrier'nin müziği, parlak, coşkulu ve mizah doludur. Genellikle, içten gelen yaratıcılıkla ve kolaylıkla bestelediği dikkati çeker. Yerlisi olduğu Auvergne

ne bölgesinin bir dansı olan *Bourrée*'nin ritmik özelliklerinden esinlenmesi, özgün armonisi ve orkestra renkleri, çok çeşitli müziksel malzemeyi kullanarak bir bileşime ulaşabilme yeteneği, başka bestecileri etkileyen önemli özellikleridir. Bakır nefesli ve vurmalı çalgıların kullanılışı bakımından *España*, Stravinski'nin *Petruška*'sını haber vermiş sayılır.

Wagner etkisindeki yapıtları fazla ilgi görmemiş, buna karşılık kişisel duyarlılığını yansıtan ürünleriyle Satie, Debussy, Ravel gibi çağdaş Fransız müziğinin önde gelen temsilcilerinin hayranlığını kazanmış ve onları önemli ölçüde etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** Opera: *L'Étoile*, 1877, ("Yıldız"); *Une Education manquée*, 1879, ("Boşa Gitmiş Bir Eğitim"); *Gwendoline*, 1885; *Le Roi malgré lui*, 1887, ("Kendisine Karşın Kral"); *Briséis, ou Les Amants de Corinthe* (ö.s.), 1899, tamamlanmadı, ("Briséis ya da Corinthe Aşıkları"). Vokal müzik: Soprano, koro ve orkestra için *La Sulamite*, 1884; solo ses, kadın korusu ve orkestra için *Ode à la musique*, 1890, ("Müziğe Od"). Orkestra müziği: *España Rapsodisi*, 1883; *Suite pastorale, Dix Pièces pittoresques*'in 6, 7, 4 ve 10'uncu parçalarının orkestrasyonu; *Joyeuse Marche*, 1888. Piyano müziği: *Dix Pièces pittoresques*, 1880, ("On Pitoresk Parça") *Capriccio*, 1883; *Habanera*, 1885; *Bourrée fantasque*, 1891.

- **BAKINIZ:** DEBUSSY, RAVEL, SATIE.

CHABROL, Claude (1930)

Fransız film yönetmeni. Sinemaya Yeni-Dalga akımının önde gelen temsilcilerinden biri olarak başlamış, daha sonra kendi konularını kabul ettirerek çağın yaratıcı-yönetmenlerinin en ünlülerinden biri olmuştur.

24 Haziran 1930'da, Paris'te doğdu. Tipik bir burjuva ortamında yetişti, eczacılık öğrenimi gördü. Aile mesleğini sürdürecekti ama askerliğini yaptıktan sonra sinemaya yöneldi. Önce 20th Century Fox şirketinin tanıtma bürosunda çalıştı, sonra da *Arts ve Cahiers du Cinema* dergilerinde sinema eleştirileri yazmaya başladı. 1957'de Eric Rohmer ile birlikte Hitchcock üzerine eleştirel bir inceleme hazırladı. *Hitchcock* adını verdiği bu kitapta Hitchcock'u ahlaki bir açıdan irdeledi ve daha sonra kendi filmlerinde etkisi görülecek olan Hitchcock izleklerini konu edindi.

Chabrol'un, yönetmen olarak 1958-1960 arasında yaptığı *Le Beau Serge* ("Yakışıklı Serge"), *Les Cousins* ("Kuzenler"), ve *Les Bonnes Femmes* ("Kız Arkadaşlar") filmlerinin ortak özelliği, son derece ayrıntılı biçimde verilmiş toplumsal çevrelerde geçen kişilerarası güç ilişkilerinin soğukkanlı bir anlatımla aktarılmasıdır. Chabrol'un filmlerindeki uygar görünümlü kişiler hep birbirlerini yıkmaya ve yemeye çalışan "toplumsal hayvan"lar olarak sunulur. *Le Beau Serge* bu izleği öz-yıkımsal bir kendini bırak-

Bir filminde Orson Welles'le çalışırken

mişlikle çarpışan iyi niyet çerçevesinde ele alır ve iyi niyetin nasıl tuzla buz olduğunu gösterir. *Les Cousins* zengin bir kentliyle taşralı kuzeni arasındaki daha da acımasız bir güç çekişmesini anlatır. *Les Bonnes Femmes* ise küçük burjuva kızlarının düşlerine eğilerek karanlık ve alaylı tablolar çizer.

1961'de *Le Godelureaux* ("Çapkın Delikanlı") filminde de aynı konuları işleyen Chabrol, 1962-1967 arasında iki üç yönetmenin bir araya gelerek çektikleri bölümlü filmlere katıldı; polisiye diziler ya da doğrudan doğruya gerilimi amaçlayan yarı taşlama, yarı polisiye filmler çekti. Bunların içinde en çok göz dolduranları *Landru*, *Le Scandale* (Öldüren Şampanya), *Paris vu par...* adlı bölümlü filmin "La Muette" ("Dilsiz Kadın") bölümü ve benzerleridir. Chabrol, bu filmlerde çoğunlukla ölümle ya da yıkımla sonuçlanan burjuva ilişkilerini anlattı. Burjuvaların ve genelde "uygar" kişi olma iddiasındaki insanın ustalıklı gizlenmiş hırsı ve yırtıcılığı, Chabrol'de giderek evrensel bir anlam kazandı. Bu gelişimin ilk önemli örneği 1968'deki *Les Biches*'dir ("Ceylanlar"). Bu filmin zengin ve biseksüel bir Fransız burjuvası olan baş kadın kişisi, yoksul bir kıza ilişki kurarak onu himayesine alır. Kızın, zengin dostundan yararlanarak sınıfsal ve cinsel bir bağımsızlığa kavuşma çabaları, önce olumlu bir sonuca ulaşacakmış gibi görünürken çok kurnazca cinsel manevralar sonucunda acımasızca engellenir. Genç kız zengin dostunun tam bir kölesi haline gelir ve sonunda onu öldürür. Bu öykü Chabrol için burjuvazinin kesin bir eleştirisi olmaktan da öte, insan ilişkilerindeki yıkıcı özün tehlikelerini araştıran bir öykü olma özelliğini taşıyordu. Filmdeki zengin kadın rolünü canlandıran Chabrol'un karısı, oyuncu Stephane Audran'ın varlığı yönetmenin bundan sonraki filmlerini derinden etkiledi. Gene aynı yılın filmi olan *La Femme infidèle*'de (Vefasız Kadın) Stephane Audran kocasını aldatan ve ancak kocasının sevgilisini öldürmesi karşısında ona bir parça olsun sevgi duyabilen bir burjuva kadınıdır. Chabrol'un filmleri giderek melodramatik anlatı kalıplarının (aile melodramları, karı-koca-âşık üçlemeleri, polisiye melodramlar vb.) ahlaki ve eleştirel içeriklerle zenginleştirildiği ve dönüştürüldüğü örnekler haline geliyordu. Yönetmen *Que le bête meure!* ("Bu Hayvan Ölmeli!"), *Le Boucher* ("Kasap") ve *La Rupture* ("Kopuş") gibi filmlerinde

Hitchcock sinemasına özgü gerilimleri Fransız taşrasındaki cinayet olaylarına uygularken polisiye içeriği gene insan ilişkileri yörüngesine kaydırıyordu. Hepsi Audran'lı bu filmlerin yanı sıra gene Audran'lı *Juste avant la nuit* ("Geceden Hemen Önce"), *Les Noces Rouges* (Kanlı Âşıklar), Orson Welles'li *La Décade prodigieuse* de büyük ve küçük burjuvazinin yırtıcı aşk ve çıkar ilişkilerini konu edinen filmlerdir.

Chabrol, başka türler de denemiştir, gene insan ilişkilerinin kara güldürüsünü yaptığı *Dr. Popaul* (Çirkinleri Severim), uluslararası terörizme yönelttiği alaycı bakış yüzünden hem yerilen hem de övülen *Nada*, bir evliliğin çöküşünü senarist Paul Gegauff'un gerçek yaşamından esinlenerek anlatan *Une Partie de Plaisir* ("Bir Zevk Oyunu"), ilginç bir fantastik sinema ürünü olan *Alice ou la Dernière Fugue* (Son Macera) bunlar arasındadır. Chabrol'un Romy Schneider'i Stephane Audran imajına yakınlaştırmaya çalıştığı *Les Innocents Aux Mains Sales* (Kirlili Elli Masumlar) yönetmenin Hitchcock'vari gerilimle öykünün ahlaki içeriğini büyük ustalıklı kaynaştırdığı son örneklerdendir. Gene son filmlerinden *Violette Nozière* (Zehirli Çiçek) ise gerçek bir polisiye olaydan yola çıkarak küçük burjuva çevrelerinin deliliğe varan saplantılarını başarıyla irdeler.

Claude Chabrol, Batı kültürlerindeki "büyük ahlakçılar" geleneğini izleyen bir sinemacıdır. Döneminin sınıfsal ve cinsel tavırlarını incelerken bundan tragedyaya ve kara güldürüye yaklaşan evrensel özler çıkarmasını bilmiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Le Beau Serge*, 1958, ("Yakışıklı Serge"); *Les Cousins*, 1959, ("Kuzenler"), *Les Bonnes Femmes*, 1959, ("Kız Arkadaşlar"); *Les Godelureaux*, 1961, ("Çapkın Delikanlı"); *Landru*, 1963, ("La Muette"), *Paris vu par...* dizisinin bölümü, 1964, (Dilsiz Kadın); *Le Scandale*, 1966, (Öldüren Şampanya); *Les Biches*, 1968, ("Ceylanlar"); *La Femme infidèle*, 1968, (Vefasız Kadın); *Que le bête meure!*, 1969, ("Bu Hayvan Ölmeli!"); *Le Boucher*, 1970, ("Kasap"); *La Rupture*, 1970, ("Kopuş"); *Juste avant la nuit*, 1971, ("Geceden Hemen Önce"); *La Décade prodigieuse*, 1971; *Les Noces Rouges*, (Kanlı Âşıklar); *Dr. Popaul*, 1972, (Çirkinleri Severim); *Nada*, 1974; *Une Partie de Plaisir*, 1975, ("Bir Zevk Oyunu"); *Les Innocents aux Mains Sales*, 1975, (Kirlili Elli Masumlar); *Alice ou la Dernière Fugue*, 1977, (Son Macera); *Violette Nozière*, 1978, (Zehirli Çiçek).

CHADWICK, James (1891-1974)

İngiliz, fizikçi. Nötron'un varlığını kanıtlayarak atom çekirdeğinin yapısının anlaşılmasına ışık tutmuştur.

20 Eylül 1891'de Cheshire kentinde doğdu. 24 Temmuz 1974'de Cambridge'de öldü. 1911'de Manchester Üniversitesi'nden fizik diplomasını aldı. 1911-1913 arasında aynı üniversitede E.Rutherford ile, 1913'ten başlayarak da Almanya'da H.Geiger ile çalıştı. I.Dünya Savaşı'nın bir bölümünü Almanya'da savaş tutuklusu olarak geçirdi. Savaşın bitiminde

İngiltere'ye dönerek Cambridge Üniversitesi'nde Gonville ve Caius College'in önce Wollanston burs-lusu, iki yıl sonra akademik üyesi olarak bulundu. 1923'te de Cavendish laboratuvarlarında yönetmen yardımcısı olarak çalışmaya başladı. 1932'de nötronun varlığını kanıtladı. 1935'te Nobel Ödülü'nü aldı ve aynı yıl Liverpool Üniversitesi'nde Lyon Jones kürsüsüne atandı. 1943-1946 arasında ABD'de atom bombası yapımı çalışmalarına yönelik Manhattan Projesi'nde İngiliz heyetinin başkanlığını yaptı. 1948'de Liverpool Üniversitesi'nden ayrılarak fizik çalışmalarını bıraktı. Aynı yıl Gonville ve Caius College'in yöneticiliğine seçildi ve 1959'a değin bu görevi sürdürdü.

Chadwick'in, E.Rutherford'un öncülüğünü yaptığı çekirdek fiziğine katkıları, Almanya'daki çalış-malarıyla başladı. Bu ülkede H.Geiger ile çalışırken, radyoaktif çekirdeklerin saldırdığı beta ışınlarının(elek-tronlar) enerji ve momentum dağılımlarını ölçtü. Bu dağılımların enerji ve momentumun korunumu ilkesi-ne ters düştüğünü göstererek, fizik dünyasını uzun yıllar uğraştıracak bir tartışmayı başlattı. Chadwick'in bulgusu sonucu, enerji ve momentumun korunulduğu ilkesine olan inanç sarsılmıştı. 1928'de W.Pa-ul'i'nin önerdiği "nötrino"nun varlığının, 1956'da Reines ve Cowan tarafından deneysel olarak kanıtlan-masına değin bu tartışma sürdü.

Chadwick İngiltere'ye döndükten kısa bir süre sonra, Rutherford'un çekirdeğin kütle ve yükünü açıklayabilmek için gerekli gördüğü nötronu deneysel olarak aramaya koyuldu. Rutherford, o zamana değin gerçekleştirilen deneylerin sonuçlarına ilişkin enerji ve momentum hesaplamalarına dayanarak, çekirdekdeki protonların bir bölümüne çok sıkı bi-çimde bağlı olan ve protonlarla "nötron" adını verdiği nötr çiftler oluşturan "çekirdek elektronları"nın varlığını gerekli görüyordu. Chadwick'in nötronu saptama amacıyla yaptığı ilk deneyler, alfa taneciklerini salan kaynağın ve sayma düzeninin yetersizliğinden dolayı olumlu sonuçlar vermedi.

1930'da daha gelişmiş bir sistem kullanan W.Bot-he ve H.Becker alfa tanecikleriyle dövuken berilyumdan, yüksek enerjili ve yüksüz bir ışıma salındığını gözlediler. Ne var ki bu ışmanın gama ışıması (elektromanyetik dalga ya da enerji kuantumları) olduğunu düşündüler. Chadwick, aynı deneyi Caven-dish'de gerçekleştiren H.C.Webster'in elde ettiği sonuçlardaki bazı ilginç özellikler üzerine bu ışmanın yüksüz taneciklerden oluşabileceğini savundu. Bu savını kanıtlamak amacıyla bir dizi deney gerçekleştirdiyse de aradığı sonuçlara yine ulaşamadı.

Bir yıl sonra Joliot-Curie'ler, benzer bir deney-de berilyumdan salınan ışınların önüne bir parafin tabakası koyduklarında, parafinden yüksek enerjili protonlar çıktığını saptadılar. Bu deneyin sonuçları, Klein ve Nişina'nın o sıralarda geliştirmiş oldukları elektromanyetik dalgaların yüklü cisimlerle çarpışma-sına ilişkin kuvantalkuramın ışığında incelendiğinde, berilyumdan salınan ışının gamına ışıma olamayacağı anlaşıldı. Benzeri bir deneyi, daha uygun koşullarda gerçekleştiren Chadwick, berilyumun üzerine düşen alfa tanecikleriyle, parafinden çıkan protonların enerji ve momentumlarını büyük bir duyarlılıkla ölçmeyi başardı. Bu deneyin sonuçlarını enerji ve momentu-

mun korunumu ilkeleriyle karşılaştırdığında proton-ların parafinden fırlamasına yol açan yüksüz parça-cıkların hemen hemen protonla eşit kütle ve enerjiye sahip oldukları kanısına vardı. Bu parçacıklar, beril-yumun yapıtaşları arasında bulunan ve Rutherford'un "sıkı sıkıya bağlı bir proton ve bir elektrondan oluştu-ğu"na inandığı nötronlar olmalıydı. Chadwick'in bu saptaması kısa zamanda yaygın olarak benimsendi. Ayrıca Heisenberg, elektrik yükleri dışında birbirine çok benzediklerine inanılan nötron ve protonun, "nükleon" olarak adlandırdığı bir tanecığın iki değişik yük durumu olarak sınıflandırılmasını önerdiğinde, çekirdek ve çekirdek-altı parçacıklar fiziğinde çok önemli olan bir grup fiziksel özelliğin ilk örneği ortaya konmuş oldu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Radiation from Radioactive Substances* (E.Rutherford ve C.D. Ellis ile birlikte), 1930, ("Radyoaktif Maddelerden Işıma"); *Radioactivity and Radioactive Substances*, 1953, ("Radyoaktiflik ve Radyo-aktif Maddeler").

• **KAYNAKLAR:** G. Gamow, *Biography of Physics*, 1961; *Nobel Lectures: Physics*, 2. cilt, 1965.

• **BAKINIZ:** BOTHE, COWAN, I. ve J.F. JOLIOT - CURIE, GEIGER, PAULI, RUTHERFORD.

CHADWICK, Lynn (1914)

İngiliz, heykeltci. İnsan ve hayvan figürlerinden türettiği yarı soyut heykelleriyle ün yapmıştır.

Londra'da doğdu. Mimarlık eğitimi gördü. 1933-1939 arasında teknik ressamlık ve mimarlık yaptı. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Kuvvetleri'nde pilot olarak görev aldı. 1953'te açılan Uluslararası Meçhul Siyasal Mahkûm Yarışması'nda mansiyon, 1956'da 28. Venedik Bienali'nde Uluslararası Heykel ödülü kazandı. Lugono'da Uluslararası Resim ve Gravür Sergisi'nde ödül aldı. 1964'te Büyük Britanya İmparatorluk Nişanı ile onurlandırıldı.

Pek çok karma sergiye katıldı, uluslararası sergi-lerde İngiltere'yi temsil etti. 1950'den başlayarak Londra'da, New York'ta ve Zürih'te kişisel sergiler açtı.

Chadwick yapıtlarında kabuklu hayvanlar ve kuşlardan türetilmiş imgeleri insan vücudu yerine kullanmıştır. Kaskatı bacaklarıyla hemen kırılıverecekmiş izlenimi uyandıran bu insan-hayvan arası yaratıklar, organik yaşama ulaşmak isteyen, ama bunu tam olarak başaramayan bir etki yaratırlar. Kimi zaman onun bu heykellere kazandırdığı iç gerilim, insanı rahatsız eden bir boyuta ulaşır. Bu ürkütücü anlatım, çağdaş uygarlığın çelişkilerinden kaynakla-nan bir duyguyu, güven vermeyen ve nedeni belli olmayan bir huzursuzluğu simgeler.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Balık Yiyen*, 1950-1951, Büyük

Britanya Sanat Kurulu; *İç Göz*, 1952, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Dans Eden İki Figür*, 1954, Albright Sanat Galerisi, Buffalo/ABD; *Dans*, 1955; *Teddy Çocuk ve Kız*, 1955; *Piramitler*, 1962; *Figürler*, 1976.

CHAGALL, Marc (1887)

►
Kübizm
yorumu

Rus asıllı Fransız ressam. İnsancıl ve barışçıl görüşlerini yalın, hatta çocuksu bir yöntemle kurduğu bir düşün dünyasında yansıtmıştır.

7 Temmuz 1887'de Batı Rusya'daki Vitebsk'te doğdu. Yahudi asıllı bir ailenin çocuğuydu. Çocukken bir sözlüğün resimlerini kopya ederek resme başladı. 1907'de Vitebsk'te ressam Pen'in Resim ve Desen Okulu'nda çalıştı. 1908'de St. Petersburg'a (bugün Leningrad) gitti, Çarlık Güzel Sanatlar Okulu'na girdi. Hüzünlü, sıkıcı havası ve zayıf eğitimiyle bu okulun Chagall'ın sanatı üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Aynı yıllarda tiyatro tasarımcısı Léon Bakst'ın (1866-1924) kurduğu özel sanat okulu, Fransız sanatı ile ilişkileri nedeniyle daha çağdaştı ve genç Rus sanatçıları arasında çok önemseniyordu. Chagall 1909'da Bakst'la çalışmaya başlayınca sanatı büyük

►
Rusya'daki
çalışmaları

bir değişiklik geçirdi, kullandığı renkler yenilendi. Rengin anlatım gücünü ve çizgide biçim bozmalarının önemini kavradı. Vitebsk'e döndüğünde kendine özgü bir üslup geliştirmişti.

Chagall St.Petersburg'a geri döndüğünde bir milletvekilinin koruması altına girdi. Onun sağladığı para ile 1910'da Paris'e gitti. Orada La Ruche'e yerleşti ve Salon des Indépendants'da bir sergi açtı. Paris'te Cendrars, Apollinaire, Delaunay, Modigliani ve Max Jacob gibi sanatçılarla dostluk kurdu.

Kübizm resmin yapısı Chagall'a Bizans ikonlarını anımsatıyordu. Bu resmin yapısına ilişkin kuramları, kendine özgü bir içtenlik katarak yorumladı. Paris'te yaptığı ilk büyük kompozisyon olan *Déjà à Fiancée*'de (Nişanlıya İthaf) insan vücudunu öğelerine ayırıp yapısal tasalarla yeniden düzenlemişti. Kübizm resimdeki geometrik kompozisyonları seviyordu. Kübistler'in pipo, gitar gibi günlük eşyaları yorumlarken kullandıkları düzenlemeleri, düşgücünün ve belleğinin aracılığıyla kavradığı gerçekliğin öğelerine uyguladı. Çünkü Kübizm resimler ona göre hâlâ Gerçekçilik'ten (Realizm) artakalan bir şeyler içermekteydi. O nedenle herkesin Kübizm'e yöneldiği bir dönemde Chagall mantığa aykırı bir figürasyonu yeğliyordu. Ona göre ancak mantık dışı olmakla gerçeğe yaklaşılabildi. Gerçeküstücüler'in otomatizm sonucu bir araya getirdikleri öğeleri, Chagall bilerek ve yapısal bir tasayla bir araya getiriyordu.

1914'te Rusya'ya döndü. Kısa bir süre sonra I.Dünya Savaşı çıktı ve Chagall St. Petersburg'da

Marc Chagall

askeri bir birlikte görevlendirildi. 1915'te Bella Rosenfeld'le evlendi. Aynı yıl Moskova ve St.Petersburg'da sergiler açtı. 1917'de Sovyet Devrimi sırasında bir süre St.Petersburg'da kaldıktan sonra, Lunacharsky tarafından Vitebsk Güzel Sanatlar Komiserliği'ne getirildi. Daha savaş öncesinden beri Rus ressamı arasında bir kaynaşma başlamış, Kübizm ve Fütürizm (Gelecekçilik) çizgisinde birçok akım ortaya çıkmıştı. Daha çok kuramsal düzeydeki bu akımlardan Reyonizm resmin yönlendirici yasası olarak rengi ele alıyordu. Maleviç basit bir geometrik figür olan kareyi bir sanat yapıtı olarak sunuyordu. Sanatçılar gittikçe sistematik olan bir soyutlama yoluyla herkesin anlayabileceği bir dil yaratmak istiyorlar, böylelikle kişisel sanat yapıtlarının ortadan kalkacağını düşünüyorlardı. Çağdaş eğilimlere arka çıkan Chagall, içinde bütün sanat hareketlerini barındıran bir okul kurdu. Maleviç'i burada ders vermek üzere çağırdı. Ancak bir süre sonra onunla anlaşmazlığa düştü, okuldan ayrıldı, 1923'te Paris'e döndü.

1931'de *Ma Vie* ("Yaşamım") adlı kitabı yayımlandı. Mısır, Suriye ve Lübnan'ı gezdi. Volland'ın yayımlayacağı bir *Tevrat*'ın resimlerini yapmaya başladı. 1933'te İtalya, İspanya, İngiltere ve Hollanda'ya gitti. 1935'te dünyayı saran savaş havasından etkilenerek çarşıya geriliş konulu resimler yaptı. 1941'de New York Modern Sanatlar Müzesi'nin çağrısı üzerine ABD'ye gitmeye karar verdi. 1942'de bir süre Mexico City'de kalarak *Alekko* balesinin kostüm ve dekorlarını çizdi. 1944'te eşi Bella'nın ölümü resimlerinde geçmişle ilgili heyecan verici anılarının yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. 1937'de başladığı ve giderek Bella'nın anısının çevresinde en sevdiği temaların bir biresimi haline gelen *Onun Çevresinde* adlı büyük kompozisyonunu tamamladı. 1945'te Stravinski'nin *Ateş Kuşu* balesinin dekor ve kostümlerini yaptı. 1946'da New York'ta Modern Sanatlar Müzesi ve Chicago Art Institute'da (Şikago Sanat Enstitüsü) yapıtları topluca sergilendi.

► 1947'de Paris'e döndü. Aynı yıl Paris Modern Sanat Müzesi, Amsterdam Belediye Müzesi ve Londra'da Tate Galerisi'nde toplu sergileri düzenlendi. 1948'de Venedik Bienali'nde Uluslararası Gravür Ödülü'nü kazandı. 1950'de Vence'ya yerleşti. Renoir ve Bonnard gibi o da güneşin canlı ve titreşen ışıklarla dolu manzaralarına hayrandı. Yayımcı Tériade'in isteği üzerine *Daphnis ve Chole*'nin taşbaskısı resimlerini yapmak üzere iki kez Yunanistan'a gitti, bu geziler ona yeni esin kaynakları yarattı.

Chagall'ın kendine özgü bir üslubu vardır. Rus köylülerinin, Musevi ailelerinin yaşamlarından alınmış ayrıntıları ilginç bir düş dünyası içinde canlandırmıştır. Resimlerinde Matisse ya da Braque gibi uyuma yönelmez, süslemecilikten kaçınır. Düz bir boya değil, titreşen yüzeyler arar. Pek çok yapıtında insan ve hayvan figürleri yerçekimi yasalarını hiçe sayarcasına havada uçarlar. Resimlerinde örneğin ters dönmüş bir baş çizdiğinde, bunu bir öykü anlatmak için değil, yüzeyi hareketlendirmek için yapar. Genellikle doğayı taklit etmez, gözlemlerini yapıtlarında zaman dışı bir mekâna yerleştirerek kullanır. Chagall yağlıboya tablolarının yanı sıra duvar resimleri ve vitraylar da yapmıştır. Ayrıca kitaplar için gravür ve taşbaskısı

resimler hazırlamıştır. Tiyatro ve bale yapıtları için dekor ve kostüm çalışmaları da vardır.

● **YAPITLAR (başlıca):** Resim: *Ölüm*, 1908, *Atölye*, 1910; *Nışanlıya İthaf*, 1910, Sanat Müzesi, Bern; *Ben ve Köyüm*, 1911, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *L'Homage à Apollinaire*, 1911-1912, Stedelijk Müzesi, Amsterdam, (Apollinaire'e Saygı); *Yedi Parmaklı Kendi Portresi*, 1912, Stedelijk Müzesi, Amsterdam; *İçen Asker*, 1912, Guggenheim Müzesi, New York; *Hamile Kadın*, 1912-1913, Stedelijk Müzesi, Amsterdam; *Pandüllü Saat*, 1914, Hermitaj, Leningrad; *Şarap Bardaklı İkili Portre*, 1915; *Yeşil Kemancı*, 1918, Guggenheim Müzesi, New York; *Autour d'elle*, 1937-1944, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris, (Onun Çevresinde). **Duvar ve tavan resmi:** Moskova Musevi Sanatı Tiyatrosu için duvar resimleri, 1919; Paris Operası için tavan resimleri, 1964; Lincoln Merkezi'ndeki Metropolitan Operası için duvar resimleri, 1964, New York. **Vitray:** Assy Kilisesi vitrayları, 1957; Metz Katedrali Vitrayları, 1958; Haddasah Merkezi vitrayları, 1962, Kudüs. **Kitap Resimleri:** Gogol, *Ölü Canlar*, 1923; *La Fontaine'den Masallar*, 1927-1930; Chagall, *Ma Vie*, 1931, ("Yaşamım"); *Tevrat* için resimler, 1930-1939; *Daphnis ve Chole* üzerine taş baskısı resimler. **Sahne Dekorasyonu:** *Alekko*, 1942; *Ateşkuşu* (müz.Stravinsky), 1945. **Kitap:** *Ma Vie*, 1931, ("Yaşamım").

● **KAYNAKLAR:** M.Bucci, *Chagall*, 1971; J.Cassou, *Chagall*, 1965; J.Lassaigne, *Chagall*, 1957; R.McMullen, *The World of Marc Chagall*, 1968; A.Pieyre de Mandriargues, *Chagall*, 1975; M.Souverbie, *Chagall*, 1975; J.J.Sweeney, *Marc Chagall*, 1946; L.Venturi, *Marc Chagall*, 1956; A.Werner, *Chagall*, 1967.

● **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, DALI, MALEVIÇ, PICASSO.

CHAIN, Ernst Boris (1906-1979)

Alman asıllı İngiliz biyokimyacı. Penisilinin antibiyotik olarak kullanılmasını sağlayan çalışmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü almıştır.

◀ *Paris'teki çalışmaları*

19 Haziran 1906'da Berlin'de doğdu, 12 Ağustos 1979'da İrlanda'da öldü. Berlin'de Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde kimya ve fizyoloji okudu. 1930'da doktorasını aldıktan sonra 1933'e değin Berlin'de Patoloji Enstitüsü'nde çalıştı. Yahudi kökenli olan Chain, Hitler'in güç kazanması üzerine 1933'te İngiltere'ye yerleşti. Kısa bir süre Londra'da, daha sonra vitaminler üzerine önemli araştırmaları olan F.Hopkins'in Cambridge'deki biyokimya laboratuvarında araştırmalar yaptı. 1935'te Florey'nin çağrısı üzerine Oxford Üniversitesi'ne giderek penisilin üzerine araştırmalara katıldı. Florey ve Chain 1945'te penisilin üzerine çalışmaları nedeniyle, penisilini bulan Fleming ile birlikte Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü paylaştılar. Bu ödülün yanı sıra, Chain 1949'da Royal Society üyeliğine seçildi, 1969'da "Sir" unvanını aldı. 1948'de daha iyi laboratuvar olanaklarıyla çalışabilmek amacıyla Roma'da *Istituto Superiore di Sanità*'nın uluslararası araştırmaya yönelik merkezinin yönetmenliğini üstlendi. 1961'de İngiltere'ye geri döne-

rek, Londra Üniversitesi'nde kendisi için özel kurulan bir laboratuvarında araştırmalarını sürdürdü.

Chain, Florey'nin laboratuvarına biyokimyasal yöntemleri patoloji araştırmalarına uygulamak amacıyla gitmişti. Bu alandaki çalışmaları kısa bir süre sonra mikroorganizmaların ürettikleri antibakteriyel maddeler, özellikle de Alexander Fleming'in keşfetmiş olduğu penisilin üzerinde yoğunlaştı. 1941'de de penisilin antibakteriyel faktörünü küften ayırıştırma-yı başardılar. II. Dünya Savaşı sırasında penisilin daha saf bir biçimde üretilmesine ilişkin çalışmalar, yaklaşık yüzde bir penisilin içeren antibiyotiklerin başarılı bir şekilde savaşta yaralananlarda kullanılmasına koşut olarak sürdürüldü.

Chain penisilin kimyasal yapısını da incelediği gibi penisilin yıkımında etken olan enzimlerden (penisilnaz) ilkinin buldu. Ayrıca yılan zehiri, insülin, sıvıların doku içinde yayılmasını kolaylaştıran yayılma faktörü üzerinde de araştırmalar yaptı.

•BAKINIZ: A.FLEMING, FLOREY.

CHALGRIN, Jean François Thérèse (1739-1811)

Fransız, mimar. Neo-Klasik (Yeni Klasik) üsluptaki yapılarıyla tanınmıştır.

Paris'te doğdu, 20 Ocak 1811'de aynı kentte öldü. Neo-Klasik mimarlığın öncülerinden Boullée'nin öğrencisi oldu, onun görüşlerinden etkilendi. Neo-Klasik üslubun özgün örnekleri sayılan yapıları, XVI. Louis döneminin havasını yansıtır. *Hôtel de la Vrillière*'nin iç avlusunda, *Luxemburg Sarayı*'nın büyük merdivenlerinde, *Comtesse de Provence Pavyonu*'nda ve şimdi yıkılmış bulunan *Hôtel de Langeac*'da bu döneme özgü çekici incelik görülebilir. Chalgrin'in başyapıtı sayılan ve Boullée'nin romantik-klasik üslubunun izlerini taşıyan *Arc de Triomphe* ise (Zafer Takı), Napoléon İmparatorluğu'nun gücünü simgeleyen anıtsal boyutlara sahiptir. Ancak bu yapı Chalgrin'in ölümünden sonra bazı değişikliklerle tamamlanmıştır. 1764'te tasarlayıp, 1772-1784 arasında gerçekleştirdiği *St. Philippe-du-Roule Kilisesi*'nde Chalgrin, bazilika şemasını geliştirerek kullanmıştır. İki sıra iyon sütunuyla yan neflerden ayrılan orta nef üzerindeki beşik tonoz özenle işlenmiş kasetleriyle Roma mimarlığını anımsatır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hôtel de la Vrillière*, 1765, Paris; *St. Philippe-du-Roule Kilisesi*, 1772-1784, Paris; *Colleg de France*, 1774-1778, Paris; *Arc de Triomphe*, 1806-1835, Paris, (Zafer Takı); *Comtesse de Provence Pavyonu*, Montreuil; *Hôtel de Langeac*, Paris.

CHAMBERLAIN, Houston Stewart (1855-1927)

İngiliz kökenli Alman düşün adamı. Alman ırkçı düşüncesinin savunucularındandır.

9 Eylül 1855'de Portsmouth yakınlarındaki Southsea'de doğdu, 9 Ocak 1927'de Almanya'da Bayreuth'da öldü. Babası kaptandı. Sağlığının bozuk olması nedeniyle askerlik hizmetini yerine getiremeyen Chamberlain tedavi amacıyla Almanya'ya gitti. 1880'lerde Cenevre ve Viyana'da doğal bilimler alanında eğitim gördü. Bitkilerin yapısı üzerine yazdığı tez 1889'da Viyana Üniversitesi tarafından kabul edildi. Chamberlain daha sonra Richard Wagner'le tanıştı ve ondan etkilendi. 1901'den itibaren Kayzer II. Wilhelm'in yakın arkadaşı oldu. 1916'da Alman yurttaşı oldu. Weimar Cumhuriyeti'ne yakınlık duymayan Chamberlain, 1923'te Hitler'le tanışmasından sonra onu öven makaleler yayımladı.

Chamberlain 1896'da yayımlanan *Richard Wagner* adlı kitabında "yaşam teorisi" (lebenslehre) görüşünü geliştirmiştir. Metafizığe ve sezgiye dayanan bir yaşam anlayışına karşı çıkmıştır. Zaman ötesi ve değişmez bir tinsel öz düşüncesinden yola çıkan Chamberlain, kültürü, materyalizmin etkisine karşı korumayı amaçlamıştır.

1899'da yayımlanan *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* ("19.yy'ın Temelleri") adlı kitabında bir halkın tarihinin onun ırksal özellikleri ve yetenekleri tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. İrki fiziksel özellikler yerine davranış özellikleri ile tanımlamış, ırk kavramına metafizik bir anlam yüklemiştir. Ona göre büyük tarihsel görevler ancak seçkin ırklar tarafından yerine getirilebilir. Chamberlain politik birer varlık olarak ulusların, ırkların oluşumunun koşullarını yarattığını ileri sürmüş, ırksal bir kimlik bilincinin ırkı belirlediğini savunmuştur. Ona göre tarih, Yahudi ırkı ile Cermen ırkı tarafından temsil edilen iki farklı yaşam felsefesinin mücadelesini içermektedir. Bu iki ırk Batı tarihine "saf" ırklar olarak girmişlerdir. Çağdaş dünyayı bu iki ırk arasındaki karşıtlık biçimlendirmektedir. Ona göre Yahudi halkı metafizik ya da felsefi bir sezgi gücüne sahip değildir. Yahudiler'in sahip olduğu başlıca özellikler maddecilik ve akılcılıktır. Alman tarihi içinde Yahudiler'e yer verilmemelidir. Germen halkları bugünkü kültür ve uygarlığın yaratıcılarıdır.

Chamberlain'in görüşleri Nasyonal Sosyalizm'in önde gelen ideologu olan Alfred Rosenberg'in görüşlerini etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Richard Wagner*, 1896; *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, 1899, ("19.yy'ın Temelleri"); *Immanuel Kant Die Persönlichkeit als Einführung in das Werk*, 1905, ("Immanuel Kant'ın Fesrine Giriş Olarak Kişiliği").

• BAKINIZ: ROSENBERG, WAGNER.

CHAMBERLAIN, Joseph (1836-1914)

İngiliz devlet adamı. İngiliz İmparatorluğu için iktisadi korumacılığı savunmuştur.

8 Temmuz 1836'da Londra'da doğdu, 2 Temmuz 1914'te Birmingham'da öldü. Babası ayakkabı fabrikatörüydü. 18 yaşında, amcasının fabrikasında çalışmak üzere Birmingham'a gitti. 20 yıl bu işte çalıştı. Daha sonra siyasi yaşama atıldı. 1873-1876 arasında Liberal Parti'den Birmingham'a belediye başkanı seçildi. Belediye başkanlığı sırasında, bayındırlık, eğitim ve sağlık alanlarında yeni uygulamalar getirdi. 1876'da aynı partiden milletvekili seçildi ve Avam Kamarası'na girdi. Önce Liberaller'le, daha sonra da Muhafazakârlar'la birlikte hareket ederek 1903'e kadar milletvekilliğini sürdürdü.

Liberaller 1880 seçimlerini kazanınca W.E. Gladstone başkanlığında kurulan hükümetin ticaret bakanı oldu. 1885'e kadar süren bakanlığı sırasında diğer Liberaller'den farklı bir liberalizm anlayışını savundu. Başta eğitim ve tarım olmak üzere birçok alanda reformlara başlanmasını istedi. Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) anlayışına karşı çıkarak, kamu harcamalarının ve ekonomiye devlet müdahalesinin artmasına çalıştı. Aynı dönemde İrlandalı siyaset adamı Parnell ile 1882'de imzalanacak olan Kilmainham Antlaşması'nın görüşmelerini yürüttü. Chamberlain, tüm bu savunu ve uygulamalarıyla, Wentworth Dilke ile birlikte Liberal Parti'nin sol kanadının yöneticisi durumuna geldi.

1885 seçimlerinde, gelir vergisinin artırılmasını, parasız eğitimi, yoksullar için konut yapımını, yerel yönetim reformunu, tarım emekçileri için "bir buçuk dönüm arazi ve bir inek" sloganını içeren bir program savundu. İrlanda'nın, İngiltere'ye bağlı kalmak koşuluyla, özerkleşmesini istedi. Gladstone'un bölgedeki karışıklıkları zor kullanarak bastırma politikasına karşı çıkınca Liberal Parti yönetimiyle arası açıldı ve 1886'da yapılan Özerklik oylamasında hükümeti düşürmek amacıyla Liberal Birlikçiler'le birleşti. Liberal Birlikçiler tarafından desteklenen Muhafazakârlar'ın 1886'da iktidar olmasından sonra, Chamberlain, yeni yönetime daha reformcu politikalar uygulamaya çalıştı.

1895'te Lord Salisbury'nin başkanlığında kurulan Muhafazakâr hükümette koloniler bakanı oldu. 1903'e kadar süren bu görevi sırasında İngiliz İmparatorluğu'nun gücünü koruma ve artırma amacına yönelik politikalar uyguladı. 1899-1902 Boer Savaşı'ndan sonra Güney Afrika'ya giderek Boerler'le beyazlar arasındaki uzlaşma çabalarına destek oldu. 1900'de Avustralya Federasyonu ile Yeni Zelanda'nın sömürge statüsü altında tek bir federasyon olarak birleştirilmesinde önemli rol oynadı. 1897-1902 arasında topladığı konferanslarda "Büyük İngiliz İmparatorluğu"nun kurulmasını önerdi. İngiltere'nin, sömürgecilik politikası nedeniyle, soyutlanmasına son

vermek için Almanya ve ABD ile İngiltere arasındaki ilişkileri yakınlaştırmaya çalıştı.

Chamberlain, emperyalist yayılma politikasını iktisat alanında korumacılık uygulamalarıyla pekiştirmek istiyordu. Almanya ve ABD'nin uyguladığı korumacı iktisat politikalarının sonucunda İngiltere'nin çelik sanayiinin sarsıntıya uğraması Chamberlain'ın neo-merkantilist uygulamalara yöneltti. Uyguladığı iktisat politikası muhalefetle karşılaşınca 1903'te görevinden istifa etti, görüşlerini yaymak için başlattığı kampanya 1906'ya kadar sürdü. Aynı yıl felç olan Chamberlain ölümüne dek hiçbir kamu görevi üstlenmedi.

• **KAYNAKLAR:** C.W.Body, *Mr. Chamberlain's Speeches*, 1914; P.Fraser, *Chamberlain: Radicalism and Empire 1868-1914*, 1966; J.L.Garvin-J.Amery, *The Life of Joseph Chamberlain*, 1932-1969; E.E.Gullev, *Joseph Chamberlain and English Social Politics*, 1926; M.Hurst, *Joseph Chamberlain and Liberal Reunion, The Round Table Conference of 1887*, 1967; R.V.Kubicek, *The Administration of Imperialism: Joseph Chamberlain at the Colonial Office*, 1969; A.M.Milner, *Life of Joseph Chamberlain*, 1914; C. Petrie, *The Chamberlain Tradition*, 1938.

• **BAKINIZ:** GLADSTONE, SALISBURY.

CHAMBERLAIN, Neville (1869-1940)

İngiliz siyaset adamı. 1937-1940 arasında başbakanlık yapmıştır.

Arthur Neville Chamberlain, 18 Mart 1869'da Birmingham'da doğdu, 9 Kasım 1940'ta Hampshire'da öldü. İngiliz devlet adamı Joseph Chamberlain'ın oğlu, Sir Austen Chamberlain'ın üvey kardeşidir. Gençliğinde babasının Bahama Adaları'ndaki kenevir plantasyonları yönetti. Daha sonra Birmingham'a döndü ve madeni eşya sanayicisi olarak büyük servet yaptı. 1915'te Birmingham kentinin belediye başkanı oldu ve ertesi yıl kentte belediyeye ait bir banka kurdu.

1916'da David Lloyd George'un I.Dünya Savaşı koalisyon hükümetinde, ulusal hizmetler genel yöneticisi görevini üstlendi. Ağustos 1917'de bu görevinden istifa etti. 1918 seçimlerinde Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilerek Avam Kamarası'na girdi. 1922-1923 arasında Posta Genel Müdürlüğü'nde, 1923'te Silahlı Kuvvetler Genel Saymanlığı'nda görev aldı. 1923 ile 1924-1929 arasında ve 1931'de sağlık bakanı olan Chamberlain, 1923-1924 ile 1931-1937 arasında maliye bakanlığı yaptı. Maliye bakanı iken iktisadi durumun bozukluğu karşısında hükümeti iktisadi reformlar yapmaya zorladı ve 1932'de İngiliz Uluslar Topluluğu içindeki iktisadi ilişkileri düzenleyen Ottawa Antlaşması'na katıldı. 1937'de başbakan olan Chamberlain II.Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın ilk yıllarında İngiltere'nin en etkin siyaset adamlarından biri oldu.

Chamberlain başbakanlığının ilk yıllarında yaklaşan savaş tehlikesi karşısında, bir yandan, İngiltere'yi hızla silahlandırırken, diğer yandan, barış dönemi-

ni uzatma çabalarını sürdürdü. Eylül 1938'de Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle doğan bunalımın ertesinde, üç kez Almanya'ya giderek soruna çözüm bulmaya çalıştı, ancak bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. 30 Eylül 1938'de, Daladier, Mussolini ve Hitler'le birlikte Münih Antlaşması'nı imzalayarak Hitler'in taleplerini kabul etti. 10-16 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya işgalini sürdürmesi üzerine Chamberlain, benzer saldırılar karşısında Polonya'nın, Romanya'nın ve Yunanistan'ın destekleneceğini açıklayan İngiliz-Fransız ortak bildirisinin yayınlanmasına önayak oldu. Ertesi ay, İngiliz tarihinde ilk kez, barış sırasında askere alma işlemini başlattı. 23 Ağustos 1939'daki Almanya-SSCB saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasından sonra, İngiltere, SSCB, Fransa arasında karşılıklı yardım planı yürürlüğe girdi. Ardından 24 Ağustos'ta İngiltere-Polonya paktı açıklandı.

Bütün bu antlaşmaların ardından, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamış oldu. İngiltere 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. Chamberlain İngiltere'nin savaşa girmesinden sonra da başbakanlık görevini sürdürdü. Liberaller ve Muhafazakârlar, Chamberlain'ın savaş nedeniyle önerdiği koalisyonu reddettiler. Bunun üzerine Chamberlain, hükümete Churchill'i alarak onu donanma bakanı yaptı. Chamberlain, Nisan 1940'ta İngiltere'nin Norveç'e düzenlediği seferin başarısızlığa uğramasından sonra Muhafazakârlar'ın desteğini yitirdi. Ardından, Almanya'nın Hollanda, Danimarka ve Belçika'yı işgal etmesi üzerine 10 Mayıs 1940'ta başbakanlıktan istifa etti. Chamberlain bundan sonra, 30 Eylül 1940'a kadar Churchill'in koalisyon hükümetinde Devlet Danışma Meclisi başkanlığı yaptı. Hastalanınca görevinden ve parti başkanlığından ayrıldı. Kısa bir süre sonra da öldü.

• **KAYNAKLAR:** Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, 1946; M.Gilbert, R. Gott, *The Appeasers*, 1963; I.Macleod, *Neville Chamberlain*, 1961.

• **BAKINIZ:** Winston CHURCHILL, BALDWIN, LLOYD GEORGE.

CHAMBERLAIN, Owen (1920)

ABD'li fizikçi. Antiprotonun varlığını deneysel olarak kanıtlayan fizikçilerden biridir.

10 Temmuz 1920'de California Eyaleti'nin San Francisco kentinde doğdu. Babası bir radioloji uzmanıydı. 1941'de Dartmouth College'dan fizik diploması aldı. 1942-1945 arasında "Manhattan projesi" adıyla bilinen atom bombası yapımına yönelik çalışmalara katılmak üzere lisansüstü eğitimine ara verdi. Savaştan sonra eğitimini sürdürerek 1949'da Chicago Üniversitesi'nde Enrico Fermi'nin öğrencisi olarak

doktorasını bitirdi. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğretim üyesi, 1958'de de profesör oldu. 1959'da Emilio Segré ile Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı. 1960'da ABD Ulusal Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. Halen Berkeley'de Lawrence Radyasyon Laboratuvarları'nda yüksek enerji fiziği üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Chamberlain'ın en önemli çalışmaları, varlığından yirmi yıl söz edilmesine karşın bir türlü bulunamayan antiprotonu Segré ile üretmesi ve beklenen özelliklerini doğrulamasıdır. Her temel parçacığın, karşı elektrik yüklü, fakat eşit kütleli bir antiparçacığı olduğu 1930'da İngiliz teorik fizikçi P.A.M. Dirac tarafından ortaya atılmıştı. Bu fikrin elektron için doğruluğunu 1932'de C.D.Anderson kozmik ışınlardan gelen parçacıklar arasında antielektronu (pozitron) bularak gösterdi. Protonun antiparçacığı ise elektrondan 1800 kez ağır olduğundan ancak 6.3×10^6 elektron-Volt (eV) gibi çok daha yüksek bir çarpışma enerjisinde üretilebilecekti. Laboratuvarlarda bu enerjilere ancak 1950'lerde ulaşılabildi; bu yıllara gelinceye değin kozmik ışınlarda da antiprotonun bulunamaması, bu parçacığın varlığı konusunda kuşku yaratan doğmasına yolaçmıştı.

1950'lerin başlarında Berkeley'de parçacıkları 6 milyar eV dolaylarında enerjilere çıkartabilen "Bevatron" adlı hızlandırıcı yapılıncaya, Chamberlain ve Segré bir grup deneysel fizikçiyle birlikte sabit nötronların hızlandırılmış temel parçacıklarla bombardmanı yoluyla antiproton üretmek üzere çalışmalara başladılar. Çarpışmalar sonunda üretilenlerin yalnızca 30.000'de birinin antiproton olması beklendiğinden, çok karmaşık bir "ayıklama" gerekiyordu. Chamberlain ve Segré'nin grubu milyonlarca parçacığı, yük ve kütle ölçütleri ile ayıkladıktan sonra, yirmi ayrı antiproton adayı buldular. Bunların antiproton oldukları konusunda kuşku kalmaması için, proton ve nötronlarla çarpıştıkları zaman yok olarak mezonlara dönüştüklerini fotoğraf emülsiyonlarındaki çarpışma izlerinden gösterdiler. Böylece 1955'te antiprotonun, bir yıl sonra da antinötronun gerçekten var olduğu gösterildi. Chamberlain'ın bunun dışındaki başlıca araştırmaları kendiliğinden fisyon, proton saçılmaları ve antinötronların özellikleri üzerinde oldu.

Antiproton'un bulunuşu antiparçacıkların varlıkları konusundaki inancın güçlenmesini sağlaması bakımından önemlidir. Bu inanç, Einstein'ın görelilik kuramının ve kuantum kuramının temel ilkelerine dayandığından bu parçacıkların bulunmaması fizikte derin bir kriz doğuracaktı. Bu temel soruna çözüm getirmenin yanı sıra, Chamberlain hızlandırıcılarla "gariplik" (strangeness) diye adlandırılan yeni bir kuantum sayısına sahip parçacıklar üretmek ve bunları diğerlerinden ayırmaya dayanan deneyleri geliştirmekte de öncülük etmiştir.

• **BAKINIZ:** C.D.ANDERSON, BUSH, DIRAC, FERMI, GELL-MANN, SEGRÉ.

CHAMBERLAIN, Wilt (1936)

ABD’li basketbolcu. Dünyanın en çok sayı yapan basketbolcusudur.

21 Ağustos 1936’da doğdu. Basketbola, öğrenimi sırasında başladı. 2 m 14 cm’lik boyu ile önce amatör takımlarda oynayan basketbolcu daha sonra profesyonelliğe geçti. Profesyonel ligte basketbol dünyasının en büyük yıldızlarından biri olarak kendini gösterdi. Bu ligte her maçını ortalama 50,4 sayı ile oynamak suretiyle aynı zamanda dünyanın en çok sayı yapan basketbolcusu olarak adını duyurdu. 1961-1962 sezonunda yaptığı 4029 sayılık rekoru henüz aşılamamıştır.

CHAMBERLIN, Edward Hastings (1899-1967)

ABD’li iktisatçı. “Tekelci Rekabet” kuramını geliştirmiştir.

18 Mayıs 1899’da Washington Eyaleti’nin La Conner kentinde doğdu, 1967’de Harvard kentinde öldü. Metodist Kilisesi’nin papazlarından olan babasının genç yaşta ölümü üzerine yaşam koşulları güçleşti. Iowa Üniversitesi’ne giren Chamberlin, bir yandan da Iowa kentinde çıkan *Citizen* adlı gazeteye yazılar yazarak ailesine parasal destek sağladı. Iowa Üniversitesi’nde iktisat profesörü F.H.Knight’in görüşlerinden etkilenecek, Michigan Üniversitesi iktisat bölümünün lisansüstü programına girdi. 1922’de lisansüstü programını tamamlayarak Harvard Üniversitesi’nde doktora başladı. Doktora tezini F.H.Knight’in hocası olan Allyn Young’la hazırladı. Knight ve Young gibi Chamberlin de firmalar ve piyasada firma rekabeti üzerine çalıştı.

1927’de Harvard Üniversitesi’nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1943-1945 arasında II. Dünya Savaşı nedeniyle ordu hizmetine alındı. 1950-1951 arasında da Paris Üniversitesi’nde konuk profesör olarak ders verdi. Bu yıllar dışında sürekli olarak Harvard’da kaldı. Amerikan İktisat Birliği’nin başkan yardımcılığı yapan Chamberlin, 1939-1943 arasında Harvard Üniversitesi iktisat bölümü başkanlığını yürüttü; 1948-1958 arasında da *Quarterly Journal of Economics* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı.

1929 Büyük Dünya Bunalımı’nın yarattığı iktisadi koşullar piyasa ekonomisine güveni sarsmış, Neo-Klasik iktisat düşüncesinin temel varsayımı olan serbest rekabet koşullarının, kapitalist ekonomide gerçek piyasa koşullarını yansıtmadığı görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştı. İtalyan iktisatçı Pierro Sraffa 1926’da yayımlanan makalesinde tam rekabet

varsayımını eleştirerek kapitalist ekonomide eksik rekabetin geçerli olduğunu savundu. 1933’te ise ABD’de Chamberlin, İngiltere’de Joan Robinson çok kısa aralıklarla yayımlanan kitaplarında tam rekabetçi ve tekeli piyasaları incelediler. Chamberlin *The Theory of Monopolistic Competition* (“Tekelci Rekabet Kuramı”) adlı kitabında, J. Robinson ise *Economics of Imperfect Competition* (“Eksik Rekabet Ekonomisi”) adlı kitabında tam rekabet varsayımını sorgulayarak gerçek dünyada fiyatların belirlenmesi konusuna daha gerçekçi bir yaklaşım getirmeyi amaçladılar.

Chamberlin’e göre tekel ve serbest rekabet durumlarını birbirine alternatif iki olgu olarak görmek yanlıştır. Çünkü piyasalardaki yaygın özellik, tekeli ve rekabetçi piyasa öğelerinin iç içe bulunmasıdır. Şirketler az da olsa mal farklılaşmasına gidebildikleri ölçüde ürünlerinin fiyatları üzerinde denetim sağlayarak tekeli bir konuma gelebilirler. Şirketler fiyatlar üzerinde denetimi, mal farklılaşması yapabilmelerinin yanında, reklamlarla kendi ürünlerinin özel nitelikleri olduğunu tüketiciye inandırdıkları ölçüde artırır. Chamberlin, tekeli öğelerin bulunduğu piyasaları “tekeli rekabet” olarak nitelendirir.

Chamberlin kapitalist ekonomide, piyasa dengesinin koşullarını, hem rekabete, hem tekele, hem de ara durumlara uygulanabilecek genellikle ortaya koymayı amaçlamıştır. Ona göre firmaların ürünlerinin tipini değiştirme, ürüne talebi artırmak için reklamlar ve yeni pazarlama yöntemleriyle satış maliyetlerini yükseltme ve satış fiyatını değiştirme özgürlükleri olduğu durumlarda, her bir firmanın dengesi aşırı kârların silindiği durumda belirlenir. Tekeli rekabet koşullarında dengeye gelinmesi verimsizliğe yol açar. Çünkü satış maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle denge fiyatı serbest rekabetçi piyasalara göre yüksek, arz ise düşüktür. Tek tek firmaların üretim kapasitelerinin altında çalışması piyasada gereğinden fazla firmaların bulunmasının bir sonucudur. Ürün farklılaştırmanın firmalar üzerinde yarattığı baskı, kaynakların boşa harcanmasına neden olur.

Chamberlin fiyatların yüksek olmasının, maliyetlerin yüksek olmasından kaynaklandığını, bu nedenle de aşırı kârların söz konusu olmadığını söyler. Firmaların normal kâr ettiği bir piyasada emeğin sömürülmesi de söz konusu değildir. Tekeli rekabet piyasasında kazançlı olan taraf yoktur. Tüketiciler yüksek fiyat ödediklerinden, firmalar ise yalnızca normal kâr ettiklerinden durumlarından hoşnut değildir.

Chamberlin kitabının beşinci baskısına yeni bir bölüm ekleyerek Joan Robinson ile aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya koydu. Robinson eksik rekabetin sonucu olarak sömürünün doğduğunu söylüyordu. Oysa Chamberlin’e göre sömürü söz konusu değildi. Chamberlin’in analizinin temelinde, kaynakların boşa harcanması olgusu vardı. Chamberlin’in tekeli rekabet kuramı, Büyük Dünya Bunalımı’nın doğurduğu sorunları kuramsal bir çerçeveye oturtma çalışmalarının öncülleri arasında önemli bir yer tutar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Theory of Monopolistic Competition*, 1933, (“Tekeli Rekabet Kuramı”); *Towards a More General Theory of Value*, 1957, (“Daha Genel Bir Değer Kuramına Doğru”).

- **KAYNAKLAR:** R.E.Kuene (der.), *Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact; Essays in Honor of Edward H.Chamberlin*, 1967.

BAKINIZ: Joan ROBINSON, SRAFFA.

CHAMPAIGNE, Philippe de (1602-1674)

Flaman asıllı Fransız ressam. Portrelerinde Flaman Gerçekçiliği ile Barok resmi bütünleştiren bir üslup geliştirmiştir.

26 Mayıs 1602'de Brüksel'de doğdu, 12 Ağustos 1674'te Paris'te öldü. Jacques Fouquières'in yanında resim öğrenimi gördü. 1621'de Paris'e yerleşti. Ustası Fouquières ve genç Poussin ile birlikte Luxembourg Sarayı'nın süslenmesinde çalıştı. 1628'den sonra Kraliçe Marie de Médicis'nin ressamı olarak birçok din kuruluşu için resimler yaptı. 1629'da Fransız yurttaşlığına geçti. Marie de Médicis'den sonra XIII. Louis ve Kardinal Richelieu'nün koruyuculuğu altına girdi. Ünlü kişilerin portrelerini yaptı. Bu konuda artan istekleri karşılamak için pek çok yardımcının çalıştığı bir resim atölyesi kurdu. 1648'de kurulan Resim ve Heykel Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Burada öğretim üyeliği ve rektörlük yaptı. 1648'de eşinin ölümünden sonra en azla-yetinmeyi ilke edinen Jansenist tarikatına katıldı.

Üstünde yardımcıların da çalıştığı büyük boyutlu resimleri ve duvar süslemeleri 17.yy İtalyan resmi ile Flaman Baroku'nun özelliklerini taşır. Barok abartmalardan kaçındığı resimlerdeki ölçülü renk kullanımı, akıcı kompozisyon düzeni ve çarpıcı gerçekçilik, 17.yy Fransız akılcı düşüncesinin genel tutumunu yansıtır.

Champaigne asıl başarısını portrelerinde sağlamıştır. Portre anlayışı, Rubens ve Van Dyck'in portrelerinin ölçülü bir yorumu biçimindedir. Bu tür resimlerinde dürüst ve içten bir tutumla kişilerin psikolojik niteliklerini yansıtmaya yönelmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1628; Güzel Sanatlar Müzesi, Grenoble/Fransa; *Kardinal Richelieu*, 1636, Louvre, Paris; *XIII.Louis*, 1638, Güzel Sanatlar Müzesi, Caen/Fransa; *Bilinmeyen Adam*, 1650, Louvre, Paris; *Jean Baptiste Colbert*, 1655, Metropolitan Sanat Müzesi, New York, *Ste-Susanne Manastırı Baş Rahibesi Agnès ile Rahibe Catherine Dua Ediyorlar*, 1662, Louvre, Paris; *Son Akşam Yemeği*, Louvre, Paris.

- **BAKINIZ:** POUSSIN, RUBENS, VAN DYCK.

Jean François Champollion

CHAMPOLLION, Jean François (1790-1832)

Fransız, arkeolog. Mısır hiyeroglif yazısını çözmüş, Mısır dili ve kültürü üstüne önemli çalışmalar yapmıştır.

23 Aralık 1790'da Güneydoğu Fransa'da Lot bölgesindeki Figeac kasabasında doğdu, 4 Mart 1832'de Paris'te öldü. Kardeşi Jacques Joseph Champollion da arkeologdu. Jean François 13 yaşında Doğu dilleri üstüne çalışmaya başladı, 16 yaşındayken Grenoble Akademisi'nde Mısırlı Hristiyanlar'ın dili olan Koptça'nın eski Mısır dili olduğunu kanıtlamaya çalışan bir bildiri sundu. Daha sonra Paris'te Doğu Dilleri Okulu'nda eğitimini sürdürdü. 1812-1815 ve 1818-1821 arasında Grenoble Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yaptı. 1824'te müze ve özel koleksiyonları görmek için İtalya'ya gitti. 1826'da Louvre Müzesi Mısır Bölümü müdürü oldu. 1828'de Mısır'a bir araştırma gezisine çıkan gruba başkanlık yaptı. 1831'de Collège de France'ta kendisi için kurulan Mısır Bilimi Kürsüsü'ne profesör oldu. Ölümünden sonra yapıtlarının yayımlanmasını ağabeyi Jacques sağlamıştır.

Jean François 1820'lerde Rozetta taşındaki hiyeroglif yazıtı çözerek eski Mısır tarihinin belgelerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Mısır yazısının fonetik işaretlerden oluştuğunu ilk kez İngiliz arkeolog Thomas Young (1773-1829) belirlemişse de çözümünü yapamamıştı. Champollion 1822'de Young'ın hazırlamış olduğu işaretler listesini düzelterek genişletmiştir. Çalışmalarında Mısır hiyerogliflerini sınıflandırarak bir listesini yapmış, gramer sistemini açıklamış ve daha sonraki Mısır bilimcilerinin temel aldığı genel bir çözümleme getirmiştir. Hiyeroglif yazı kurallarının, kullanıldığı dönem boyunca, hemen hemen hiç değişmediğini ortaya koymuştur. Onun bu katkısında Kopt dilini çok iyi bilmesinin önemli bir etkisi olmuştur.

Champollion Rozetta taşındaki yazıtları incelerken Kopt dilinin yardımıyla bir çok Mısırcı sözcüğün

Koptça karşılıklarını okuyabilmiş, yine bir çok hece işaretinin fonetik değerini bulmuştur. Yunanca metinlerden bildiği anlamların resimsel özelliklerini doğru olarak ortaya koymuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Precis du système hiéroglyphique des anciens Egyptiens*, 1824, ("Eski Mısırlılar'ın Hiyerogliflerinin Elkitabı"); *Lettres écrites d'Égypte, et de Nubie*, 1833; ("Mısır ve Nubya Mektupları"); *Grammaire Egyptienne*, (ö.s.), 1835-1841, ("Mısır Dili Grameri"); *Dictionnaire Egyptien en écriture hiéroglyphique*, 1841-1843, ("Hiyeroglif Yazısıyla Mısırca Sözlük"); *Monuments de l'Égypte et de la Nubie*, 4 cilt, 1835-1845, ("Mısır ve Nubya Anıtları").

• **KAYNAKLAR:** G.Aimé, *Les Deux Champollion*, 1887; M.Pourpoint, *Le roman d'une découverte Champollion et l'énigme Egyptienne*, 1963; D.Sorokine, *Champollion et les secrets d'Égypte*, 1967.

CHANDRASEKHAR, Subrahmanyam (1910)

Hint asıllı ABD'li fizikçi. Astrofiziğin gelişmesine, yıldızların evriminin anlaşılmasına önemli katkısı olmuştur.

19 Ekim 1910'da şimdi Pakistan'da bulunan Hindistan'ın Lahor kentinde doğdu. Madras Üniversitesi'nden 1930'da mezun olduktan sonra öğrenimini İngiltere'de sürdürdü. Doktorasını 1933'de Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı ve Trinity College'ın üyesi oldu. 1937'de ABD'deki Chicago Üniversitesi'ne giden Chandrasekhar, 1943'te profesör oldu. 1952'de de Morton D.Hull adına kurulmuş bir üstün hizmet profesörlüğüne getirildi. Genç 1952'de *Astrophysical Journal* adlı bilimsel derginin editörü oldu ve bu görevi derginin tarihinde en uzun süre yürüttü. 1955'te, ABD Ulusal Akademisi'ne, ardından da Londra'da Royal Society'ye üye seçildi, birçok bilimsel ödül kazandı. Bunlardan başlıcaları 1953'te

Rozetta Taşı

Rozetta taşı adıyla anılan ünlü siyah bazalt levha, 1799'da Nil'in batı kolu üstündeki Reşid (Rozetta) kenti yakınında bir kale yapımı sırasında, Napoléon'un ordusundaki Pouchard adında bir subay tarafından bulundu. Bugün British Museum'da bulunan taş, düzgün bir biçimi olmayan, 120 cm uzunlukta, 75 cm genişlikte, 30 cm kalınlıkta, köşeleri eksik, masif bir levhadır. Üstünde Yunan ve Mısır dilleriyle yazılmış üç değişik tür yazı vardır. Rozetta taşı, bulunmasından sonra Napoléon'un emriyle Kahire'ye götürüldü. Fransa'dan getirtilen iki litografi (taşbaskı) ustası yazıların kalıbını çıkarmakla görevlendirildiler. Taşın üstüne matbaa mürekkebi sürüp bir kağıt kapladıktan sonra, iyi bir baskı elde edene dek kauçuk rulolar geçirerek yazıların kopyasını aldılar. Yazıtın çözümlenmesi için bu kopyalar Avrupa'daki çeşitli bilim adamı ve kurumlara yollandı. Rozetta taşı 1802'de Londra'ya götürüldü, orada alçıdan dört tane kalıbı alınarak, Oxford, Cambridge, Edinburgh ve Dublin üniversitelerine gönderildi. Yunanca metnin İngilizce'ye, Fransızca'ya ve Latince'ye çevrilen kopyaları ise Avrupa'daki tüm ilgili kurumlara iletildikten sonra British Museum'da sergilendi. Birçok bilim adamı bu belgeler üstünde çalıştıysa da olumlu bir sonuca varamadılar.

Rozetta taşının üstündeki Mısırca metin hem hiyeroglif, hem de demotik yazı ile yazılmıştı. Hiyeroglif yaklaşık olarak İÖ 4. bin yıl ile İS 3. yy arasında halkın görmesi istenen her tür resmi ve tören belgesinde kullanılmıştı. Demotik yazı

ise Ptolemaioslar döneminde (İÖ 304-30) kullanılan, kısaltılmış hiyeroglif işaretlerinin birbirleriyle birleştirildiği bir yazı türüydü. Champollion Yunanca metinde geçen Ptolemaios, Kleopatra gibi bazı adların hiyeroglifle yazılı metinde bulunmaları gereken yerde, bazı işaret gruplarının oval bir halkayla çevrilmiş olduğuna dikkat etti. Kartuş denen bu halkalarla vurgulanan bölümlerin, vurgulanmaya değer sözcükler, yani kral adları olması gerektiğini düşündü. Ptolemaios ve Kleopatra sözcüklerinin hiyeroglif karşılıklarını alt alta yazınca, her iki adda da geçen üçer işaretin aynı olduğunu gördü. Bu sonuç, tuttuğu yolun doğruluğunu gösterdiği gibi hiyeroglif yazısını çözmede de atılmış ilk adım oluyordu. Yedi yüz çözümlenmiş işareti içeren Mısır hiyeroglifinde, işaretler yalnız tek bir nesneyi belirlemek için kullanılmazdı. Örneğin Güneş işareti aynı zamanda ışıık, parlaklık, gündüz, doğmak gibi kavramlara da anlatırdı.

Rozetta taşındaki yazı, Menfis'de toplanan Mısır rahipleri kurulunda alınan bir kararı içermektedir. Tüm Mısır'ın Kralı V.Ptolemaios'un (İÖ 205-180) taç giyme törenine ilişkindir. Başlangıç satırları kralın unvanlarından, tanrılara bağlılığını ve halkına duyduğu sevgiyi belirten sözcüklerden oluşmaktadır. Daha sonra kralın halkına sağladığı faydalar sıralanmakta, son bölümde kralın halkına yaptıklarına karşılık halkın krala şükranlarını nasıl göstereceği rahipler tarafından tanımlanmaktadır.

Yıldızların Evrimi ve Sonu

Yıldızlar gaz bulutlarının kendi kütleçekimleri altında sıkışmaları sonucu oluşmaktadır. Hemen hemen tümüyle hidrojen atomlarından oluşan bu bulutlar evrenin başlangıcındaki kuvvetli kütleçekimsel alanın yarattığı parçacıklardan ortaya çıkmaktadır. Bulut sıkıştıkça ısınacağından, sonunda yıldızın içinde nükleer tepkimeler başlatacak sıcaklıklara erişilebilmektedir. Bunlar arasında daha sonra Bethe'nin* de ayrıntılı bir biçimde gösterdiği gibi dört hidrojen çekirdeğinin enerji açığa çıkarak bir helyum çekirdeğine dönüşmesi tepkimesi,

4 Hidrojen → Helyum + Enerji

Güneş gibi bir yıldızın uzun süre parlaması için gerekli enerji kaynağını oluşturmakta ve kütleçekimin yıldızı çökertme etkisini dengeleyen basıncı sağlamaktadır. Böylece yıldız gökyüzünde görüldüğü parlak, kararlı halde devam edebilecektir. Ancak sonunda yıldızın hidrojen-den oluşan yakıtı tükenmeye yüz tutacaktır. Bu sırada kütleçekim hidrojene göre daha ağır olan helyumu yıldızın merkezine çökertecek ve geri kalan hidrojenin kısmen yanmasıyla yıldızın çapı eskisine oranla yaklaşık 100 kez büyüyecek yıldız bir "kırmızı dev" haline gelecektir. Bu aşamada yıldızın merkezindeki helyum daha da sıkışıp yeni nükleer tepkimelerle helyumu karbon ve oksijene, ardından bunları da yakarak neon, magnezyum ve silikona dönüştürebilir. Doğadaki ağır atomlar hep yıldızların içinde pişirilerek ortaya çıkmış ve süpernova patlamalarıyla çevreye yayılmıştır. Öte yandan yıldızın merkezinde helyumu yakacak koşullar oluşmazsa ya da yıldız tüm nükleer yakıtlarını eminde sonunda tüketince ne olacaktır? İşte bu konu Chandrasekhar'ın 20 yaşlarında İngiltere'de araştırmalarına başladığı dönemde astronomların yanıtlamaya çalıştıkları en önemli soruydu. Nükleer yakıtını tüketen bir yıldızda, kütleçekim maddeyi daha da sıkıştırıp yıldızın çapını küçülterek yoğunluğunu artıracaktır. Böylelikle yıldızı oluşturan atomların çekirdekleri ve elektronlar birbirlerinden ayrılacak ve ortaya, dünyadaki maddeyi oluşturan türden çok daha değişik bir "dejenere gaz" çıkacaktır. Böylece santimetre kübe 60 kg gelen yoğunluklar elde edilebilecek ve bu cins maddeden oluşan yıldızlar küçük bir hacme sıkıştıkları için "cüce" ve bunlardan hâlâ ışıyanları içinse "beyaz cüce" denilecekti. Astronom W.S.Adams* o sıralarda gökyüzünde en parlak yıldız olan Sirius'un bir beyaz cüce ile birlikte bir çift yıldız sistemi oluşturduğunu bu yıldızdan gelen ışığın tayfını inceleyerek ispat etmişti. 1920'lerde kuantum kuramı, özellikle dejenere gazı tanımlayacak kuantum istatistiksel mekaniğinin Fermi*-Dirac* dağılımı bilinmediğinden, beyaz cücelerin kuramı tümüyle geliştirilememişti. Bu eksiklik

kuantum kuramının bulunmasından hemen sonra, 1926'da R.H.Fowler tarafından giderildi. Fowler cüce yıldızın tek bir dev moleküle benzediğini ve bütün yıldızların da sonuçta birer cüce yıldız (önce beyaz sonra kara cüce yıldız) olarak evrimlerini tamamlayabileceğini gösterdi. Bu aşamada Chandrasekhar, Fowler'in hesaplarında Einstein'ın* özel görelilik kuramından kaynaklanan bazı katkıları dikkate almadığını, ancak cüce yıldızların içindeki olağanüstü koşullarda elektronların ışık hızına yakın hızlara erişebileceğinden bunun gerekli olduğunu farketti. Özel görelilik etkileri hesaba katılınca ortaya yepyeni bir sonuç çıkmaktaydı. Bugün Chandrasekhar limiti (M_c) diye anılan $M_c = 1,44 M_\odot$

(burada $M_\odot$ Güneş'in kütlesini göstermektedir) cüce yıldızların kütlesi için bir maksimum kütledir. Kütlesi bundan daha fazla olan bir beyaz cüce olanaksızdır. Kütlesi Chandrasekhar limitinden daha fazla olan yıldızların sonu nasıl olacak sorusu ise, Chandrasekhar'ın buluşunun hemen ardından gündeme geldi. Kütlesi Chandrasekhar limitini aşan yıldızlar ya patlamalar yoluyla kütlelerini azaltıp cüce yıldız şeklinde son bulacaklar ya da kütleçekimi kuvvetleri yıldızı daha da sıkıştırıp, sonunda yıldız oluşturan maddeyi ışığın bile kaçması olanaksız yoğun ve küçük bir hacme indirgeyecekti. Bu da günümüzde "kara delik" diye bilinen tümüyle çökmüş yıldızlardan ortaya çıkan bir tür gök cisimidir. Ancak sonuca kesinlikle varabilmek için, Newton*'ın kuramının yerine Einstein'ın kuvvetli kütleçekim alanlarını tanımlamak üzere geliştirdiği genel görelilik kuramını da kullanmak gerekmektedir. Chandrasekhar bu gelişmelere katılamadı, çünkü bu gelişmelerin başlangıcı sayılacak Chandrasekhar limitinin geçerliliği Cambridge'de öğretmeni olan Eddington* tarafından kabul edilmedi, hatta haksız yere alayla karşılandı. Yıldızların evrimi Einstein'ın genel görelilik kuramını da gözönünde bulundurarak 1940'larda Oppenheimer* ve arkadaşları tarafından yeniden besaplandı. Bu araştırmacılar yıldızların cüce halinden ayrı, (önceleri Zwicky* tarafından "nötron" yıldızı diye adlandırılmış) yeni bir kararlı hal ortaya çıkardılar. Yıldızların bir olası sonu olan nötron yıldızı hali 1970'lerde atarca (pulsar) olarak gözlemlendi. Tıpkı cücelerde Chandrasekhar limiti olduğu gibi, nötron yıldızlarının da yaklaşık 3 Güneş kütesinden daha fazla kütleleri olamamaktadır. Bundan daha yüksek kütleli yıldızlar fazla kütlelerini atamadıkları durumlarda çökecek "kara delik" olmaktadır. Kara delikler kuramı ise 1960'larda Penrose* ve Hawking*'ın çalışmalarıyla anlaşıldı. Günümüzde bu ilginç gök cisimlerinin dolaylı olarak gözlemlendiğine ilişkin güçlü kanıtlar vardır.

Subrahmanyan Chandrasekhar

İngiltere’de Royal Astronomical Society’nin altın madalyası, 1957 Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi’nin Rumford madalyası, 1962’de Londra’daki Royal Society’nin madalyası ve 1983’te kazandığı Nobel Fizik Ödülü’dür.

Chandrasekhar genç bir öğrenci iken, kendisine Hintli matematikçi Ramanujan’ı örnek aldı. Çevresindeki bağımsızlıkçı düşünce ve eylemlerden etkilen-di. Yirmi yaşında Cambridge’e gittiğinde, Dirac ve Eddington gibi ünlü bilim adamlarının bulunduğu bir ortamda çalışma fırsatı buldu. Kuantum kuramı ve Einstein’ın görelilik kuramının fizikte yeni yerleştiği o dönemde, Chandrasekhar bu kuramları yıldızların evrimini incelemek üzere astrofiziğe uyguladı. Çalışmaları, yıldızların geleceğini belirleyen kritik bir parametre olan Chandrasekhar limitini ortaya çıkardı. Ancak bu önemli sonuçları içeren makaleleri Eddington’ın karşı çıkması nedeniyle beklediği kabulü görmedi. Eddington’ın şiddetli eleştirilerine karşın Chandrasekhar, Bohr ve Fauli’den destek buldu; ancak onların da Eddington’a açıkça karşı çıkmak istememeleri üzerine çalışmalarının astronomlar tarafından benimsenmesi 20 yıl gecikti. Chandrasekhar bu dönemde kendi açtığı bu ilginç alandaki araştırmalarına ancak sürekli mücadele ederek devam edebileceğini anlayınca, 1939’da yıldızların iç yapısını konu alan *An Introduction to the Study of Stellar Structure* (“Yıldızların Yapısının İncelenmesine Giriş”) adlı kitabını yazarak bu alandaki çalışmalarını noktaladı. Bundan sonra çalışmalarını yeni bir konuya yöneltti.

Eddington gibi bir otoritenin etkisiyle kendi kendine bilimsel yaşamını sürdüren Chandrasekhar çalışmalarında derin anlaşmazlıklara yol açabilecek konulardan uzak durmaya çalışmış ve matematiksel formalizme ağırlık vermiştir.

Chandrasekhar 1940’tan başlayarak yaklaşık 40 yıllık bir sürede, beş değişik konuda birer önemli kitap yazmasına olanak sağlayan çalışmalar yaptı. Seçtiği konuların tümü, teknik düzeyde farklılıklarına karşın, bir şekilde gök cisimleriyle ilgilidir. Chandrasekhar yıldızlar üzerine çalışmalarından sonra gökadalardan (galaksilerin) yapısını ele aldı. O sıralarda gökadalardan fotoğraflardaki görüntülerine göre ayırt etmekten öteye pek gelişmemiş olan bu alanda, gökadalardan fiziksel özelliklerini ön plana çıkartan sınıflandırma yöntemleri geliştirdi. Ardından yıldız-

ların atmosferlerini incelemeyi olanaklı kılan ışığın, atmosferden geçişinde beklenebilecek fiziksel etkileri konu alan ışınsal transfer konusunu inceledi. 1950’de *Radiative Transfer* (“Işınsal Transfer”) adlı kitabını yayımlayarak noktaladığı bu araştırma dönemini Chandrasekhar yaşamındaki en mutlu yıllar olarak tanımlamıştır. Chandrasekhar bu dönemde Chicago yakınlarındaki Yerkes Gözlemevi’nde o güne değin ancak çok genel hatlarıyla bilinen bir konuyu ele alarak, sonunda ortaya yeni bir bilim çıkardı.

Yıldızların evrimindeki en önemli konulardan biri de denge durumlarının kararlı olup olmadığıydı. Chandrasekhar hidrodinamik ve hidromanyetik kararlılık problemlerini tek bir çerçeve içinde incelemek üzere yüksek mertebeden Virial teoremleri geliştirdi. Bu çalışmalarını 1961’de *Hydrodynamic and Hydromagnetic Stability* (“Hidrodinamik ve Hidromanyetik Kararlılık”) adlı kitabında topladı. Chandrasekhar’ın bundan sonra türbülans konusunda yaptığı, ancak bir kitapta toplamadığı birçok çalışması vardır. 1969’da yayımlanan *Ellipsoidal Figures of Equilibrium* (“Denge Durumunda Elipsoid Şekiller”) adlı kitabında Chandrasekhar, Newton’ın zamanında dünyanın kutuplarının basık olduğunun anlaşılmasıyla başlayan ve MacLaurin, Riemann, Dedekind ve Jacobi gibi ünlü matematikçi ve fizikçilerin önemli katkıda bulundukları bir konuyu, yani gök cisimlerini denge ve kararlılık durumlarını inceledi. Chandrasekhar ve yakın çalışma arkadaşı Lebovitz’in araştırmaları ile açıklığa kavuşan ve gelişen bu konu matematiksel açıdan olduğu kadar, gök cisimlerinin şekillerine uygulanması bakımından da ilgi çekmiştir. Chandrasekhar’ın yakın zamanlardaki çalışmaları, ilk başta düşünüp tartışmaları önlemek amacıyla girmediği bir konuda, Einstein’ın genel görelilik kuramı, özellikle de “kara delikler” üzerinde yoğunlaştı. 1983’te yayımlanan *The Mathematical Theory of Black Holes* (“Kara Deliklerin Matematiksel Kuramı”) adlı yapıtında Einstein denklemlerinin, Schwarzschild ve Kerr çözümleriyle verilen kara deliklerin kararlılığının araştırılmasında uygulanmasıyla matematiksel fizikte yeni bir alan açıldığını göstererek konuyu ayrıntılarıyla inceledi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *An Introduction to the Study of Stellar Structure*, 1939, (“Yıldızların Yapısının İncelenmesine Giriş”); *Principles of Stellar Dynamics*, 1942, (“Yıldızların Dinamiğinin İlkeleri”); *Radiative Transfer*, 1950, (“Işınsal Transfer”); *Hydrodynamic and Hydromagnetic Stability*, 1961, (“Hidrodinamik ve Hidromanyetik Kararlılık”); *Ellipsoidal Figure of Equilibrium* 1969, (“Denge Durumunda Elipsoid Şekiller”); *The Mathematical Theory of Black Holes*, 1983, (“Kara Deliklerin Matematiksel Kuramı”).

• **BAKINIZ:** BETHE, DEDEKIND, DIRAC, EDDINGTON, EINSTEIN, FERMI, JACOBI, KERR, MACLAURIN, OPPENHEIMER, RAMANUJAN, RIEMANN.

CHAPLIN, Charlie (1889-1977)

Şarlo tipinin
kökenleri

İngiliz sinema oyuncusu ve yönetmeni. “Şarlo” ile dünya sinemasında unutulmaz bir tip yaratmış, sessiz sinemanın en önemli güldürü ustalarından biri olmuştur.

Charles Spencer Chaplin, 16 Nisan 1889’da Londra’da doğdu, 25 Aralık 1977’de Corsier’de öldü. Lambeth adlı gecekondu bölgesinde, müzikhol oyuncular Charles ve Hannah Chaplin’in oğlu olarak dünyaya geldi. Babasıyla ilk sahneye çıktığında beş yaşındaydı. Alkolik olan babası kısa süre sonra ölünce, üvey ağabeyi Sydney ile birlikte bir yetimler yurduna yollandı. Yedi ile on yedi yaşları arasında, annesi akıl hastanelerine girip çıkarken Chaplin yatılı okullarla yetimhanelerden kurtuldukça kumpanyalarda işler buldu. On yedi yaşında, ağabeyi Sydney ona Fred Karno Tiyatro Kumpanyası’nda bir iş buldu. Bu kumpanyayla yedi yıl Avrupa, İngiltere ve ABD’yi dolaşan Chaplin, 1913’te Mack Sennett tarafından

Keystone Stüdyosu’na anlaşmayla bağlandı. Bundan sonra, bir daha sahneye dönmeyen Chaplin’in sinema yaşamı başlamış oldu.

Bu stüdyoda *Making a Living* (“Ekmeğimi Kazanırken”) gibi iki ya da üç makara uzunluğunda sessiz güldürü filmleri çeken Chaplin, “Şarlo” tipini de buradaki çalışmaları sırasında yarattı. Melon şapka, dar frak ceketi, bol pantolon giyinmiş, kocaman pabuçlu, badem bıyıklı ve bastonlu “Şarlo” iki yana sallanarak yürüyor, bakımsız ve sarsak görünüşüne karşın son derece kurnaz ve çapkın davranıyordu. Otuz yıl süreyle geçerliliğini koruyan bu çarpıcı tip “sokaktaki adam”la “lumpen”in akıllıca bir örtüşmesiydi. İlk olarak *Kid Auto Races at Venice* (“Venedik’te Küçükler Oto Yarışları”) filminde ortaya çıkan bu tip çok tutuldu ve arka arkaya filmlerde görünmeye başladı. *Tillie’s Punctured Romance* (“Tillie’nin Aşk Fos Çıktı”) ve benzeri birkaç filmi de oyuncu Mabel Normand tarafından yönetilen Chaplin’in güldürü anlayışı Mack Sennett’in daha gürlütücü ve gösterişli güldürü üslubuyla çelişti. Kısa zaman sonra başka film şirketlerinden de öneriler almaya başlayan Chaplin, 1915’te Essanay Stüdyosu’na geçti. Burada bir yılda on dört film çekti. Güldürü anlayışı daha da duruldu ve incelindi. 1916 Şubatı’nda Mutual Stüdyola-

Dünya Sinemasında Güldürü

Sinemada güldürünün tarihi ticari sinemanın tarihi kadar eskidir. Sinemanın ilk ustaları olan Lumière* ve Meliès* güldürüler çekmişlerdi. Ama güldürüyü gelişkin bir anlatım biçimi haline sokanlar Amerikan sinemasının sanatçılarıdır. Amerikan sessiz sinemasında güldürü, slapstick (fars türü durum güldürüsü) adı verilen tarzda ve grup güldürüsü olarak başladı.

Başlangıçta Fransız Pathé Şirketi’nin güldürülerine öykünen Mack Sennett’in* güldürüleri bunlardandır. Sennett’in en popüler dizisi olan ‘Keystone Kops’ filmlerinde, bir grup polis çeşitli aksiliklerle karşılaşır ve bunları yenme yolunda komik çabalara girişirler. Son derece hızlı bir kurgu ve sürekli olarak komik olaylarla kesintiye uğrayan kaçıp kovalamaca sahneleri, pasta fırlatma gibi güldürü trükleri grup güldürüsünün temel öğeleri arasındadır. Güldürü yıldızları, önceleri Mabel Normand, Fatty Arbuckle gibi grup içinden sıvıran tek tük isimlerden ileriye gitmiyordu. 1917’lerden, sonra, güldürü dış dünyanın acımasızlıklarına, saçmalıklarına karşı tek başına koyan bireyin güldürüsü haline geldi. Chaplin bu gelişmenin en ünlü örneğidir. Onun başlattığı geleneğin sürdürücüleri arasında Harry Langdon, Harold Lloyd*, Buster Keaton* gibi oyuncular vardır. Kırk yaşından sonra sinemaya başlayan Langdon, filmlerinde, gövdesine kısa gelen kolları, bebek yüzü, hep ters iliklediği ceketi ile tam bir “çocuk-adam”dır. Lloyd ve Keaton’da ise ezilmenin ve bu ezilmeye güldürüyle direnmenin

yarattığı bireysel güldürü olayı daha incelikli biçimler alır. Hasır şapkası, papyonu ve gözlükleri ile Harold Lloyd, saf Amerikan delikanlısının karikatürü iken Buster Keaton da güldürüye trajedi boyutunu katmıştır. Filmlerinde hiçbir zaman gülmeyen Keaton, güldürüyü besleyen koşulların trajedisinin ta kendisi olduğunu anlamış gibidir. Sessiz sinemanın öteki güldürü yıldızlarından Laurel-Hardy ikilisinin* filmlerinde de güldürü unsuru ikilinin birbirlerine yönelik saldırılarından kaynaklanır. Tombul Oliver Hardy, cılız Stan Laurel’e türlü bedensel eziyetler yaparken, Laurel de berikine zihinsel işkenceler uygular. Amerikan sessiz sinemasının Mary Pickford*, Lon Chaney, Clara Bow gibi oyuncular da zaman zaman güldürü ya da yarı güldürülerde oynamışlardır. Sovyet sessiz sinemasında ise Ayzenştayn’ın* filmlerinde özellikle Chaplin’den esinlenen güldürü öğeleri bulmak mümkünse de, bilinçli güldürü çabalarını gösteren tek yönetmen Medvedkin’dir.

Sesli sinemayla birlikte bireyin dış dünyayla çatışmasından doğan güldürü yerini, toplumsal ilişkilerin, özellikle de kadın-erkek çekişmesinin güldürüsüne bırakmıştır. Screwball güldürüsü adıyla anılan bu tür en çok Ernst Lubitsch*, Howard Hawks*, William Wellman ve benzeri yönetmenlerin çektiği Carole Lombard-Clark Gable*, Katherine Hepburn*-Cary Grant* gibi çiftlerin filmlerinde belirgindir.

rı'na geçti. Bu arada giderek zenginleşiyordu. Yılda 670.000 dolarlık Mutual kontratı ile Hollywood'un en zengin yıldızları arasına girdi.

Chaplin Mutual'da yaptığı filmlere ötekilere oranla daha büyük bir sanatsal özen gösteriyordu. Giderek "Şarlo" güldürü için güldürü peşinde koşan bir tip olmaktan çıktı, daha duygusal, daha alaycı, çevresine karşı daha duyarlı, "insancıl" bir tip olmaya yöneldi. 1917'deki *Easy Street* ("Kötü Sokak") ve *The Immigrant* ("Göçmen") sadece halk tarafından değil, aydınlar tarafından da çok tutulan Şarlo filmlerinden ikisi oldu. Buradan, çok daha büyük parasal olanaklar sağlayan First National Stüdyosu'na geçti. Kendisini taklit edenlere engel olabilmek için önlemler aldı.

"Şarlo" evrensel bir tip niteliği kazanmıştı. Filmlerinin son derece yaygın ve ortak duyarlıkları ele almaları, kültür farklılıklarını hiçe sayan bir duygusallığın benimsenmesi, Şarlo'yu sinemanın da dışına taşan bir kültürel tip haline getirdi. 1921'deki Avrupa yolculuğu sırasında daha önce görülmemiş bir ilgiyle karşılaştı. Zenginleşmesi de ona giderek sanatsal özgürlük sağlıyordu. First National'daki *Shoulder Arms* ("Tüfek Omuza") *The Kid* ("Yumurcak"), *The Pilgrim* ("Hacı") gibi başarılarından sonra, Mary Pickford, Douglas Fairbanks ve D.W. Griffith ile

birlikte United Artists'i kurdu ve bu stüdyodaki ilk filmini 1923'de çekti; *A Woman of Paris* ("Parisli Kadın").

Chaplin bu filmde "Şarlo" tipinin güldürü olanaklarına bel bağlamadan ustaca bir görsel anlatı dokusu geliştirdi. Film, duygusal güldürünün klasik bir temasını, karı-koca-âşık üçlüsünün işliyor ve bundan duygusal güldürünün ustalarından bazılarını, örneğin Lubitsch'i andıran bir taşlama çıkarıyordu.

Ote yandan Chaplin'in özel yaşamı skandallarla sürüyordu. Mildred Harris'den sonra Lita Grey'den de olaylı bir biçimde boşanmasının yankıları sürüp giderken, en önemli üç filmini yaptı. 1925'te *The Gold Rush* (Altına Hücum), 1928'de *The Circus* (Sirk) ve 1931'de *City Lights* (Şehir Işıkları). Bunlardan ilki, Chaplin'in en sevdiği filmi, *Altına Hücum*, Şarlo tipine bir dönüş niteliğindedir. 1898 Alaska'sındaki "altına hücum" sırasında rakiplerinin açgözlülüğüyle doğa koşullarının çetinliği arasında sıkışıp kalan "zavallı Şarlo" bu filmde unutulmaz bölümler yaratır. Eski bir postacı tabağa koyup yemesi, hiçbir konuşun gelmediği bir Noel yemeği gibi sahneler, aslında trajik olan bir öykü içinde yer alan gülünç sahnelerden bazılarıdır. Bu filmde güldürü öğelerini insancıl içeriklerle işlemekte doruğa çıkmıştır. Sirk, Chaplin'

*Hümanist-
Liberal ilgileri*

Toplumsal güçleri erkek ve kadın karakterlerinde kutuplaştıran bu filmlerin yanı sıra W.C. Fields, Mae West* gibi bireysel güldürü geleneğinin izleyicisi yıldızlar da ortaya çıkmıştır. Cinsel anarşiyi kışkırtan Mae West güldürülerinin yanı sıra filmlerinde her türlü düzeni sürekli olarak bozan Marx Kardeşler de* güldürüyü toplum-toplumdışılık yörüngesine doğru kaydırmışlardır. Fransa'da ise Marcel Pagnol'un* Fanny, Marius, Cesar dizisi ve öteki filmleri, René Clair'in* müzikli ve Gerçeküstçülük'e yakın güldürüleri yerel güldürüyü ve bu güldürünün yıldızlarını yaratmıştır. Fernandel*, Raimu*, Pierre Fresnay, Fernand Charpin bunların başlıcalarıdır.*

1940'larda Amerikan sinemasının yetiştirdiği en önemli güldürü yönetmeni Preston Sturges tir.* Sturges, toplumsal ideallerin ve bu ideallere ulaşmak için girişilen çabaların güldürüsünü kara mizah ve slapstick ile içiçe vermiştir. Gene aynı dönemde, Mickey Rooney*, Judy Garland* gibi güldürüyü müzikalle bağdaştıran yıldızlar ortaya çıkmıştır. Claudette Colbert-Clark Gable ikilisinin oynadığı *It Happened One Night* ("Bir Gecede Oldu") ile screwball güldürüsünün başlıca örneklerinden birisini veren Frank Capra da* toplumsal çatışmaları, Amerikan demokrasisinin geçirdiği sarsıntıları toplumsal güldürüler biçiminde sunar. *Mr. Deeds Goes to Town* ("Mr. Deeds Kente İniyor"), *You Can't Take With You* (Dünya Malı Dünyada Kalır) gibi kendi türünde benzersiz güldürüler yapmıştır.*

*Günümüzde güldürü, modern tiyatro, kara mizah, Uyumsuzluk Tiyatrosu gibi etkilerle yerel ve etnik grupların dünya mizahına olan katkılarından oluşan bir bütündür. Örneğin, 1950'ler ve sonrasında İngiliz sinemasında görülen güldürü türü yoğun bir kara mizaha dayalıdır. En olgun örneği Alexander MacKendrick'in *The Ladykillers* (Kadın Katilleri) olan bu güldürü anlayışı Peter Sellers* ve Alec Guinness* gibi çağdaş güldürü yıldızları yaratmıştır. Fransız Jacques Tati'nin* birer klasik niteliğindeki güldürüleri ise çok modern slapstick örnekleri sayılabilir. İtalyan sinemasının ünlü güldürü yönetmenleri Mario Monicelli, Dino Risi ve Pietro Germi* Katolik İtalya'nın kadın-erkek ilişkilerinden yola çıkarak oldukça keskin bir toplumsal yergiciliğe varmışlardır. Amerikan sinemasında ise toplumsal yergici güldürü anlayışını benimseyen yönetmenlerin en önemlilerinden biri Billy Wilder'dır.* Onun Amerikan insanına ve toplumuna yönelttiği bakış Shirley MacLaine, Judy Holliday, Jack Lemmon* gibi yeni güldürü yıldızlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Wilder'ı izleyen Frank Tashlin ve ötekiler ise kendi filmlerinden çok Jerry Lewis* gibi güldürü yıldızları yaratmakla ünlüdürler. Günümüz Amerikan sinemasının en modern güldürü ustalarından biri Woody Allen'dır.* Woody Allen'da Chaplin'den bu yana süregelen "bireysel güldürü" birikimi özeltendiği gibi, entelektüel bir incelik de vardır. Woody Allen etnik mizahın kültürel kaygılarla kaynaşarak ortaya çıkardığı yeni bir bireysel komik tipidir.*

►
Şarlo tipinden
çıkış

Charlie Chaplin

Modern Sanatlar Müzesi, Film Arşivi New York, ABD

in ilk dönemini hatırlatan başarılı filmlerinden biridir. Burada adeta sessiz filmlerindeki yöntemlerin ilginç bir derlemesini yapmaktadır. Durum güldürüsünün en olgun örneği olan *Sirk* Chaplin'in sinema dilini ustalıklı özümlediğini kanıtlayan bir örnektir. Bunu izleyen *Şehir Işıkları* ise iktisadi kriz döneminde geçen bir aşk öyküsüdür. Şarlo bu filmde kriz sırasında bir dizi iyi rastlantının art arda gelmesi sonucunda kör bir çiçekçi kızın (Virginia Cherrill) gözlerinin açılmasına yardımcı olur. Filmde, *Altına Hücum*'daki insancılığın dozunda bir duygusallığa kayıldığı görülür. Büyük bir başarı kazanmış olan bu film piyasaya çıkışının haftasında beş milyon dolarlık gişe geliri sağlamıştı. Chaplin, sesli sinemanın iyice yaygınlık kazanmaya başladığı sırada çekmeye başladığı bu filmde, sesli sinemadan bütünüyle yararlanmak istememişse de, dramatik bütünlük sağlama yolunda müzik ve efektler kullanmıştı. Ama sesli sinema kısa sürede Chaplin'i de zorlamaya başladı. Piyasa artık sessiz filmleri kabul etmiyordu. Chaplin büyük gelirine dayanarak, bir süre daha sessiz filmlerle iş yapabilen tek yönetmen olmayı başardı. Son sessiz filmi *Modern Times* (Asri Zamanlar) nerdeyse gerçeküstücülük anlayışına varan çağdaş bir güldürü filmiydi. Filmde senkronize diyalog yoktur, sadece bir şarkı duyulur. *Asri Zamanlar* fabrika kapılarındaki işçilerle domuz sürülerinin kurgulanmış görüntüleriyle açılır. Bu, birçok eleştirmen tarafından toplumsal bir taşlama olarak görüldüyse de sanatçı giderek saf güldürüye ağırlık veriyor, film pantomimle güldürünün başarılı bir karışımı oluyordu. *Asri Zamanlar* Chaplin'in, senaryosu önceden hazırlanmış ilk filmi olmasına rağmen, bölüklü anlatı yapısıyla dikkati

çekiyordu. Chaplin ters yönde açıklamalar yaptıysa da politik dokundurmaları gözden kaçmayan film komünistlik suçlamasına uğrayarak Almanya ve İtalya'da yasaklandı, Amerikan sanayicilerini de büyük oranda tedirgin etti.

Chaplin'in sesli sinemaya boyun eğdiği ilk film 1940'taki *The Great Dictator*'dır (Büyük Diktatör). Bu filmle "Şarlo" tipi, makyaj dışında, sona ermiş bulunuyordu. Bu adımın tehlikeleri büyüktü. "Şarlo" gibi evrenselleşmiş bir tip kolay kolay yeniden yaratılamazdı. İzleyen yıllarda Chaplin'in pantomimden uzaklaşmasıyla ününün kaybolmaya yüz tuttuğu görüldü.

Büyük Diktatör politik olduğunu gizlemeye gerek görmeyen bir güldürüydü. Yapıldığı ve gösterildiği sırada II. Dünya Savaşı'na ABD henüz katılmamıştı. Ama Naziler'e ve Hitler'e doğrudan saldırıan bu filmi, çok kısa bir süre sonra, ABD'nin savaşa katılması izledi. *Shoulder Arms* (1918) filminde olduğu gibi, bu filmde de nerdeyse savaşın haberciliği yapılmıştı.

Filmde Chaplin iki rolü birden canlandırır: Tomania adlı hayali bir ülkenin diktatörü olan Hynkel ve küçük bir azınlık berberi. Berber diktatörle karıştırılınca türlü karışıklıklar başgösterir ve sonunda Yahudi berber, ait olduğu azınlığın haklarını savunmak üzere sesini yükseltir. Filmin didaktik özelliği bir yana, Chaplin'in güldürüsüyle toplumsal eleştiriyi bağdaştırdığı bölümler-diktatörün üzerine dünya resmi çizilmiş balonla oynadığı sahne gibi-son derece başarılıdır. Öte yandan, gene bu yıllarda Chaplin'in yaşamıyla ilgili birtakım sorunlar ortaya çıktı. Üçüncü karısı oyuncu Paulette Goddard'dan ayrılmak üzere mahkemeye başvurdu. Yüksek vergi borçları olduğu anlaşıldı. En önemlisi de II. Dünya Savaşı günlerinde bile Amerikan vatandaşlığına girmeye yanaşmaması açıkça kınanmaya başlandı. *Büyük Diktatör*'le zirveye çıktığı söylenebilecek olan popüler filmlerinin dönemi artık sona ermiş bulunuyordu.

1947 tarihli *Monsieur Verdoux* ("Mösyö Verdox") Chaplin'in bu her bakımdan sarsıntılı dönemde gerçekleştirdiği bir filmidir ve yönetmenin ilk kara güldürüsüdür. Orson Welles'in verdiği düşünceden yola çıkan film geleneksel Mavi Sakal izleğine dayalıydı. Filmde iş adamlığı Verdoux'nun cinayetleri ile özdeşleştiriliyor, Verdoux para kazanmak için cinayet işlemeye zorunlu kalmış bir "zavallı-centilmen" olarak gösteriliyordu. Filmde "Şarlo" tipinden esintiler olduğu gibi çok ince bir toplumsal taşlama da vardı. Chaplin son derece ustaca denetlenmiş, ölçülü bir oyun sergileyerek oyunculuk mesleğinde bir dönüşüme ulaştığını gösteriyordu. Film, biraz da Chaplin'e yöneltilen düşmanlığın sonucu olarak, büyük bir tepkiyle karşılandı. Kâr getirmek bir yana, zarar etti. Amerikan seyircisi bu "kara güldürü"yü neredeyse kendisine yönelik bir hakaret saydı. Gösterilen tepkiyi geçiştirmek için yeniden piyasaya sürülen *Şehir Işıkları*, Chaplin'in parasal ve sanatsal açıdan rahat bir soluk almasına bir oranda yardımcı oldu. Gene de gösterilen büyük tepki, Chaplin'in "Amerikan Aleyhtarları Etkinlikler Komitesi" tarafından sorguya çekilmesiyle sonuçlandı. Komünistlikle suçlanan Chaplin'in başı derde girmediyse de, ABD'de çevirdiği bir sonraki filmi *Limelight*'ın (Sahne Işıkları) pek iş

yapamayacağı anlaşıldı. Avrupa'daki reklam organizasyonunu yürütmek üzere İsviçre'ye giden Chaplin'e Amerika'ya dönerse başına büyük dertler açılacağı söylenince, sanatçı dördüncü karısı, tiyatro yazarı Eugene O'Neill'in kızı Oona O'Neill ile birlikte İsviçre'ye yerleşti.

Sahne Işıkları Avrupa'da büyük başarı kazandıysa da, Amerika'da tam bir başarısızlığa uğradı.

Bu filmde yaşlı bir soytarının yaşamı işlenir. Bir zamanlar ünlü bir müzikhol yıldızı olan Calvero küçük bir balerine (Claire Bloom) yardım ederek onun büyük bir yıldız olmasını sağlar. Aşırı duygusal anlatımı, aşırı durağan, eski moda yapısıyla, *Sahne Işıkları* başarısız bir film olarak anılır. Ama melodramatik öyküsüyle özellikle Avrupa'da büyük bir ilgiyle karşılanmış, filmin çok beğenilen müziğini de Chaplin yazmıştır.

Sanatçının Amerika dışında yaptığı iki filmden biri, 1957'de Londra'da çektiği *A King in New York*'tur ("New York'ta Bir Kral"). New York'ta sürgünde bulunan bir kralın New York kentinin gündelik yaşamına ve bu arada da duygusal birtakım serüvenlere girmesi, Chaplin'in kendi sürgünlüğünü çağırıştırıyordu. Bu film fazla bir başarı elde edemedi. Chaplin 1964'te *My Autobiography* ("Yaşamımın Öyküsü") adlı altında kendi yaşam öyküsünü yayımladı. Londra'da geçen çocukluğunu, sinemadaki ilk yıllarını renkli bir üslupla anlatan bu kitabı, daha sonra, 1974'te *My Life in Pictures* ("Sinemada Yaşamım") adlı resimli derleme izledi.

Kitabın yayımlandığı sıralarda Londra'ya yaptığı bir yolculukta Sophia Loren'le tanışan Chaplin, yıllardır aklında olan bir tasarımı onunla gerçekleştirmek istedi. Öteki başrol için de Marlon Brando düşünüldü. 1966'da ortaya çıkan *A Countess from Hong Kong* (Hong Konglu Kontes) oyuncularına, yönetmenine karşın, başarısız bir güldürü olmaktan kurtulamadı. Hong Kong'dan gemiyle ülkesine dönen Amerikalı bir diplomatın fahişelik yapmak zorunda kalmış Beyaz Rus bir kontesle geçirdiği serüven, filmin eksenini oluşturuyordu. Kontes gemiye çıkarak diplomattan Amerika'ya sığınmak için yardım etmesini istiyor, ikisi birbirlerine aşık oluyorlardı. Film iyice eskimiş bir güldürü anlayışının örneği idi. Birçok eleştirmen Chaplin'e duydukları saygıdan ötürü film konusunda sessiz kalmayı yeğlediler. Bu film Chaplin'in son filmi oldu.

1972 Oscar Ödül Töreni'nde kendisine özel ödül verildi. 1975'te "sir" unvanını aldı.

Charles Chaplin dünya sinemasının en önemli sanatçılarından biridir. Sinemada güldürü anlayışını kendisinden önceki Mack Sennett ve benzerlerinin oldukça "mekanik", "slapstick" tarzı güldürü anlayışından daha ileriye götürmüş, çağdaşlarından Buster Keaton kadar entelektüel bir güldürüye yönelmemişse de güldürü anlayışını sürekli zenginleştirmiştir. Ayrıca yarattığı "Şarlo" tipi güldürü tipi olarak sağladığı derinliğin yanı sıra "insancıl" içeriğiyle de dünya kültür tarihinde önemli bir yer almıştır.

Chaplin'in sanatçılık anlayışı "birey"de odaklanan bir dünya ve insan görüşünden kaynaklanır. Chaplin'i Dickens ve benzeri yazarlarla karşılaştıranların onun "küçük adam"ı savunurken sadece toplumsal eşitsizliklere parmak bastığını düşünmüşlerdir. Oysa

Chaplin, düşman ve yabancı bir dış dünya tarafından sürekli olarak itilip kakılan, sindirilmeye, susturulmaya çalışılan "birey" in ayakta durma çabasını anlatır. Bu dış dünya Chaplin'in ilk, kısa güldürülerinde kaba saba, iri yarı adamlar, kişiyi fiziksel olarak ezmeye çalışan çeşitli güçlerdi. *Asri Zamanlar*'da ise bu dış dünya kocaman dişlilerle simgelenen düşman bir "sistem" e dönüşürken aynı zamanda metafizik bir anlam da kazanır. Bununla birlikte, bu dış dünya-birey çatışması, Chaplin'in güldürülerinde güldürü olayının sezgisel, anlık, tepkisel mantığından ayrı düşünülemez. Denebilir ki, Chaplin önce anlatım aracı olan güldürüyü bulmuş, bunda ustalaşmasına koşut olarak insan ve dünya görüşünü oluşturmıştır. "Şarlo"nun ilk hedefi dünyaya "güldürücü" tepkilerle yaklaşmak ama bu tepkileri insan varoluşunun "saçma" özüne varan bir gidiş içinde kurgulamaktır.

◀ Ticari denemeleri

• **YAPITLAR** (başlıca): *Easy Street*, 1917, ("Kötü Sokak"); *The Immigrant*, 1917, ("Göçmen"); *Shoulder Arms*, 1918, ("Tüfek Omuza"); *The Kid*, 1921, ("Yumurcak"); *The Pilgrim*, 1923, ("Hacı"); *A Woman of Paris*, 1923, ("Parisli Kadın"); *The Gold Rush*, 1925, (Altına Hücum); *The Circus*, 1928, (Sirk); *City Lights*, 1931, (Şehir Işıkları); *Modern Times*, 1936, (Asri Zamanlar); *The Great Dictator*, 1940, (Büyük Diktatör); *Monsieur Verdoux*, 1947, ("Mösyö Verdoux"); *Limelight*, 1952, (Sahne Işıkları); *A King in New York*, 1957, (New York'ta Bir Kral); *A Countess from Hong Kong*, 1966, (Hong Konglu Kontes).

• **KAYNAKLAR**: C. Chaplin Jr., N. Rau, M. Rau, *My Father, Charlie Chaplin*, 1960; T. Huff, *Charlie Chaplin*, 1951; J. McCabe, *Charlie Chaplin*, 1978; R. Payne, *The Great God Pan*, 1952.

CHAPMAN, George

(Ykş.1560-1634)

İngiliz şair, oyun yazarı ve çevirmen. Homeros'tan yaptığı çeviriler uzun süre tek örnek olarak kalmıştır.

Hertfordshire'da doğdu. Doğum tarihi kesin değildir. 12 Mayıs 1634'te Londra'da öldü. Oxford Üniversitesi'nde bir süre öğrenim gördüğü, ancak bitirmediği biliniyor. 1580'li yıllarda Hollanda'ya bir gezi yaptı. Bir yazar olarak ortaya çıkışı, 1593'te *The Shadow of Night* ("Gecenin Gölgesi") adlı şiir kitabının yayımlanmasıyla oldu. 1595'te *The Blind Beggar of Alexandria* ("İskenderiye'nin Kör Dilencisi") adlı komedyasının sahnelenmesiyle ün kazanan Chapman, aynı yıl *Ovids Banquet of Sense* kitabını yayımladı. Christopher Marlowe, Sir Walter Raleigh, matematikçi Matthew Roydon ve gökbilimci Thomas Harriot gibi aydınlarla bir çevre oluşturdu. Yaşamının önemli bir bölümünde yazar Ben Jonson ile yakın ilişki içinde oldu. Jonson ve Marston ile birlikte yazdığı *Eastward Ho!* ("Haydi Doğuya!") adlı komedya Kral James ile alay ettikleri iddiası ile üç yazar da bir süre hapsedildiler. Chapman 1616'da Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia* destanlarının tümünü *The Whole Works of Homer, Prince of Poets, In his Iliads and Odysseys* ("Şairlerin Prensi Homeros'un Tüm Yapıtları, İlyada ve Odyseia") adıyla İngilizce'ye çevirerek yayımladı. Bu tarihten sonra önemli bir

yapıt vermeyen Chapman, yoksulluk içinde öldü.

Chapman bir komedyacı olarak fazla önemli sayılmaz. Tragedyalarının ise sahnelenmesi oldukça güçtür, ancak bunlar felsefi derinlikleri ve yaratıkları trajik kahraman tipleriyle önem taşır. 1604'te yazılmış olan *Bussy D'Ambois*, bu oyunun devamı niteliğindeki *The Revenge of Bussy D'Ambois* ("Bussy D'Ambois'in İntikamı") ve *The Conspiracy and Tragedy of Charles Duke of Byron* ("Byron Dükü Charles'ın Komplosu ve Tragedyası") Chapman'ın en önemli tragedyaları arasında sayılır. Tragedyalarında Marlowe'un, komedyalarında ise Jonson'un izlerine rastlanır. Chapman'ın önemli, oyunlarından çok çevirilerindedir. Homeros çevirileriyle, İngiliz edebiyatındaki Rönesans'ın klasik biçimlere dönme eğiliminin başta gelen yaygınlaştırıcılarından olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): Çeviri: *The Whole Works of Homer, Prince of Poets, In his Iliads and Odyssees*, 1616, ("Şairlerin Prensi Homeros'un Tüm Eserleri, İlyada ve Odysseia"). Komedyacı: *The Blind Beggar of Alexandria*, 1595, ("İskenderiye'nin Kör Dilencisi"); *Monsieur D'Olive*, ty; *The Widows Teares*, 1612, ("Dulun Gözyaşları"). Tragedya: *Bussy D'Ambois*, 1604; *The Conspiracy and Tragedy of Charles Duke of Byron*, 1608, ("Byron Dükü Charles'ın Komplosu ve Tragedyası"); *The Revenge of Bussy D'Ambois*, 1610, ("Bussy D'Ambois'in İntikamı"); *The Tragedy of Chobot Admiral of France*, 1613, ("Fransız Amiral Chabot'nun Tragedyası"). Şiir: *The Shadow of Night*, 1593, ("Gecenin Gölgesi"); *Hero and Leander*, 1598, (C.Marlowe'un bitmemiş şiirine ek); *Teares of Peace*, 1609, ("Barışın Gözyaşları").

- **BAKINIZ:** JONSON, C.MARLOWE.

CHAPMAN, Sydney

(1888-1970)

İngiliz matematikçi ve jeofizikçi. Gazlarda ısı aktarımı ile Yerküre ve atmosferin manyetik özellikleri konularında araştırmalar yapmış yeni kavramlar ve yöntemler geliştirmiştir.

29 Ocak 1888'de Lancashire bölgesindeki Eccles'te doğdu, 16 Haziran 1970'te öldü. 1907'de Manchester Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra 1911'de Cambridge Üniversitesi'nden matematik lisans derecesi aldı. Manchester Üniversitesi, Imperial College ve Oxford Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak çalıştı. Kraliyet Astronomi Derneği ve Uluslararası Geodezi ve Jeofizik Birliği'nin başkanlıklarında bulundu.

Chapman'ın ilgilendiği ilk konu gazlar kuramı oldu. Maxwell ve Boltzman tarafından kırk yıl önce sınırlı bir çözüme kavuşturulmuş olan gazlarda ısı yayılması ve aktarımı problemi üzerinde 1911'de çalışmaya başladı. 1917'de bu problemin çözümü için istenilen duyarlılıkta gerçekleştirilebilecek bir yaklaşım yöntemi geliştirdi. Aynı yılda D.Enskog tarafından da benzer bir yöntemin bulunmuş olması nedeniyle, sözü geçen yöntem Chapman-Enskog yöntemi olarak adlandırılır. Bu yöntemin geçerliliği-

nin deneysel olarak kanıtlanması 1917'de Dootson ve daha sonra Waldmann'ın çabalarıyla gerçekleştirildi. Chapman, yöntemini 1922'de yıldızlardaki plazmaların ve atmosferin üst tabakalarının incelenmesine uyguladı. 1939'da Cowling ile birlikte *The Mathematical Theory of Non-Uniform Gases* ("Tekdüze Olmayan Gazların Matematiksel Teorisi") kitabını yayımladı. Aynı yıl içinde izotopların ekonomik bir şekilde ayrılabilmesinde, Chapman'ın ısı yayılmasına ilişkin çalışmalarından yararlanılabileceği anlaşıncaya, nükleer enerji üretiminde gerekli olan uranyum izotoplarının elde edilmesi yönünde önemli bir adım atılmış oldu.

Chapman'ın Yer ve atmosferdeki manyetizma olgusuna olan ilgisi ise Greenwich Gözlemevi'nde 1916-1918 arasındaki çalışması sırasında başladı. Daha sonra da jeomanyetik değişimler, Ay'ın iyonosferde doğurduğu gelgit hareketlerinin buna katkısı ve Güneş'teki parlamaların manyetik fırtınalarla ilgisi üzerinde uzun yıllar çalıştı. Jeomanyetizma ve atmosferik gelgit hareketlerine ilişkin çalışmalarını Bartels ile birlikte yazdığı *Geomagnetism* ("Jeomanyetizma") ve Lindzen ile birlikte hazırladığı *Atmospheric Tides* ("Atmosferik Gelgit Hareketleri") kitaplarında topladı. 1919'da başlattığı ve Ferraro ile birlikte sürdürdüğü manyetik fırtınalarla ilgili araştırmalarını, 1931'de bu fırtınaları güneşten gelen elektrik yüklü parçacıkların Yer'in manyetik alanını sıkıştırmasına bağlayarak sonuçlandırdı. İyonosferin kutuplarındaki elektrik akımlarına ve "Kutup Işığı" (Aurora Borealis) olayına matematiksel açıklamalar getirdi. 1929'da atmosferin üst tabakalarında ozonun fotokimyasal yolla oluşması kuramını ortaya attı. Chapman'ın manyetik fırtınalar ve atmosferde ozon gazının oluşmasına ilişkin düşünceleri ancak yıllar sonra, uydular ve roketler yardımıyla doğrulanabildi.

- **YAPITLAR** (başlıca): *The Earth's Magnetism*, 1936, ("Yerküre'nin Manyetizması"); *Mathematical Theory of Non-Uniform Gases* (T.G.Cowling ile birlikte), 1939, ("Tekdüze Olmayan Gazların Matematiksel Teorisi"); *Geomagnetism* (J.Bartels ile birlikte), 1940, ("Jeomanyetizma"); *IGY: Year of Discovery*, 1959, ("Buluşlar Yılı"); *Solar Plasma, Geomagnetism and Aurora*, 1964, ("Güneş Plazması, Jeomanyetizma ve Kutup Işığı"); *Atmospheric Tides* (Lindzen ile birlikte), 1970, ("Atmosferik Gelgit Hareketleri").

- **KAYNAKLAR:** S-I.Akasofu, B.Fogle ve B.Haurwitz (der), *Sydney Chapman, Eighty: From His Friends*, 1968.

- **BAKINIZ:** APPLETON.

CHAPPE, Claude

(1763-1805)

Fransız, mucit. Geliştirdiği mekanik bir telgraf sistemi 19. yy'da birçok ülkede kullanılmıştır.

Chappe 1763'te Brulon'da doğdu, 23 Ocak 1805'te Paris'te öldü. 1789'da Fransız Devrimi ile din adamı olma planı son bulan Chappe, çalışmalarını uzak mesafeler arasında iletişim yöntemleri üzerinde

yoğunlaştırdı. Denediği yöntemlerden sesle iletişimi yetersiz, elektriksel iletişimi de dönemin teknolojisiyle olanaksız bulan Chappe daha sonra görsel bir sistem geliştirdi. Bu mekanik sistemde iletişim, birbirlerinden görülebilir uzaklıklarda (ortalama 5-10 km) yerleştirilmiş kulelerde, ucunda iki hareketli kol bulunan direklerle sağlanıyordu. Direğin ucundaki yatay bir kirişe bağlı iki kolun herbiri makaralarla yaklaşık 45'er derecelik farklarla yedi ayrı pozisyona getirilerek, toplam 49 harf ve özel işaret kodlanabiliyordu. Her kulede, bir önceki ve bir sonraki kuleleri gözlemek amacıyla yerleştirilen teleskoplar aracılığıyla, bir görevli her iki yönde de dakikada ortalama üç sinyal olmak üzere haber alıp iletebiliyordu.

Chappe, buluşunu 1792'de Fransız meclisine sundu. Bir yıllık bir çalışma sonunda ilk deneme Paris ile Lille arasındaki yaklaşık 250 km'lik bir mesafede yapıldı ve başarılı oldu. Bunun üzerine Chappe Fransa'nın çeşitli yerlerinde hatlar kurdu. Kuzeydeki Condé'den gelen ilk haber kentin Prusyalılar'dan geri alındığını bildiriyordu. Meclis Chappe'a "telgraf mühendisi" unvanını verdi. Chappe'ın ününü çekemeyenler ise icadın aslında başkalarına ait olduğu şeklinde söylentiler yaydılar; bu olaylar Chappe'ı yaşamına kendi eliyle son verdirecek kadar rahatsız etti.

Chappe'ın eski Yunanca "işaret-taşıyan" anlamında semafor adını verdiği iletişim sistemi kısa zamanda, Fransa dışında da benimsendi; çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra Mısır ve Hindistan'da da kullanıldı. İngiltere'de George Murray adlı bir piskoposun geliştirdiği benzer bir sistem 1795'te bu ülkede, 19. yy'ın başlarından itibaren de ABD'de kullanılmaya başlandı. Ne var ki Morse'un 1840'larda elektrikli telgrafın işlerliğini kanıtlaması üzerine, Chappe'ın sistemi 1850'lerden başlayarak kullanılmaz oldu. Buna karşın, Morse'un sisteminden önce, Chappe'ın buluşu bazı değişikliklerle İngiltere ve Almanya'da o kadar gelişmişti ki, Morse telgrafı bir anlamda bunun bir uzantısı sayılabilir. Nitekim Morse alfabesi de büyük ölçüde semafor alfabesinden esinlenmiştir. Ayrıca tren istasyonları, kavşakları ve tünellerinde bugün de yer yer kullanılan semafor sinyal sistemleri Chappe'ın buluşunun günümüze değin gelebilen bir parçasıdır.

• **KAYNAKLAR:** I.Urbain, *Jean Chappe, Histoire de la télégraphie*, 1824.

• **BAKINIZ:** BAUDOT, MORSE.

CHAR, René (1907)

Fransız, şair. Özdeyişler biçiminde yazdığı düzyazı şiirleriyle 20.yy Fransız şiirinin önde gelen isimlerindendir.

14 Haziran 1907'de, Fransa'nın Vaucluse bölgesinde Isle-sur-Sorgue'da doğdu. Avignon Lisesi ve d'Aix-en-Provence Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1928'den başlayarak şiirlerini yayımlamaya başladı.

1920'lerin sonlarında şair Paul Éluard aracılığıyla Paris'te Gerçeküstücülük'ün kurucularından André Breton ve Louis Aragon ile tanıştı, 1930'da onlara katıldı. II.Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın Nazilerce işgaline karşı Direniş Hareketi içinde etkin bir rol oynadı, Provence bölgesindeki bir taşra çetesinin başında yüzbaşı Alexandre takma adıyla çalıştı. Savaştan sonra büyük kent yaşantısını beğenmeyerek doğduğu Isle-sur-Sorgue'a yerleşti, hâlâ orada yaşamaktadır. 1945'ten başlayarak kısa zamanda Fransa'da ve yabancı ülkelerde ünü yayılan Char, 1966'da bütün yapıtları için Eleştirmenler Ödülü'nü (Prix des Critiques) aldı, 1982'de de Nobel Ödülü için aday gösterildi.

İlk şiir kitabı 1928'de yayımlanan *Les cloches sur le coeur*'dür ("Kalpteki Çanlar"). 1930-1934 arasında yazdığı gençlik yıllarına ait şiirler Gerçeküstücülük'ün şiir anlayışını yansıtır. 1930'da Éluard ve Breton'la birlikte yayımladıkları *Ralentir Travaux* ile imgelerle serbestçe oynayarak yazdığı ve 1934'te yayımladığı *Le Marteau sans maître* ("Sahipsiz Çekiç") Gerçeküstücü döneminin ürünleri arasındadır.

René Char savaştan sonra yazdığı şiirlerinde Gerçeküstücü anlayıştan giderek uzaklaşmış, kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Savaş yıllarındaki deneyimi ve Direniş Hareketi içindeki savaşımı üslubunun gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. 1945'te yayımlanan *Seuls demeurent* ile 1946'da yayımlanan *Fenillets d'Hypnos* adlı şiir kitapları bu döneminin ürünlerindendir. Fransa'nın Nazi işgali altında olduğu yıllarda yazdığı ve savaş yıllarının şiir türünde tutulmuş bir günlüğü sayılabilecek olan *Fenillets d'Hypnos* yaşadığı olayları insanlık davasının savunulması açısından ele aldığı şiirleridir. Char'ın şiiri yaşanmıştan kaynaklanır ancak şair yaşanmış karşısında duyulan öfke ve başkaldırıyı yeni bir yaşamı özleyen düşe ve yer yer ütopyaya yaslanan bir şiire dönüştürür.

1948'de *Fureur et mystère* ("Dehşet ve Gizem"), 1950'de *Les Matinaux*, 1962'de *La Parole en archipel* ve 1964'te de *Commune présence* adlı şiir kitaplarını yayımlamıştır. Bu kitaplarında ve daha sonraki yıllarda yazdığı şiirlerinde özlü yoğun bir anlatıma ve özdeyişler biçimini alan bir şiir tarzına yönelmiştir. Heraklitos'u örnek alan şair, dilin ve imgelerin yoğun kullanımı ile şiirin felsefleşmesinden ve gerçeğe ilişkin düşüncelerin açığa vurulduğu bir biçime dönüşmesinden yanadır. Bu yıllarda daha çok düzyazı şiire yönelen René Char, özdeyişler halini alan ve karışıklık içinde gelişen düşünceleri içeren bu tür şiirdeki (*heraclitique*) ustalığıyla tanınır.

Char'ın şiiri az sözcükle kapsayıcı olmayı amaçlayan bir şiirdir, şairin çok anlamlı sözcüklerle oynayarak amaçlı bir belirsizliğe yer veren, dilin yapısını zorlayan bir anlatımı vardır. Özellikle son şiirlerinde yalın ancak ilk okunuştaki kendini ele vermeye kapalı bir şiire (*hermétique*) yöneldiği görülür. Char, gerek üslubu gerek temaları açısından kendinden sonraki Fransız şairlerini önemli ölçüde etkilemiştir. 1970'li yıllarda da yoğun olarak şiir yazmayı sürdürmüş, 1972'de *La Nuit talismanique* ("Tılsımlı Gece"), 1976'da *Aromates chasseurs*, 1978'de de *Commune rencontre* ("Ortak Buluşma") adlı şiir kitapları yayımlanmıştır. *Le soleil des eaux* ("Suların Güneşi") adlı bir de oyunu olan Char'ın *Le*

Marteau sans maître'ı 1954'te Pierre Boulez tarafından bestelenmiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca) Şiir: *Les cloches sur le coeur*, 1928, ("Kalpteki Çanlar"); *Ralentir Travaux* (Éluard ve Breton ile), 1930; *Le Marteau sans maître*, 1934, ("Sahipsiz Çekiç"); *Placard pour un chemin des écoliers*, 1937; *Seuls demeurent*, 1945; *Feuillets d'Hypnos*, 1946; *Fureur et mystère*, 1948, ("Dehşet ve Gizem"); *Lettera amorosa*, 1953, ("Aşk Mektupları"); *Les Matinaux*, 1950; *Recherche de la base et du sommet*, 1955, ("Temel ve Doruk Arayışı"); *La Parole en archipel*, 1962; *Commune présence*, 1964, ("Ortak Varoluş"); *Dans la pluie giboyeuse*, 1968, ("Ahmak Islatan"); *Le Chien de coeur*, 1969, ("Gönül Köpeği"); *L'Effroi, la joie*, 1969, ("Korku, Sevinç"); *La Nuit talismanique*, 1972, ("Tılsımlı Gece"); *Aromates chasseurs*, 1976; *Chants de la Balandrane*, 1977; *Commune rencontre*, 1978, ("Ortak Buluşma"). Oyun: *Le soleil des eaux*, 1949, ("Suların Güneşi").

- **BAKINIZ:** BRETON, ÉLUARD.

CHARCOT, Jean Martin (1825-1893)

Fransız, nörolog. Klinik nörolojinin dağınık deney ve bilgi birikimlerini sınıflamıştır.

1825'te Paris'te doğdu, 1893'te lac de Settons'da öldü. Babası araba yapım ustasıydı. Charcot, önce seçeceği meslek konusunda tereddütler geçirdi. Sonunda sanat tutkularını bastırıp tıp eğitimi yapmaya karar verdi. 1848'de tıp fakültesini üstün başarı ile bitirerek Salpêtriêre Hastanesi'nde yardımcı asistanlığa başladı. 9 yıl patolojide Rayer ile çalıştı. Bu dönemde Charcot olağanüstü bir enerjiyle tıbbın birçok dalına birden yöneldi ve kalp, akciğer, böbrek hastalıkları ve romatizma gibi değişik konularda patoloji temeline dayanan araştırmalar ve yayınlar yaptı. Bir süre sonra, bu dağınık bilgi birikiminden sağlam bir nöropatoloji sentezi çıktı ve 1862'de Salpêtriêre'de Vulpian'la birlikte çalışmaya başladı.

Charcot'nun döneminde onun adıyla adeta özdeşleşen bu ünlü hastane 1603'te yapılmış; içinde sokakların, meydanların ve bahçelerin yer aldığı, 45 binadan oluşan uçsuz bucaksız bir yapıydı. 18.yy'da başlıca akıl hastalarının, bazen yıllar boyu yatırıldığı sıradan bir depo hastanesi olarak kullanılıyordu. Charcot göreve başlarken burada üç bin kadarı nöroz ve epilepsi olmak üzere, yaklaşık beş bin hasta barınıyordu. Charcot, "nöroloji tarihinde eşi görülmemiş" zenginlikteki bu "hasta materyalinden" yararlanarak, nöropatoloji temelleri üzerinde yükselen çok sağlam bir klinik nöroloji yapısı kurdu. Salpêtriêre bir "düşkünler yurdu" olmaktan çıkıp, dönemin en büyük "nöropatoloji" laboratuvarına ve sinir sistemi hastalıklarına ilişkin sayısız patoloji materyalinin sergilendiği "patoloji müzesine" sahip bir merkez oldu.

1870-1890 arasında Charcot artık sadece bir klinik araştırmacı değil aynı zamanda nöroloji dünyasında tanınan ve saygı duyulan ünlü bir nöroloji hocasıydı.

Salı günleri 600 kişilik bir anfide verdiği ünlü Salı Dersleri hemen daima bir ya da birkaç yabancı bilim adamı tarafından izlenir, çoğu zaman hasta üzerinde pratik gözlem ve muayene ile başlayıp, kuramsal konulara açılırdı. Salı Dersleri'ne bir süre sonra Cuma Dersleri eklendi.

Charcot zaman zaman, çeşitli nörolojik hastalardaki ortaya çıkan özel vücut postürlerini, istemsiz hareketleri, yürüme ve konuşma bozukluklarını olağanüstü bir yetenekle taklit eder ve bir tiyatro sanatçısı gibi nörolojik hastalıkları adeta "oynardı". Bazen de anlatmak istediklerini karatahta üzerine renkli tebeşirle, bir ressam ustalığı ile çizerek gösterir, böylece dinleyenlerin tüm algılama kapılarını kullanırdı. Charcot'nun büyük ilgi alanlarından biri histeri ve epilepsi idi. Bu iki klinik tablonun ayrıca tanımı konusunda araştırma yapmak üzere, histerik ya da epileptik nöbet geçiren kadın hastalar için Salpêtriêre'de ayrı bir bölüm kuruldu. Çoğu zaman genç kadınların oluşturduğu histerik hastalar, Charcot'nun büyük etkileme gücü ile, Salı Dersleri'nde şaşırtıcı gösteriler yaparlardı. Bu hastalara ait 139 fotoğraftan oluşan bir albüm *Iconographie photographique de la Salpêtriêre* ("Salpêtriêre'in Fotoğrafik İkonografisi") adıyla, 3 cilt halinde yayımlandı (1877-1880).

Salpêtriêre'de Charcot'nun kliniğine gelen çok sayıdaki ünlü yabancı bilim adamı arasında 1885 sonbaharında Freud da katıldı. 1886 yazına kadar Salpêtriêre'de kalan Freud'la Charcot, özellikle histerinin "etiyo-patogenezi" konusunda o dönem için ilginç sayılabilecek tartışmalar yaptılar. Salpêtriêre'de nöroloji dalında profesörlük unvanı ilk kez 1882'de Charcot'ya verildi. Bütün büyük öğreticiler gibi Charcot da, hem bir öğretmen hem de meslektaş olarak, nöroloji alanındaki birçok ünlü bilim adamının yetişmesine katkıda bulundu. Bunlar arasında Marie, Babinski, Sougues, Marinesco, Behterev ve Colin vardı.

Dinleyiciler karşısında son derece inatçı ve sert olan Charcot, haftada bir gece dostlarına açtığı evinde, hoşsohbet ve yumuşak bir insan olurdu. Fransızca dışında, İngilizce, Almanca, İspanyolca ve İtalyanca konuşan Charcot, o dönem Fransa'sının önde gelen bilim, sanat ve politika adamları üzerinde şaşırtıcı bir etkinliğe sahipti. 1893'te bir tatil gezisi sırasında muhtemelen enfarktüse bağlı bir akciğer ödemi tablosu ile aniden öldüğü zaman, 68 yaşındaydı.

Charcot'nun ilk yayınları kronik hastalıklar ve yaşlılıkla ilgiliydi. Hemen tüm yayınları gibi bunlar da ders biçiminde düzenlenmişti: *Leçons cliniques sur les maladies des vieillards et les maladies chroniques*, 1868-1874 ("İhtiyarlık Hastalıkları ve Kronik Hastalıklar Üstüne Dersler"). Daha sonra patoloji temeline dayanan karaciğer, safra yolları ve böbrek hastalıkları ile ilgili dersleri yayımladı: *Leçons sur les maladies du foie, des voies biliaires et des reins*, 1877 (Karaciğer, Safra Yolları ve Böbrek Hastalıkları Üzerine Dersler).

Charcot'nun nöroloji ile ilgilenmesi, Duchenne'ın (1806-1875) etkisiyle başladı. Duchenne o sıralarda Paris hastanelerinde nörolojik olguları inceliyor ve özellikle çizgili kasların elektriksel uyarılarla araştı-

rılması üzerinde çalışıyordu. Onun da önyak olma-
sıyla henüz 36 yaşındaki Charcot Salpêtriêre'in en
büyük seksiyonunun başına getirildi. İlk işi kendi
parasıyla, küçük bir patoloji laboratuvarı kurmak
oldu. Kısa bir süre içinde bu oda, öğrencisi Ray-
mond'un deyimiyle "nörolojine geleceğini hazırlayan"
sayısız beyin omurilik parçaları ile doldu. Bu sırada
klinik yeniden organize edildi. Düzenli hasta ziyaret-
leri başladı ve nörolojik muayene yöntemleri standar-
dize edildi. Bugün nörolojik muayenenin ayrılmaz bir
parçası olan "göz dibi" incelemesi (Oftalmaskopi) ilk
kez Charcot tarafından rutin uygulamaya kondu.
Termometre kullanılmaya başlandı. Modern nöroloji-
nin temel taşlarından olan nöropatoloji, nörooftalmo-
loji ve klinik psikolojiyi, ayrı üniteler halinde kurdu.
Daha sonra nörolojinin gelişmesine büyük katkılarda
bulunacak olan öğrencilerinden Parinaud'yu oftalmo-
loji, Janet'yi klinik psikoloji ünitelerinin başına ge-
tirdi.

1865'te dejeneratif bir sinir sistemi hastalığı olan
"Amyotrophic lateral Sclerosis"u bir antite olarak
belirledi ve tanımladı. Bu hastalık hâlâ bazı kaynak-
larda Charcot Hastalığı adıyla geçer. 1866'da Bou-
chard'la birlikte Sifilis'in (Frengi) omuriliği tutan bir
formu olan "Tabes Dorsalis"deki "elektriksel ağrı
fenomenini" ve eklem değişikliklerini (Charcot eklemi),
1869'da "Progresif Muscular Atrophy" ve
"Poliomyelitis"deki (Çocuk felci), anatomo-patolojik
lezyonları ortaya koydu. 1886'da öğrencisi Marie ile
birlikte bugün Charcot-Marie-Tooth Hastalığı olarak
bilinen klinik tabloyu tanımladı. Charcot'nun 1872-
1890 arasında Salpêtriêre'de verdiği dersler, kendisi ve
öğrencileri tarafından 5 büyük cilt halinde yayımlandı:
*Leçons sur les maladies du système nerveux faites à
la Salpêtriêre* ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine
Salpêtriêre'de Verilen Dersler"), *Leçons sur les locali-
sations dans les maladies de cerveau et de la moëlle
épinêriêre* ("Beyin ve Omurilik Hastalıklarında Lokali-
zasyon Üstüne Dersler"). Bu kitaplar o dönem için
klinik nöroloji konusunda vazgeçilmez başvuru kay-
nakları oldular. Charcot'nun adıyla üne kavuşan
Salpêtriêre Hastanesi ise uzun yıllar klinik nöroloji-
nin en önemli merkezlerinden biri olarak, saygınlığını
sürdürdü.

Charcot'nun tıbbı ve nörolojiye belki de en
önemli katkısı, büyük bir öğretici olarak, nöroloji
tarihinde bıraktığı izdir. Klinik nöroloji onun zama-
nında bütünlüğü olan bir tıp disiplini haline gelmiştir.
Charcot bilimsel gelişmenin köşe başları sayılan
büyük buluşlardan hiçbirinin sahibi değildir. Ama
Wechsler'in dediği gibi, nörolojiyi "çocukluk çağından"
yetişkinlik çağına ulaştıran kişi olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Leçons sur les maladies du système nerveux faites à la Salpêtriêre*, 1872-1893, ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpêtriêre'de Verilen Dersler"); *Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau*, 1876, ("Beyin Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Dersler"); *Lectures on the Diseases of the Nervous System, Delivered at the Salpêtriêre*, 1877-1889, ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpêtriêre'de Verilen Dersler"); *Lectures on the Pathological Anatomy of the Nervous System, Diseases of the Spinal Cord*, 1881, ("Sinir Sisteminin Patolojik Anatomisi Üzerine Dersler, Omurilik Hastalıkları"); *Lectures on the Localization of Cerebral and Spinal Diseases, Delivered at the Faculty of Medicine of*

Paris, 1883, ("Beyin ve Omurga Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Paris Tıp Fakültesi'nde Verilen Dersler"); *Contribution à l'étude de l'atrophie musculaire progressive type Duchenne-Aran*, (ö.s.), 1895, ("Duchenne-Aran Tipi İlerleyen Kas Atrofisinin İncelenmesine Katkı"); *Les centres moteurs corticaux chez l'homme* (J.A.Pitres ile), (ö.s.), 1895, ("İnsanda Beyinzarı Hareket Merkezleri").

- **KAYNAKLAR:** L.C.McHenry, *Garrison's History of Neurology*, 1959; I.S.Wechsler, *Jean Martin Charcot. The Founders of Neurology*, 1953; J.N.Walton, *Disorders of Voluntary Movement*, 1964.

- **BAKINIZ:** BABINSKI, BEHTEREV, FREUD, MARIE.

Jean Baptiste Simeon Chardin

CHARDIN, Jean-Baptiste-Simeon (1699-1779)

Fransız, ressam. Genellikle natür-
mortlar, ev içi görüntüleri, günlük
işleriyle uğraşan insan resimleri ve
portreler yapmıştır.

2 Kasım 1699'da Paris'te doğdu, 6 Aralık 1779'da
aynı kentte öldü. Küçük yaşta babasının yanında
çalışmaya başladı. 18 yaşında "tarihsel resimler"
yapan ressam Haillet de Cajez'nin yanına girdi.
Geleneğe göre bir süre onun yapıtlarını kopya etti.
Bazı kaynaklarda babasının San Luke Akademisi'ne
girmesini sağladığı belirtilirse de, Akademi'nin belge-
lerinde adı geçmemektedir. Chardin'i Cajez'nin yan-
ındaki sıkıcı ortamdaki ressam Nicholas Coypel
kurtardı. Portrelerindeki bazı ayrıntıları yardımcılara
na ve çıraklarına yaptıran Coypel, Chardin'den,
resimlerinden birindeki bir tüfeği çok gerçekçi bir
biçimde canlandırmasını istedi. Sonuçtan memnun
kalınca da onu Fontainebleau'daki duvar resimlerinin
onarımında çalışan ressam J.B.Van Loo'ya salık verdi.
O günlerde, babasının doktor olan bir arkadaşı için
hazırladığı tabela, Chardin'e ün getirdi. Büyük bo-
yutlu bir tahta üstündeki bu tabelada, tıp mesleğini
temsil eden araçlar yerine, doktoru, düelloda yaralan-

miş bir adamın yarasını büyük bir kalabalığın ortasında tedavi ederken gösteren bir resim yer alıyordu.

1728'de çeşitli natürmortlardan oluşan resimleri ni genç ressamların açık hava sergisinde sergiledi. Bunlar arasındaki *Kalkan Balığı* ve *Büfe* adlı yapıtlarıyla 23 Eylül 1728'de Academie Royal de Peinture et de Sculpture'e (Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi) üye kabul edildi. 1731'de evlendi. Oğlu Pierre Jean da sonradan ressam oldu.

1730'lu yılların başında Chardin'in üslubunda büyük bir değişiklik oldu. Hollandalı Teniers'inkilere benzeyen bu dönem resimlerinde, tekniği daha da olgunlaştı. Resmin anlatım öğelerini gözardı eden ve ayrıntıdan kaçınan tutumuyla Chardin, La Nain Kardeşler ve Pieter de Hooch'un düzeyinde bir üslup geliştirdi. *Çamaşırcı Kadın* ve *Sabun Köpüğü* adlı yapıtları bu yeni üslubun örnekleridir.

1737'de sergilenen yapıtlarının büyük bir başarı ve hayranlık kazanması üstüne Chardin, konularını bir süre için yalnızca ev içi sahneleri ile sınırladı, bu konuları pek çok kez yinelledi. *Kirazlı Kız*, *Hancı Yamağı*, *Mutfak Hizmetçisi*, *Pazar Dönüşü* bu tür resimlerinin en ilginçlerindendir.

Chardin'in resimleri giderek koleksiyoncular tarafından toplanmaya başladı. 1740'ta Versailles'da XV.Louis'ye takdim edilişi sırasında gösterdiği *Zerafet* ve *Çalışkan Anne* adlı yapıtları kral tarafından satın alındı. Gravürçülerin onun yapıtlarını baskı yoluyla çoğaltıp satmaları da Chardin'in ününün yayılmasında etkili oldu.

Chardin 1755'te Akademi saymanlığına atandı. Daha sonra Kral Louis ona Saray'da bir daire verdi. Bu arada çok az sayıda resim yaptı. Ama 1765'te *Sanatların Simgeleri*, *Müziğin Simgeleri* ve *Bilimin Simgeleri* adlı yapıtları sergilenince gene büyük bir başarı kazandı.

1765'ten sonra sağlığı iyice kötüleşti. Gözlerinin giderek zayıflaması yüzünden yağlıboya kullanamaz duruma gelince pastelle çalışmaya başladı. Bu dönemde yaptığı portreler en başarılı yapıtları arasında yer alır.

Chardin çağdaşları içinde ayrı yeri olan bir sanatçıdır. O çağda gelişmekte olan Fransız orta sınıfının sıradan ve günlük uğraşlarını resimlerinde ustaca yansıtmıştır. Konularını kendi çevresinden, Paris halkının yaşamından almıştır. Her konuyu işlenebilir kabul etmiştir. Bu nedenle, oldukça etkilendiği Watteau ve izleyicilerinin yapıtlarında görülen aşırı incelik duygusu onun resimlerinde yoktur. Gözün gördüğünün ötesinde bir şeyler vermeye ya da konularına yorum getirmeye çalışmamıştır. Sanatının bir kaynağı da 17.yy.Hollanda'sının Janr (Tür)resimleri ve natürmortlarıdır.

Chardin gelmiş geçmiş en büyük natürmort ustalarından biri olarak nitelenebilir. Yalınlıktan yana olması ve büyük gözlem gücü, onun bu alanda büyük bir başarı elde etmesine neden olmuştur. Chardin'in bu konudaki bir başka yeniliği de genellikle büyük kompozisyonların içinde ikinci, hatta üçüncü derecede bir resim ögesi olarak ele alınagelen natürmortu, bağımsız, başlı başına bir resim türü durumuna getirmesidir. Gerçi kimi İspanyol sanatçılar daha önce kendi başına resim değeri taşıyan natürmortlar yapmışlardı. Ancak Chardin'e bu konuda ayrı bir yer

kazandıran özellik, resimlerinde neredeyse elle doku-nulabilir gibi bir görsellik yaratması ve ışığa kişisellik kazandırmasıdır. Bunu, nesnelerin geometrik örgüsünü, resim yüzeyindeki homojen bir renk sistemi ve fırça kullanımı ile bütünleştirmekle sağlamıştır. Nesnelerin kendi renklerini elde etmek için boyayı düz yüzeyler halinde sürerek kullanmamış, aynı izlenimler (Empresyonistler) gibi palette karıştırmadan doğrudan doğruya fırça vuruşlarıyla tuvalde yan yana getirdiği renklerin, uzaktan bakıldığında sağladığı bireşim etkisinden yararlanmıştır. Onun, biçimin gerçekliğini ışığın bütünleyiciliğiyle, maddenin gerçekliğini de kalın hamur halinde (*imposto*) sürdürdüğü boyayla vurgulaması, daha sonraki dönemlerin sanatçıların etkileyen en önemli niteliklerindendir.

Chardin'in karşıtları bu özellikleri göremedikleri için, onu resimlerini bitirmemekle, kesin olmayan bir teknik kullanmakla ve sıradan konular işlemekle suçlamışlardır. Oysa Chardin, Fragonard'la birlikte, 18.yy'da modern bir teknik anlayışına ulaşan az sayıdaki sanatçılardan biri olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca) *Kalkan Balığı*, 1728, Louvre, Paris; *Büfe*, 1728, Louvre, Paris; *Mektubu Mühürleyen Kadın*, 1733, Devlet Müzesi, Berlin; *Sabun Köpüğü*, 1733, Louvre, Paris; *Kirazlı Kız*, 1738; *Hancı Yamağı*, 1738; *Mutfak Hizmetçisi*, 1738, Hunterian Müzesi, Glasgow; *Pazar Dönüşü*, 1738, Louvre, Paris; *Zerafet*, 1740, Louvre, Paris; *Yemek Duası*, 1740, Louvre, Paris; *Çalışkan Anne*, 1740, Louvre, Paris; *Sabah Tuvaleti*, 1741, Ulusal Müze, Stockholm; *Özel Yaşamın Eğlenceleri*, 1743, Louvre, Paris; *Sanatların Simgeleri*, 1765; *Müziğin Simgeleri*, 1765, Louvre, Paris; *Bilimin Simgeleri*, 1765; *Kendi Portresi*, 1771, Louvre, Paris.

• **KAYNAKLAR**: H.E.A.Furst, *Chardin and his Times*, 1907; G.Wildenstein, *Chardin: Biographie et catalogue critiques*, 1933.

• **BAKINIZ**: A.BROUWER, CÉZANNE, FRAGONARD, MONET, TENIERS, WATTEAU.

CHARDIN, Pierre Teilhard de (1881-1955)

Fransız, arkeolog ve filozof. Evrensel evrim ilkesini geliştirmiştir.

Clermont-Ferrand'da doğdu, New York'ta öldü. 10 yaşında Mongre Cizvit Okulu'na giren Chardin, 18 yaşında Aix-en-Provence'daki Cizvit düzenine katıldı ve yaşamının bitimine dek bu kuruluşun üyesi olarak kaldı. 1905-1908 arasında Kahire'deki Cizvit Okulu'nda profesör oldu. Bu dönemde sürdürdüğü bilimsel araştırmalar ve Bergson'un yapıtları, evrimciliğe ilgi duymasına yol açmıştır. Bergsoncu bilgin Le Roy ile arkadaşlığı, düşüncesini derinden etkilemiştir. Papaz olmasına karşın, I.Dünya Savaşı'na hastabakıcı olarak katılan ve çeşitli nişanlar kazanan Chardin, 1923'te Paris Katolik Enstitüsü'nde jeoloji ve paleontoloji dersleri vermeye başladı. Ancak kiliseye Darwin'in görüşlerini sokmaya çalıştığı için 1926'da oradan çıkarıldı. Paleontolojik ve jeolojik araştırmalar için gittiği Çin'de, 1946'ya dek kaldı. Orada "peking adamı"nın bulunmasına yol açan

paleontoloji araştırmalarına katıldı, Asya'nın yer kabuğu katmanlarını inceledi, 1946'da döndüğü Fransa'da Collège de France'da ders vermesine ve yapıtlarını yayımlamasına izin verilmemesi üzerine ABD'ye gitti. New York'taki Werner-Gren Vakfı yararına Güney Afrika'da paleontoloji ve arkeoloji araştırmaları yaptı. Chardin'in yapıtları ancak ölümünden sonra yayımlanabilmiş ve kilise içinde ve dışında tartışmalara yol açmıştır. 1962'de Katolik Kilisesi Resmi Dairesi görüşlerinin eleştirilmeden kabul edilmemesi için bir uyarı yayımlamış, ancak dine bağlılığı konusunda bir kuşku duyulmamıştır.

Chardin'in evrensel evrim felsefesi, pozitivist evrim kuramından yola çıkar. Chardin, dünyada canlıların oluşmasından çok önce, evreni kuran temel özdeklerin karmaşık bir düzene doğru, geri dönülmez değişimler geçirdiğini öne sürdü. Bu yüzden cansız doğa, kapalı bir denge içindeki değişmez öğelerden oluşan bir dizge değildir. Tersine, her evrede "karmaşıklaşma yasasına" uyar. Bunun sonucunda sayısız türölölükteki organik biçimler ve en son olarak da insan ortaya çıkmıştır.

Chardin'e göre, bilincin evrimine, evrensel özdeğin fiziksel evrimi yol açmıştır. İnsan hem özdeksel bir dizgedir, hem de kendisini bilinçli bir varlık olarak duyumsar. Evrenin her bileşkesi, en temel biriminden insana dek, "özdeksel dış yüzü yansıtan bir iç yüz" taşıdığından fiziksel evrim, bilinci geliştirecek ve bu evrimin son aşamasında "kendi kendinin bilincine varan" düşünce ortaya çıkacaktır.

"Kendi kendinin bilincine varan" düşünce yeteneği ve kültürün gelişmesi, canlı varlık evreni üzerine, Chardin'in "düşünen katman" (noosphere) dediği, yeni bir katman eklemiştir. İnsanı hayvanlardan ayırt eden bu katman evrimsel bir yaklaşma yaratarak, bütün kültürlerin tek bir dünya kültüründe birleşmesine yol açacaktır. Bitmemiş olan evrim süreci tamamlandıkça, tinsel bir yoğunlaşma da görülecek ve insan zihinsel ve toplumsal olarak bir son tinsel birliğe doğru ilerleyecektir. Bunun sonucunda noosphere, birey ötesi (hyperpersonal) bir bilinçliliğe vararak "Omega" diye adlandırılan bir aşamaya gelecektir. Omega, Tanrı ile özdeş değil, ancak, evrensel tarihin yönünü ve ereğini saptadığı ölçüde Tanrı'dır. Chardin'e göre bütün bireysel bilincin Omega'da birleşmesi, tanrısal ortamı yaratan sevgi yoluyla gerçekleşecektir.

Genelde görüşleri ne Ortodoks Hristiyanlık'ın öğretileriyle ne de bilimsel evrim kuramıyla bağdaşan Chardin'in en önemli yapıtı olan *Le Phénomène Humain*, tanrıbilimci, filozof ve bilim adamları arasında tartışmalara yol açmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Le Phénomène Humain*, 1955, ("İnsan Olgusu"); *Lettres de Voyage*, 1956, ("Yolculuk Mektupları"); *Le Milieu Divin*, 1957, ("Tanrısal Ortam"); *L'Avenir de l'homme*, 1959, ("İnsanın Geleceği"); *Hymne de l'univers*, 1964, ("Evrenin İlahisi").

• **KAYNAKLAR**: R.T.Francoeur, *The World of Teilhard*, 1961; R.Speaight, *The Life of Teilhard de Chardin*, 1967; C.Tresmontant, *Pierre Teilhard de Chardin, His Thought*, 1959.

• **BAKINIZ**: BERGSON, C.DARWIN, LE ROY.

Charlemagne

CHARLEMAGNE (742-814)

Frank kralı ve Kutsal Roma-Cermen imparatoru. Batı Avrupa'daki iktisadi, siyasi ve kültürel dağınıklığa son vermeye çalışmıştır.

2 Nisan 742'de doğdu, 28 Ocak 814'te Aix-la-Chapelle'de (şimdiki Aachen) öldü. Asıl adı I.Charles'dir. Gerçekleştirdiği büyük fetihler ve imparator olması nedeniyle Latince'de Büyük Kral anlamına gelen Carolus Magnus (Charlemagne) adıyla anılmaya başlanmıştır. Kral Kısa Pépin'in ikinci oğludur. Annesi Laon Kontu Caribert'in kızı Bertrade'dir. Charlemagne Saint-Denis manastırı başrahibi Foulard tarafından saray okulunda eğitildi. Çocukluğu babasının yönettiği savaflara katılmakla geçti. Kısa Pépin 24 Eylül 768'de ölünce, kardeşi Carloman'la birlikte kral ilan edildi. Charles kendisine düşen Neustria, Austrasia ve Aktinya'nın bir bölümünün yönetimini üstlendi. Carloman ise Aktinya'nın diğer bölümüyle, Alsace Bourgogne ve Septinya'yı yönetmeye başladı. Carloman'a düşen topraklar Charles'inkilerden çok daha geniş ve zengin olduğundan iki kardeş arasında çekememezlik başladı. Aktinya'da başgösteren bir ayaklanmayı bastırmak için 769'da düzenlediği bir seferde Charles'a Carloman'ın yardım etmeyi reddetmesiyle aralarındaki gerginlik daha da arttı. Anlaşmazlık bir kardeş kavgasına dönüşmek üzereyken, Carloman 4 Aralık 771'de aniden öldü. Charles annesinin, Lombardiya Kralı Desidarius'un ve Bayyera Dükü Tassilo'nun desteğini alarak Carloman'ın çocuklarını saf dışı bıraktı ve tüm Frank Krallığı'nın yönetimine el koydu.

Charlemagne Franklar'ın kralı olduktan sonra krallığının sınırlarını genişletme hareketine başladı. Amacı iktidarını tehdit eden öğeleri yoketmek, gücünü tüm kıtaya, özellikle de İtalya'ya yaymaktı. Frank İtalya'sını, oğlu Pépin'in yönetimine vermeyi ve

Benerento Vasal Düklüğü'nü Bizans ile Frank Krallığı arasında tampon bir devlet yapmayı düşünüyordu. Bu yolda ilk olarak Lombard Kralı Desidarius'a karşı harekete geçti. Desidarius Roma'yı işgal ederek Papalık'ı tehdit etmeye, Frank yandaşlarını öldürtmeye başlamış, Carloman'ın kendisine sığınan dul eşinin çocuklarına taç giydirmeye kalkışmıştı. Charlemagne 771'de evlendiği Desidarius'un kızını boşayarak Lombardiya'yı işgal etti ve başkent Pavia'yı kuşattı. Bu arada Papa I.Andrian ile birlikte bir ayine katılarak papadan sağladığı yardım karşılığında İtalya'nın kuzeyindeki toprakları Frank Krallığı'na bağışlamasını istedi. Papa Charlamagne'in isteğini kabul etti. Bunun üzerine Charlemagne Lombardiya savaşını tamamladı. Desidarius'u tutsak aldı ve 5 Haziran 774'te Lombardlar'ın demir tacını giydi. Böylece Lombard toprakları Frank topraklarına eklenmiş ve Kutsal Deniz'in bağımsızlığını tehdit eden tüm öğeler ortadan kaldırılmış oldu.

Charlemagne, İtalya seferi sırasında Aşağı Rhine bölgesinde Franklar'a saldırılar düzenleyen Saksonlar'la 772'den başlayarak savaştı. Putperest Saksonlar'la Franklar arasında 30 yıl süren kanlı savaşların ilki Aşağı Saksonya ve Westphalia'da oldu. Charlemagne 775-777 arasında Sakson kabilelerini kitle vaftizleri yoluyla Hristiyanlaştırmaya çalışarak onları krallığına bağlama siyaseti güttü. Saksonlar 777'de Paderborn'da toplanan, Arap ulaklarla Kuzey İspanyol elçilerin de hazır bulunduğu bir kurultayla Frank Krallığı'na bağlandılar. Ancak, Widukind yönetimindeki Saksonlar bir süre sonra Westphalia'da yeni bir ayaklanma başlattılar ve Franklar'ın yandaşı olan Hristiyan rahip ve soyluları öldürdüler. Charlemagne bunun üzerine Saksonya'ya yeni bir sefer düzenlediye de Süntelgebirge yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı. 779-780 arasında, bir süre önce sığındığı Danimarka'dan geri dönen Widukind ile yeniden savaştı ve 782'de Saksonlar'ı yendi; 4.500 Sakson'u öldürttü. Widukind'in 785'te teslim olmasının ardından, Saksonya'da yeni ayaklanmalar baş gösterdi. Charlemagne bu ayaklanmaları bastırmak amacıyla, 799-804 arasında Saksonlar'ı toplu halde sürgünlere yolladı, acımasız sindirme yöntemleri kullandı. Tüm bu mücadelelerin sonunda 804'te Saksonlar, Franklar'a boyun eğdiler ve kayıtsız şartsız teslim oldular.

Charlemagne, Saksonlar'ı ezmek için yapılan savaşların en şiddetli döneminde, sınırlarını genişletmek amacıyla başka seferler de düzenledi. Bu seferlerin en ünlüsü Kordoba Emiri Abdurrahman-ül Gafiki'ye karşı ayaklanan Barcelona Valisi'ni desteklemek amacıyla yapılan İspanya seferidir. Charlemagne 778 yazında Saragossa'yı kuşattı. Bu sırada başka bir Frank ordusu Katalonya'ya doğru ilerlemekteydi. İsyan eden valinin safdışı bırakılması Emir'in Franklar'ı tehdit etmeye başlamasına neden oldu. Franklar Saragossa'dan geri çekilmek zorunda kaldılar. Geri çekilme harekâtı sırasında Roland Kontu ve Breton March komutasındaki Frank orduları Roncevalles yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin öyküsü Rolland Türküsü adlı epik şiirle destanlaşmıştır. Charlemagne'in İspanya seferinin ardından 785'te Frank Gaul'ü ile Müslüman İspanya arasında askeri bir tampon bölge kuruldu.

Charlemagne 778'de yeğeni Bavyera Dükü III.

Tassalio'yu tahttan indirerek Bavyera Düklüğü'nü topraklarına kattı. Dükük'ün batısını kontluklara böldü ve herbirinin yönetimini Frank Krallığı'na bağlı bir kontla verdi. Dükük'ün doğusundaki Ost Mark (Avusturya) ise bir askeri dük ya da sınır valisi tarafından yönetilen bir sınır bölgesine dönüştürüldü. Bu uygulamaların sonucunda Batı Cermen kabileleri ilk kez siyasi bir birlik oluşturdular. Charlemagne 789-790 arasında Bretagne'da bir sınır beyliği kurarak başına küçük oğlu Charles'ı getirdi.

Frank Krallığı için doğudaki en büyük tehlike Yukarı Tuna bölgesinde yaşayan Asyalı kabilelerdi. Regensburg'u Bavyera Düklüğü'nün merkezi yapan Charlemagne buradan Avarlar'a karşı birçok sefer yönetti. 791'de Avar Başbuğu Kagan Tudun'un ordugâhını basarak Avarlar'a ağır bir darbe indirdi. 795, 796 ve 805 yıllarında yaptığı saldırılarla Avarlar'ın gücünü kırdı ve krallıklarını haraca bağladı. Avar başbuğu Hristiyanlık'ı kabul ederek Charlemagne'a boyun eğdi. Franklar'ın Avarlar'a karşı kazandıkları bu zaferle bütün Tuna Ovası'nın egemenliği Franklar'a geçti.

800'e gelindiğinde Charlemagne Büyük Britanya Adaları dışında kalan tüm Hristiyan Batı dünyasının yöneticisi haline gelmişti. Bizans İmparatoriçesi İrina ile kilisede resim kullanılması konusunda arası açık olan Papalık, Charlemagne'ı Hristiyanlık'ın koruyucusu siyasi bir önder olarak görüyordu. Bütün bunlara ek olarak Papa Andrian, Charlemagne'in koruyuculuğuna sığınarak merkezi İtalya'da Papalık'a ait özerk bir devlet kurmak istiyordu. Charlemagne'in, Roma'yı ikinci kez ziyaret ederek, papadan, oğullarının Lombardiya ve Aktinya kralları olarak taçlandırılmalarını istemesi, Bizans İmparatoriçesi İrina'nın İtalya'nın yeni konumunu kabul etmek zorunda kalmasına neden oldu. Papa III.Leo, Mayıs 799'da düşmanları tarafından saldırıya uğrayınca Roma'dan kaçarak Charlemagne'a sığındı. Charlemagne'in 800'de papayı Roma'ya geri götürerek yeniden papalık makamına oturtması saygınlığını büyük ölçüde artırdı. Aynı yılın Noel günü, Charlemagne, papa tarafından Kutsal Roma İmparatoru ilan edildi. Böylece Charlemagne 476'da yıkılan Batı Roma İmparatorluğu'nun ardılı ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun kurucusu oldu. Bu olayla, aynı zamanda, 324 yıldır Avrupa'daki tek imparatorluk olan Bizans'ın nüfuzu kırıldı, Hristiyanlık'ın merkezi Roma'nın denetimi Bizans'tan Franklar'a geçti.

Charlemagne, yeni konumundan kaynaklanan ve savaşa yol açabilecek sorunları diplomasi yoluyla çözmeyi başardı. En ciddi rakibi olan Bizans İmparatoru I.Michael, 812'de Aachen'a yolladığı elçileri aracılığıyla, Charlemagne'ı Basileus (Doğu Roma İmparatoru) olarak tanıdığını bildirdi. Charlemagne Abbasi Halifesi ile de barışçıl ilişkiler sürdürdü ve bunun sonucunda Kudüs'te ayrıcalıklı bir konum elde etti.

Frank geleneği gereğince, iktidar, miras yoluyla, babadan oğula geçiyordu. Yönetim temel olarak kişisel olmakla birlikte siyasi hizmetleri karşılığında maddi çıkarlarla ödüllendirilmiş olan lordlar ve kontlarla paylaşılıyordu. Charlemagne'in imparatorluğunun güçlenmesi ve genişlemesinde getirilen yeni toprak düzeninin önemli katkısı oldu. Bu yeni toprak

► *Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu*

► *Toprak ve yönetim düzeni*

düzeni, daha sonra Avrupa'da gelişecek olan feodal sistemin önemli öğelerini içermektedir. Frank Krallığı'nın sosyal yapısında krala bağlılık yemini etmiş ve bu yemine karşılık olarak da kendilerine toprak verilmiş soyluların (vasal) önemli bir yeri vardı. Vasallar kendilerine verilen topraklarda yaşayan köylülerden vergi toplama ve yargı erkini kullanma hakkına sahiptiler. Toprakları büyük olan vasallar, topraklarının bir bölümünü "valvensor" denilen başka soylulara devredebiliyorlardı. Vasala bağlılık yemini eden bu kişilerin kendi topraklarında vasalinkine benzer hakları vardı. Valvensorlar ise aynı hakları "valvasin" denilen başka soylulara verebiliyorlardı. Bağlılık yeminiyle toprak verilen soyluların, kralın savaşlarına askeri güçleriyle katılma yükümlülükleri de vardı. İmparatorun merkezi otoritesi, birbirlerine yeminlerle bağlanmış soylular aracılığıyla sağlanıyordu. Charlemagne bu kişilerin kendi otoritesine karşı güçlenmelerini engellemek ya da aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümünü sağlayabilmek için bir denetleme sistemi geliştirdi. "Missi dominici" denilen ve biri sivil diğeri dini iki kişiden oluşan denetleme memurları aracılığıyla denetimi sağladı. Bu memurlar Charlemagne'a düzenli olarak raporlar sunarlardı. Charlemagne ayrıca seçkin savaşçılardan oluşan "vassi dominici"lerle de otoritesini güçlendirdi.

Charlemagne kiliseye danışmanlık yapar ve disiplin konularında müdahale edebilirdi. Yılda bir ya da iki kez toplanan genel kurula imparatorluğun her yanından gelen soylular ve en yetkili devlet memurları katılırdı. Bu toplantılarda, tüm askeri, hukuki ve dini sorunlar görüşülürdü.

Charlemagne'dan önceki dönemde toplumun hukuk sistemi yazılı ya da sözlü, geleneklerden kaynaklanan ya da merkezi otoritenin yürürlüğe koyduğu yasalardan oluşurdu. Ticaretin yaygınlaştığı Charlemagne döneminde aynı bölgede yaşayan topluluklarda farklı yasalar uygulanmaya başlamış, bu da birçok çatışmalara neden olmuştu. Charlemagne'ın herbiri yasa gücünde olan Capitulaire'leri (kararnameler) imparatorluk sınırları içinde hukukun tekleşmesini sağladı. İlk başlarda sözlü olan bu kararnameler zamanla yazılı hale geldiler. Charlemagne'ın ceza konularıyla ilgili yasaları da Capitulaire'ler içinde yer aldı. Ancak Thüringen Kontu'nun Franklar'ın merkezileştirme hareketine karşı 786'da başlattığı ayaklanma ile soyluların Charlemagne'ın oğlu Pëpin'i tahta geçirmek üzere 792'de başkaldırmaları hiçbir zaman kayıtlara geçirilmedi.

Charlemagne'ın ordusunun örgütlenişi feodal nitelikteydi. Savaş başladığında imparator toprak sahibi vasallara ve diğer soylulara bir çağrı yaparak ordularını toplamalarını isterdi. Çağrıyı haber alan soylular kendilerine bağlı kişilerden oluşturdukları ordularıyla imparatora yardıma giderlerdi. Toprak verilen soyluların orduya hizmet vermelerinin zorunlu olması, imparatorluk yönetimi için giderek bir engel oluşturmaya başladı. Charlemagne bu nedenle savaşmak istemeyen lordlardan alabildiğince çok kaynak olarak devleti mali yönden güçlendirmeye çalıştı.

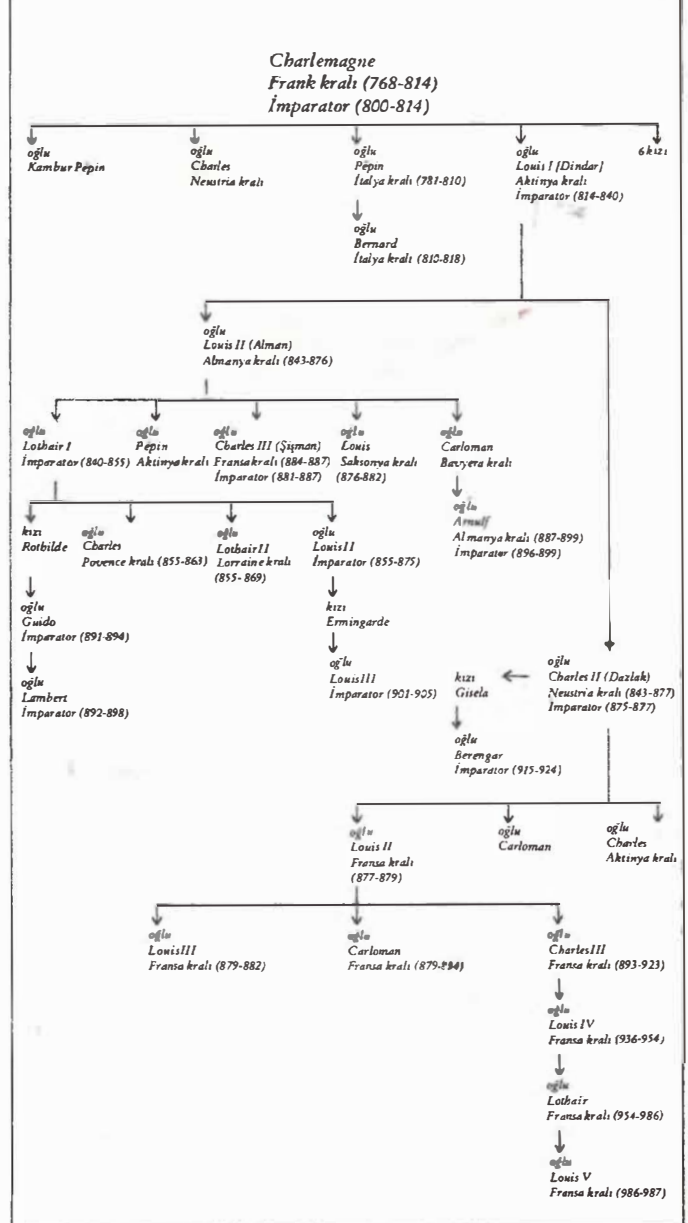
Charlemagne'a göre, imparatorluk ekonomisinin güçlenmesi tarımda büyük işletmelerin egemen olmasına bağlı idi. Tarımsal verimi artırmak için küçük

mülkleri birleştirerek büyük tarım alanlarına dönüştürmeye çalıştı. Tarımın örgütlenmesine ilişkin yasalar ise kendisine gelir ve siyasi güç sağlayan kendi topraklarından başka hiçbir yerde uygulanmadı. Charlemagne imparatorluk sınırları içindeki farklı ölçü ve ağırlık birimlerini tekleştirerek pazarın bütünlüşmesi yolunda önemli bir adım attı. Ayrıca bozuk ayarlı paraları dolaşımdan kaldırdı.

Charlemagne'dan önceki Merovenjler döneminde kralların sürekli bir ikametgâhları yoktu. Frank kralları yazın yolculuk ederler, askeri seferler yaparlardı, kışın ise saraylarından birinde yaşarlardı. Charlemagne kral olduktan sonra kendisine Aachen'da bir saray yaptırdı. Seferleri dışında kalan tüm zamanını burada geçirmeye başladı. Sarayda ailesi, "capella" denilen özel din adamları ve geçici memurlarıyla birlikte otururdu. Charlemagne sarayının siyasi, idari

Kültürel yaşam

KAROLENJ HANEDANI (768-987)

ve kültürel bir merkez olmasını istediğinden buraya dünyanın dörtbir yanından ünlü bilim adamları getirtti. Bu bilgilerin en ünlüleri York Okulu'nun hocası Alcuin, Einhard, İspanyol Teodulfa, İtalyan Paulu Diacono ve Pietro di Pisa'ydı. Bilginlerin yardımıyla bir saray kitaplığı, din adamlarıyla devlet memurlarının yetiştirilmesi için bir saray akademisi kurdu. Charlemagne döneminde Latince resmi dil oldu ve karolin küçük harfleri denilen tek bir yazı kullanıldı. Ders kitapları adında kitlelere yönelik kitaplar çıkarıldı, okul sayısı artırıldı ve mesleki eğitimin niteliği geliştirildi. Sarayın kültürel etkinlikleri edebiyat ve şiir dünyasını da kapsadı. Manastırlardaki eski ve kutsal elyazmaları çoğaltılarak saray kitaplığına taşındı.

Charlemagne, merkezileşmeyi kolaylaştırmak amacıyla imparatorluğun her yerinde tek bir kilise düzeni sağlamaya çalıştı. 784-785 arasında kendi adına Alcuin tarafından kaleme alınan "Epistula de litteris colendis" ile Latin dili ve edebiyatının tüm kilise okullarında yoğun biçimde öğretilmesini istedi. Okumayı ve öğrenmeyi seven bir kişi olduğu için ilerlemiş yaşında Latince, Grekçe, matematik ve astronomi öğrendi. Biyografisi, 817-836 arasında Einhard tarafından *Vita Karoli Magni* başlığı altında kaleme alındı.

Charlemagne imparatorluğunun son yıllarında artan güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Bu güçlüklerin en önemlisi imparatorluk yönetiminin tek bir kişinin iradesine bağlı olması, ücretli memurluk sisteminin ve sürekli bir ordunun bulunmaması, iktisadi kaynakların yetersizliği, imparatorluk sınırları içinde ulaşım ağının kurulmamış olmasıydı. Bunlara ek olarak açlık ve veba salgınlarının ortaya çıkması ve halkın hoşnutsuzluğunun artması imparatorluğun geleceğini tehlikeye sokuyordu. 811'de vasiyetini açıklayarak mirasının büyük bir bölümünü imparatorluğun çeşitli yerlerinde bulunan kiliselere bıraktı.

Charlemagne, önce Frank kralı, 800-814 arasında da Kutsal Roma-Cermen imparatoru olarak Batı Avrupa'daki tüm Hristiyan topraklarını ele geçirdi. Kiliseyi, misyonerleri ve feodal kurumları kullanarak Papalık ile dayanışma içinde din ve yönetim reformları yaparak Orta Çağ başındaki siyasi ve kültürel dağınıklığa son vermeye çalıştı. Alpler'in kuzeyinde güçlü bir merkezi yönetimin temellerini attı.

- **KAYNAKLAR:** E.M.Almedingen, *Charlemagne: A Study*, 1968; J.Bryce, *The Holy Roman Empire*, 1904; D.A.Bullough, *The Age of Charlemagne*, 1965; K.J.Cornant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 1959; S.C.Easton-H.Wieruszowski, *The Era of Charlemagne: Frankish State and Society*, 1961; L.Halphen, *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, 1921; H.Fichteau, *Das Karolingische Imperium*, 1949; T.Hodgkin, *Charles The Great*, 1897; A.J.Kleinclausz, *L'empire carolingien, ses origines et ses transformations*, 1902; M.L.Laistner, *Thought and Letters in Western Europe, AD.500 to 900*, 1931; H.Lamb, *Charlemagne: The Legend and the Man*, 1954; E.Mühlbacher, *Deutsche Geschichte unter den Karolingern*, 1896; R.E.Sullivan, *The Coronation of Charlemagne: What Did It Signify?*, 1959; S.E.Turner, *The Life of Charlemagne*, 1860; J.L.Weston, *The Romance Cycle of Charlemagne and His Peers*, 1901; R.Winston, *Charlemagne: From the Hammer to the Cross*, 1954.

- **BAKINIZ:** CHARLES MARTEL, LOUIS I.

CHARLES I (1600-1649)

İngiltere kralı. İdam edilen ilk İngiliz kralıdır.

19 Kasım 1600'de İskoçya'da doğdu, 30 Ocak 1649'da Londra'da öldü. İskoç kralı VI.James'in ikinci oğludur. Hastalıklı bir çocuk olduğundan, babası 1603'te I.James olarak İngiltere kralı ilan edildiğinde, uzun yolculuklara dayanamayacağı için bir süre, İskoçya'da kaldı. Atlara ve avlanmaya, plastik sanatlara özel bir ilgisi vardı. Rubens ve Van Dyck'ı İngiltere'ye çağırdı. 1616'da Wales prensi oldu.

27 Mart 1625'te kral oldu ve ardından Fransa Kralı XIII. Louis'in kız kardeşi Henrietta Maria ile evlendi. Kral olduktan sonra, bu makamı elinde tutanın yalnız Tanrı'ya karşı sorumlu olduğuna inandığından Charles'ın yavaş yavaş parlamento ile arası açılmaya başladı. Tarımdaya pazar için üretimin yaygınlaşmasıyla yeni bir soylu sınıf ortaya çıkmıştı. Bunlar özellikle yün üretimi ve ticareti ile uğraşıyorlardı. Bu kesim, ticaret ve dünya pazarlarında güçlenirken parlamentoda da önemli bir etkinlik kazanmaya başladı.

Öte yandan, Charles'ın dış politikası ülkeye çok pahalıya mal oluyor, savaşlara hazine para yetiştiremiyordu. Kralın toplayacağı vergileri onaylama parlamentonun hakkıydı. Sürekli savaşlar için gereken paralar, parlamento desteği olmadan toplanamazdı. Parlamento onayını, Charles, krallık makamına hakaret olarak gördü, parlamentoyu devre dışı bırakarak bir dizi yöntemle vergi toplama yoluna gitti. Soylular ile gelişmekte olan tüccar kesimi krala borç para vermek zorunda bırakıldı. Vergisini ödemeyenleri ise özel mahkemelerce tutuklatırması gerginliği büsbütün artırdı.

Sorunun dinsel yanı da önemliydi. Parlamento üyelerinin çoğu Protestanlık'ın Püriten mezhebindi. Püritenler papalığın ve Katolik Kilisesi'nin amansız düşmanıydı. I.Charles Anglikan Kilisesi'ndendi, Fransız olan karısı ise Katolik idi. Parlamenter Püritenler, Charles'ın, karısı yoluyla, Katolik dinini İngiltere'ye geri getirmeye çalıştığı kuşkusundaydılar.

1629'da parlamentoyu dağıtan Charles, ülkeyi 11 yıl parlamentosuz yönetti. 1634'te, o güne dek yalnız sahil kentlerinin ödediği bir vergiyi tüm kentlere ödetmeye başladı. Ayrıca özel mahkemeler kurdurup, buyruğuna karşı çıkanları yargılatı.

1603'ten beri İngiltere'yi yöneten Stuart hanedanının İskoç kökenli olmasına karşın, İskoçya, ülke yönetiminde ikinci planda kalmıştı. Ayrıca İskoçya'da Protestanlık'ın bir kolu olan Presbiteryenlik egemendi. Charles Anglikan Kilisesi'nin öğretilerini İskoçlar'a zorla kabul ettirmeye kalkışınca İskoçlar ayaklandı. İskoçlar'a karşı savaşabilmek için paraya gerek duyan I.Charles, parlamentoyu toplamak zorunda kaldı. Parlamento, krala ancak gerekçelerini sunduktan sonra, para konusunu görüşmeye hazır olacağını bildirdi. Charles, parlamentoyu yeniden dağıttı. Ancak 1631'de bir İskoç ordusunun Kuzey İngiltere'ye girmesi üzerine parlamento yeniden toplamak zorunda kaldı.

Kasım 1640'ta toplanan bu parlamento ünlü

“Uzun Parlamento” olacaktı. Parlamentoda geçmişin haksızlıkları, kralın İngiliz yasalarını çiğnediği, parlamentonun haklarını gasbettiği dile getirildi. Parlamento üyelerinin bu kızgınlığı karşısında Charles yumuşak davranmak zorunda kaldı. 23 Kasım 1641’de parlamento “Büyük Protesto” denilen belgeyi krala sundu. Bu belgede, Charles tahta çıktığından beri, ülkede aksayan düzenin sorumlusunun kral olduğu bildiriliyordu. Kral ile parlamento arasındaki hava giderek gerginleşmeye başladı. Ordunun denetimini isteyen parlamentoya kesin red cevabı verildikten sonra, Charles, parlamentonun kraliçeyi yargılamaya hazırlandığından kuşkulandı ve ailesini Hollanda’ya yolladı. 4 Ocak 1642’de parlamentonun önderlerinden beşini tutuklattırmaya kalkıştı. Ancak bunlar kaçmayı başardı. Bu arada kraliçe, kraliyet mücevherlerini karşılık göstererek kocasına borç para bulma çabasına girişti. Kraliyet ile parlamento savaş hazırlıklarına başladılar. Haziran 1642’de parlamento “19 öneri” adlı belgeyi Charles’a yolladı. Buna göre vergi koyma ve tüm yüksek kademe devlet memurlarını atama yetkileri parlamentoda olmalıydı, ordu ve kilise parlamentonun denetimine girmeli, kraliyet bütçesi ile devlet bütçesi birbirinden ayrılmalıydı. Charles bu belgeyi bir ultimatom olarak değerlendirdi ve 22 Ağustos 1642’de İngiltere İç Savaşı başladı.

Monarşi ve parlamento yanlıları olarak ikiye ayrılan askeri güçlerden, önce, Charles’ın askeri birlikleri başarılı oldu. Ancak Charles danışmanlarının uyarılarına karşın ilk başarılarını Londra üzerine yürüyerek değerlendiremedi. Bu da parlamento yanlılarına toparlanma olanağı verdi. 1643’te, savaşı Oxford’dan yöneten Charles’a parlamentonun bir barış önerisi getirildi. Ancak Hollanda’dan bir gemi dolusu silah getirmiş olan kraliçenin de etkisiyle Charles öneriyi geri çevirdi. Ocak 1644’te İskoçlar parlamento yanlılarıyla işbirliğine giderek Charles’ın Londra üzerine yürüme projesinden vazgeçmesini sağladılar. İngiltere’nin Güney ve Batı’sına kralcı, Kuzey ve Doğu’suna ise parlamentocu güçler yerleşti.

1645 dönüm noktası oldu. Oliver Cromwell tarafından eğitilen “Yeni Model Ordu” parlamento yanlılarının baskın çıkmasına yol açtı. 14 Haziran Waseby savaşında Charles’ın ilk kesin yenilgisi, bu ordu sayesinde gerçekleşti. Köylüleri askeri eğitimden geçiren parlamento yanlılarının önderi Cromwell, kralın suvari birliklerine karşı bu orduyu çıkararak, soylu kesiminin geleneksel silah üstünlüğünü kırdı.

1646 Mayıs’ında kralın bulunduğu Oxford kenti kuşatıldı. Ocak 1647’de ise Charles, parlamento kuvvetlerine tutsak olmasına karşın ordu ile parlamento arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmaya, bunlarla ayrı ayrı görüşmeler yapmaya çalıştı. 1648 yılının ortalarında parlamento, Charles’ın yargılanmasına karar verdi. Parlamenterler, Charles’ın ülkenin sorunlarından sorumlu tutuyor ve ülkeden kaçarak dış askeri müdahaleyi kışkırtmakla suçluyordu. Böylelikle Charles, vatana ihanetten ve “İngiliz toplumuna karşı suç işlemiş” olmaktan yargılanacaktı. Ancak Charles, onu yargılayacak mahkemenin yasal olmadığını iddia etti. “Bir kralı yargılayabilecek üst makam yoktur” savını öne sürdü. Kralın uzlaşmaz tutumu onu yargılayan parlamentoda bölünmeye yol açtı.

Bazı parlamenterler ılımlı bir monarşi idaresi istiyorlar ve krala yumuşak davranılması gerektiğine inanıyorlardı. Başlarında parlamentonun en güçlü kişisi Cromwell olmak üzere bir diğer kanat ise, kralın vatanına ihanet ettiği için idam edilmesi gerektiğini savunuyordu. Sonunda özellikle Cromwell’in baskısıyla 27 Ocak 1649’da Charles ölüm cezasına çarptırıldı. Karar 30 Ocak’ta Londra’da yerine getirildi.

I.Charles’m dönemi ve İngiliz İç Savaşı, parlamentoca temsil edilen gelişme sürecindeki burjuvaziyle,feodal sistemin temsilcisi kraliyet arasındaki siyasi iktidarı paylaşma mücadelesinin, ilk aşamasını simgeler. İç Savaş ise İngiliz Demokratik Devrim sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilir.

• **KAYNAKLAR:** R.Lockyer, *Tudor and Stuart Britain*, 1964; G.M.Trevelyan, *England under the Stuarts*, 1957; C.V.Wedgwood, *The King’s Peace*, 1955; C.V.Wedgwood, *The King’s War*, 1958; C.V.Wedgwood, *A Coffin for King Charles: The Trial and Execution of Charles I*, 1964.

• **BAKINIZ:** CHARLES II, O.CROMWELL.

CHARLES II (1630-1685)

İngiltere, İskoçya, İrlanda kralı.
Cromwell’in cumhuriyetçi yönetimi-
ne son vermiştir.

İngiltere İç
Savaşı

29 Mayıs 1630’da Londra’da doğdu, 6 Şubat 1685’te aynı kentte öldü. İngiltere Kralı I.Charles’ın en büyük oğludur. 9 yaşındayken Wales prensi oldu. 1642’de iç savaş başladığı için eğitimini tamamlamadı. 1648’de, saraya ve resmi İngiliz kilisesine karşı olan Püritenler tarafından sürgündü. Sürgündeyken, Püritenler’in babasını öldürmelerine engel olmaya çalıştı. 1649’da Cromwell ülkede cumhuriyetçi bir yönetim kurunca cumhuriyete karşı olan İskoçlar 1651’de Charles’ın krallığını ilan ettiler. Cromwell’e karşı harekete geçen İskoç ordusu Eylül 1651’de ağır bir yenilgiye uğrayınca Charles ülkesinden kaçtı ve Kasım 1651’de Fransa’ya sığındı. Sürgünde kaldığı 9 yıl boyunca, Fransız ve Hollandalı yöneticilerin hiçbirisi Charles’ı desteklemedi. 1658’de Cromwell ölünce, yakın arkadaşlarından General Monck Şubat 1660’ta ordusuyla İskoçya’dan İngiltere’ye geçerek denetimi ele geçirdi ve Charles’ı desteklemeye karar verdi. Charles da Nisan 1660’ta Breda Bildirgesi’ni yayımlayarak İngiliz halkına, genel aften ve düşünce özgürlüğünden yana olduğunu duyurdu. Mayıs 1660’ta kurulan Kurucu Meclis tarafından kral ilan edilen Charles, Londra’ya dönerek tahta çıktı.

Charles kral olunca Kurucu Meclis’i dağıtarak yerine 8 Mayıs 1661’de yeni bir meclis topladı. 24 Ocak 1679’a kadar görev yapacak olan kral yanlısı bu meclis birçok baskıcı yasa çıkardı. 1661’de yayımlanan ve Charles’a geniş yetkiler veren bildirgelerden sonra basına, eğitime ve örgütlere ağır sınırlamalar getiren yeni bildirgeler yayımladı. Charles’ın iktisadi ve siyasi politikalarından en çok, 1662’de kurulan Anglikan Kilisesi ile büyük toprak sahibi soylular yararlandı.

İngiltere ve Hollanda, 1650’den beri denizasıırı bölgelerde egemenlik kurmak için devamlı bir rekabet

inindeydiler. İngiltere 1644'te New Amsterdam'ı (bugünkü New York) işgal edince iki ülke 1665'te savaşa tutuştu. Savaşı İngiltere kazandı ve 1667'de barış antlaşması imzalandı. Daha sonra İngiltere, Hollanda ve İsveç, aralarında Protestan Üçlü İttifakı'nı kurarak Fransa Kralı XIV.Louis'inİspanyol Hollandası'na (bugünkü Belçika) karşı giriştiği saldırıları önlemeye çalıştılar. Ancak, İngiltere'nin savaş nedeniyle mali durumu sarsıldığı için Charles, parasal destek karşılığında, XIV.Louis ile uzlaşmayı yeğledi. İngiltere'nin dış politikası da Fransa'nın denetimine girmiş oldu.

Charles'a göre ülke içinde çözüm bekleyen ağır sorunların baş sorumlusu başbakan Claredon idi. Claredon 1667'de, Avam Kamarası'ndan yana olmak ve ulusal gelirin azalmasına neden olmakla suçlandı ve sürgüne yollandı. Başbakanın yerine, Avam Kamarası'nı yönetmek ve din alanında kralın siyasetini uygulamakla görevli yeni bir organ kuruldu. Kabine sisteminin çekirdeği sayılan bu organ (üye adlarının baş harflerinden oluşan bir kısaltma ile) CABAL olarak adlandırıldı. CABAL, parlamentoyu yönetmede başarılı olamadı ve üyeler Katoliklik yandaşları ve karşıtları olarak ikiye bölündü. Charles da Katolikler'e ve Protestanlar'a daha fazla din özgürlüğü tanıyan 1672 Hoşgörü Bildirgesi'ni yürürlükten kaldırdı ve yerine 1673'te kardeşi York Dükü'ne ve onun Katolik yandaşlarına karşı önlemler getiren Test Bildirgesi'ni yayımladı. 1670'te gizli Dover Antlaşması ile Hollanda'ya karşı Fransa ile birleşen Charles, 1672'de Hollanda ile yeni bir savaşa girdi. Hangi yanın yenilgisiyle sonuçlandığı belli olmayan savaş iki yıl sürdü. Halkın Charles yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu. Bunun bir nedeni ülke içindeki karışıklıkların sürüp gitmesi, bir nedeni de meşru bir oğlu olmayan Charles'dan sonra tahta Charles'ın Katolik olan kardeşi York Dükü James'in çıkma olasılığı idi. Bu koşullar altında, Charles, başbakanlığa daha sonra Danby Kontu unvanını alacak olan Thomas Osborne'u getirdi. Osborne 1674-1679 arasındaki başbakanlığı döneminde İngiltere'de meşruti krallığın temellerini atmaya çalıştı. Yönetimi denetleyemeyen Charles, başbakanın kendisinden bağımsız hareket etmesini, gücünü parlamentodan almasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu dönemde parlamento, kamuoyunun sözcülüğünü üstlendi ve başta Toryler ve Whigler olmak üzere birçok siyasi örgüt kuruldu.

Ancak 1678'de Titus Oates adlı bir Anglikan rahip Katolik Kilisesi'nin Charles'ı öldürterek yerine James'i tahta geçirmek amacıyla gizli bir plan hazırladığı savını ortaya atınca Charles parlamentoyu dağıttı ve Mart 1679'da yeni bir parlamento kurdu. Parlamento York Dükü James'in Charles öldükten sonra tahta çıkmasını önleyen bir kararname çıkardı. Ayrıca 1679'da yürürlüğe koyulan *habeas corpus* (bedenin senin olsun) adlı bir yasa ile kişilerin yasal olmayan tutuklamaları önleni ve kişi özgürlüğü güvence altına alındı.

1679'da kurulan üçüncü parlamentonun 1680'de dağıtılmasından sonra, kısa aralıklarla iki parlamento daha kuruldu. Bu arada, Charles'ın muhaliflerinden oluşan bir grup, Charles'ın ölümünden sonra yerine evlilik dışı bir ilişkiden olan oğlu Monmouth'un tahta çıkmasına çalışıyorlardı. Muhalefetin bu eylemleri

ülkede yeni bir iç savaş ortamı yaratmaktaydı. Charles, bu koşullar altında, halkın muhalefeti desteklememesinden de yararlanarak, 1681'de, parlamentoyu dağıttı ve ölümüne dek İngiltere'yi tek başına yönetti.

- **KAYNAKLAR:** L.Acton, *Historical Essays and Studies*, 1907; M.P.Ashley, *Charles II: The Man and the Statesman*, 1971; A.Bryant, *King Charles II*, 1935; G.N.Clarke, *The Later Stuarts, 1660-1714*, 1934; G.Davies, *The Restoration of Charles II, 1658-1660*, 1955; J.P.Kenyon, *The Stuarts: A Study in English Kingship*, 1967; D.Ogg, *England in the Reign of Charles II*, 2 cilt, 1934; G.Savile, *A Character of King Charles the Second*, 1750.

- **BAKINIZ:** CHARLES I, O.CROMWELL.

CHARLES V [Akıllı] (1338-1380)

Fransa kralı. Fransa'nın siyasi birliğini sağlamıştır.

21 Ocak 1338'de Vincennes'de doğdu, 16 Eylül 1380'de Nogent-Sur-Marne'da öldü. Kral II.Jean'ın (İyi Yürekli Jean) en büyük oğludur. Eğitimi hakkında hiçbir bilgi yoktur. 1349'da veliiaht unvanını aldı. Bu unvanı alan ilk Fransız kralıdır. 1350'de kuzeni Jeanne de Bourbon ile evlendi ve bir oğlu oldu. 16 yaşındayken babası tarafından Normandiya dükü yapıldı. Babası ve iki erkek kardeşi ile birlikte İngilizler'e karşı yapılan savaşa katıldı. Babası Poitiers'te tutsak alınınca 1356'da kral naibi olarak Fransa'yı yönetmeye başladı. 1360'a kadar bu görevi sürdürdü. 1364'te II.Jean'ın ölümüyle kral oldu. Akıllı siyasi yargıları ve diplomasi yeteneği ile Fransa'ya iç barış getirdi, ülke yönetimini düzenledi ve kültürel yaşamı canlandırdı.

V.Charles, kral naibi olduğu zaman başta hazinenin yoksulluğu, Navarre Kralı Charles'ın [Kötü] entrikaları, İngilizler'in aşırı istekleri ve köylülerin sefaleti gibi birçok sorunla uğraşmak zorunda kaldı. Babası için İngilizler'in istediği fidyeyi toplayabilmek için, Genel Devlet Meclisi'ni iki kez toplantıya çağırdı. Laon Piskoposu Lecoq ile Parisli tüccarların önerdi Marcel'in denetimindeki meclis, Charles'dan para karşılığında, birçok ödün aldı. Charles 3 Mart 1357'de imzaladığı Büyük Buyruk ile özel danışmanlarını terketmeyi, anayasal ve parlamenter bir yönetim kurmayı kabul etti. Bu ödünlere karşın Marcel'in, Charles'ın 22 Şubat 1358'de iki mareşalini öldürtmesi üzerine, Charles Paris'ten kaçarak Compiègne'de kendi meclisini topladı. Artoie ve Picardy soyluları ve Champagne yöneticileri ile ittifak yaparak güçlendi. 31 Temmuz 1358'de Marcel'in öldürülmesi üzerine Picardy, Ile-de-France ve Champagne'yı kasıp kavuran Jacquerie köylü ayaklanmaları soylular tarafından bastırıldı. Charles'ın 2 Ağustos 1358'de Paris'e girmesiyle 1335'ten beri Genel Devlet Meclisi'ne egemen olan tüccarların etkinliği kırıldı ve Charles'ın otoritesi sağlandı.

Mayıs ve Ekim 1360'ta imzalanan Brétigny ve Calais antlaşmalarıyla İngiliz Kralı III.Edward, Fransa'nın güneybatısındaki toprakların çoğunu ve fidyenin önemli bir bölümünü aldı ve ateşkes ilan edildi.

Serbest bırakılan II.Jean Fransa'ya döndü ancak fidyenin kalan kısmını ödenmeyince yeniden tutsak edildi ve Londra'ya götürüldü. II.Jean 18 Nisan 1364'te tutsak iken öldü ve Charles Fransa kralı oldu.

Charles kral olduktan sonra, naiplik döneminde edindiği deneyimlerden yararlanarak 100 Yıl Savaşları ile yıpranmış olan ülkesini askeri, siyasi ve kültürel yönden güçlendirmeye çalıştı. Bertrand du Guesclin gibi değerli askerlerden Şansölye Jean ve Guillaume de Dormans, Pierre d'Orgemont gibi danışmanlardan yararlandı. İlkın Navarre Kralı Charles [Kötü] Mayıs 1364'te Cocherel savaşı ile bozguna uğratıldı ve Normandiya'daki malları Montpellier Senyörlüğü'ne devredildi. Ardından Bretagne'daki veraset savaşlarına son vermek için Auray'de İngilizler'le savaştı. Savaşı kaybettiyse de 2 Nisan 1365'teki Guérande Antlaşması ile askeri yenilginin yıkımı bir ölçüde giderildi ve Monfort Fransa'ya bağlandı. Compagnies adındaki paralı askerlerin yarattığı sorunlar, bunların 1366'da I.Pedro'ya karşı Castilla Kralı II.Enrique'i desteklemek üzere İspanya'ya yollanmalarıyla çözüldü.

Calais Antlaşması'nın bazı maddelerindeki belirsizlikler nedeni ile Fransa ve İngiltere 1368'de yeniden savaşıma başladılar. Savaş sırasında Rouerge ve Limousin işgalden kurtarıldı. 1373'te Pouitou, 1377'de Aunis ve La Saintonge yeniden ele geçirildi. 1380'e gelindiğinde İngilizler'in işgalinde Calais, Bordeaux, Bayonne, Cherbourg ve Brest'ten başka yer kalmamış, Fransa'daki İngiliz işgali önemli ölçüde durdurulmuştu.

Charles tüm bu savaşlara mali kaynak yaratmak için ticaret, tuz ve maden vergilerini zorla toplamaya başladı. Krallığı sona erinceye dek bu uygulamalarını sürdürdü. Mali danışmanı Nicolas Oresme'e kamu denetiminden bağımsız bir mali örgüt kurdurdu. Bir saray hazinesi ve sağlıklı bir para birimi yarattı. Aydın bir kral olan Charles, bilimsel ve sanatsal yaşamın canlanması için de çalıştı. Papaz Raoul de Presles ve Nicolas Oresme'den Augustine ve Aristoteles'i Fransızca'ya çevirmelerini istedi. Yeniden inşa ettirdiği Louvre'da elyazmalarından oluşan bir kitaplık kurdurdu. L'Hôtel du Saint-Pöl, Bastille ve Versailles'in yapımlarını tamamlattı. Dinsel ayrılıklara önem vermeyen bir kişi olarak Yahudileri korudu, Languedoc'daki Fngizisyon'un eylemlerini sınırlamaya çalıştı. Charles Fransa'nın siyasi birliğini sağlayan bir kral olarak tanınmıştır.

• **KAYNAKLAR:** J.Froissart, *14th Century Chronicles* (ty); K.Fowler, *The Age of Plantagenet and Valois: The Struggle For Supremacy, 1328-1498*, 1967; E.Perroy, *The Hundred Years War* (İng.çev.1951).

• **BAKINIZ:** EDWARD III.

CHARLES V (CHARLES QUINT) (1500-1558)

**Kutsal Roma-Germen imparatoru.
Avrupa'yı Katolik bir imparatorluk
etrafında birleştirmeye çalışmıştır.**

24 Şubat 1500'de Gand'da (bugün Belçika'da Ghent) doğdu, 21 eylül 1558'de İspanya'nın Estramadura bölgesindeki Yuste manastırında öldü. Babası Habsburg hanedanından Hollanda Lordu I.Philip, annesi Aragon ve Kastilya Prensesi Joanna'dır. Babası 1506'da ölünce halası onu Hollanda kral naibi yaptı. Annesinin babası II.Ferdinand, bir İspanya-Habsburg birleşmesini önlemeye çalışıyor ve İspanyol tahtına Charles'ın kardeşi Ferdinand'ın geçmesini istiyordu. Ancak II.Ferdinand, 1516'da ölünce Aragon ve Kastilya'nın yönetimini, annesinin akıl hastalığı nedeniyle, Charles üstlendi.

Charles, 1517'de İspanya'ya yerleşti. 1518'de dedesi I.Maximilian ölünce Habsburg toprakları da onun eline geçti. 1519'daki imparatorluk seçimini Fransa Kralı I.François'ya karşı kazanınca Kutsal Roma-Germen İmparatoru unvanını aldı. 1520'de Aachen'da taç giydi.

İmparatorluk din, dil, gelenek ve kimi ayrıcalıklar bakımından olduğu kadar, coğrafi konumları bakımından da birbirlerinden çok farklı krallıklardan oluşuyordu. Her krallıkta imparatoru temsil eden ve onun adına karar verebilen bir naip vardı. Charles, 1520'de İspanya'dan ayrılınca, tahta Joanna'nın çıkmasını isteyen, naip Adrianus'a ve kimi vergilere karşı olan "Comuneros"lar (Kastilya kent devletleri) başkaldırdı. Charles'ın geri dönerek ayaklanmayı bastırması çok kanlı oldu.

Durum Almanya'da da karışıkı. Yerel prenslerin imparator karşısındaki bağımsızlığı, diyet meclisinin onayı olmadan asker ya da vergi toplanamaması V.Charles'ın otoritesini sarsıyordu.

V.Charles, imparatorluk sınırları içinde yayılmaya başlayan Luther'ci görüşleri ortadan kaldırmak amacıyla Mayıs 1521'de Worms Diyet Meclisi'ni topladı. Luther'in cezalandırılmasına karar verildi ve Worms bildirisiyle Protestanlık'a karşı savaş açıldı.

1521'de Fransa'yla I.Maximilian döneminden (1493-1519) beri süren savaş, yeniden başladı. I.François'nın orduları Lombardia'yı aldı, ancak 1525'te Pavia'da bozguna uğratıldı. I.François esir edildi. Madrid'de Charles'ın hazırladığı antlaşma koşullarını kabul eden François, Charles'ın kızkardeşi, Portekiz kraliçesi Eleanor ile evlenmek zorunda kaldı. Serbest kalınca Madrid Antlaşmasına karşı çıktı. Aynı yıl Fransa, Papalık, Venedik ve Milano, "Cognac Birliği"nde V.Charles'a karşı birleştiler.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta çıkmasından sonra Osmanlılar'ın Avrupa'ya akınları daha da arttı. Macaristan-Bohemya kralı 1526'da Mohaç'ta Osmanlılar'a yenilince Charles'ın kardeşi Ferdinand da geride kalan toprakların yönetimini ele geçirdi.

V.Charles, 1527'de çoğunluğu paralı Germen askerlerden oluşan ordusuyla Roma'ya girerek kenti

yağmaladı. Papa anlaşmaya hazırdı. 1529'da Milano'yu da ele geçiren V.Charles, teyzesi ve I.François'nın annesinin de katkısıyla gerçekleştiği için "kadınlar barışı" olarak da adlandırılan Cambrai Barışı'nı imzaladı. Papa ile de ayrı bir antlaşma imzalayan Charles, Bologna'ya geçti ve Şubat 1530'da papa tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak kutsandı.

1529'da Viyana'yı kuşatan Kanuni Sultan Süleyman Avusturya'ya büyük kayıplar verdirmişti. Charles'ın kardeşi Ferdinand Osmanlı akınlarıyla uğraşırken, Alman prensleri üzerindeki otoritesini yitirmişti. 1530'da Protestan Alman Prensleri Augsburg Diyet Meclisi'nde Charles ile aralarında bir uzlaşma sağlamayınca "Schmalkalde Birliği"ni kurdular.

Charles, 1532'de Viyana önlerinde, Kanuni Süleyman tarafından bir meydan savaşına zorlandığında, buna yanaşmadı. Büyükbabası II.Ferdinand'ın Kuzey Afrika'yı ele geçirme tasarısını gerçekleştirmek için, İspanya kıyılarına akınlar yapan Barbaros Hayreddin'e karşı saldırıya geçerek Tunus'u aldı. Afrika'dan Napoli'ye geçti. 1536'da Roma'ya girdi. Provence'ı işgal etmesi üzerine I. François Osmanlılar'dan yardım istedi. Bunun üzerine 1538'de yeni bir barış antlaşması imzalandı.

Charles, 1539-1540'ta Gand'da (Ghent) başlayan ayaklanmayı bastırdı ve kentin tüm ayrıcalıklarına son verdi. 1541'de toplanan Regensburg Diyet Meclisi'nde, Protestan Alman prensleri karşısında daha uzlaşmacı bir tavır aldı. Ancak bu ödünler papa ve Luther tarafından kabul edilmedi. Ağustos 1541'de Barbaros Hayreddin'in sığınağı olan Cezayir'e denizden saldırıya geçtiyse de başarılı olamadı.

Charles oğlu Felipe'ye (Philip) Milano'yu verince, Fransızlar 1542 Ağustosunda Charles'a savaş açtılar. Osmanlı Devleti, Papalık ve Hollanda Dükü Guelders de Fransa'yı destekliyordu. Charles 1544'te Protestanlık'ın gelişmesini Fransa'nın da destekleyeceği konusunda gizli bir maddeyi içeren Crépy Barışı'nı imzalamak zorunda kaldı. Bunun üzerine papa Charles'dan yardım istedi. Charles Protestan ' Saksonya Dükü Maurice'in de desteğini alarak 1547'de Mühlberg'de Schmalkalde Birliği'ni yenilgiye uğrattı. II.Henry'nin 1548'de Fransa kralı olmasından sonra papa Habsburglar'la yaptığı antlaşmayı bozdu. Charles'ın önerdiği anayasal değişiklikler ve daha merkezi bir Alman birliği Katolik ve Protestan Alman prenslerince kabul edilmedi. Charles Augsburg Meclisi'nde dinsel konularda yeniden uzlaşmak zorunda kaldı.

Gelir kaynakları savaş giderlerini karşılayamaz duruma gelince yüzyılın çoğu yöneticileri gibi Charles da kredi olanakları aramaya başladı. Antwerp ve Augsburg borsalarından borç para alındı. 1550'lerde Alman prensleriyle Fransa arasında Charles'a karşı bir antlaşma yapıldı. Önceleri onu desteklemiş olan Saksonya Dükü Maurice Avusturya'ya girince V.Charles kaçmak zorunda kaldı. Ferdinand da prenslerle uzlaşınca Charles Passau Antlaşması'nı imzaladı. 1555'teki Augsburg Antlaşması'yla Protestanlar'a da, Katolikler'le aynı hakların verilmesini kabul ediyordu.

Hollanda'ya çekilmek zorunda kalan Charles, İspanya ile İngiltere'yi birleştirmeyi amaçlayarak oğlu Felipe'nin İngiltere Kraliçesi Mary ile evlenmesini sağladı; fakat Mary'nin çocuğu olmayınca İngiliz

parlamentosu Felipe'ye kral unvanını vermedi.

V.Charles'ın Fransa'ya karşı düzenlediği son sefer de başarısızlıkla sonuçlanınca, İspanya ve Hollanda'yı oğlu Felipe'ye, İmparatorluğu ve Avusturya'yı da kardeşi Ferdinand'a bıraktığını açıkladı. Eylül 1556'da İspanya'ya gitti. 1557'de Yuste Manastırı'na kapandı ve burada öldü.

V.Charles, Avrupa'da kendi egemenliği altında birleşmiş Katolik bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu amaçla uzun yıllar Protestanlar ve Osmanlılar'la savaştı. Öte yandan da geniş bir alana yayılmış, farklı iktisadi, dinsel ve kültürel yapılara sahip krallıkları Katoliklik etrafında bir araya getirmeyi başaramadı.

• **KAYNAKLAR:** M.G.Alvarez, *La Espana del Emperador Carlos V*, 1966; K.Brandi, *Kaiser Karl V*, 2 cilt, 1941; R.Carande, *Carlos V. y sus Bangueros*, 3 cilt, 1949-1967; A de Santa Curus, *Cronica del Emperador Carlos Quinto*, 5 cilt, 1920-1925; K.Lanz (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, 3 cilt, 1844-1846; K.Lanz (ed.), *Staatspapiere zur Geschichte Kaiser Karls V*, 1845; R.Tyler, *The Emperor Charles the Fifth*, 1956.

• **BAKINIZ:**FELIPE II, FRANÇOIS I, MAXIMILIAN I.

CHARLES MARTEL (690-741)

Frank devlet adamı. Frank Krallığı'n-da merkezi otoriteyi yeniden kurmuştur.

690'da doğdu, 22 Kasım 741'de öldü. Frank Krallığı'nın Austrasia saray nazırı Heristal Pepin'in nikâhsız eşi Alpaide'den olan oğludur. Bütün meşru oğulları daha önce ölen Heristal Pepin 714'te ölünce, krallığın yönetimi torunlarına kaldı. Pepin'in dul eşi Plectrude, torunu Theodoald ve Kral III.Dagobert'in vasilliğini üstlenerek Austrasia'yı tek başına yönetmeye başladı. Frank Krallığı'nın yönetiminde hak iddia ettiği için Plectrude tarafından hapse atılan Charles Martel, 715'te hapisten kaçtı ve kendisine bağlı kişilerden oluşan bir ordu kurdu. Önce düşmanı Neustria Kralı II.Chilperic ve nazırı Ragenfrid'i yendi ve Neustria'nın yönetimini ele geçirdi. Ardından, Plectrude'ün yönetimindeki Austrasia'yı fethetti. 719'dan sonra, Austrasia ve Neustria'yı saray nazırı olarak tek başına yönetmeye başladı. 721'de çocuk yaştaki IV.Thierry'yi kral olarak tahta çıkardı, ancak saray nazırı olarak fiilen kendisi hüküm sürdü. Thierry öldükten sonra yerine halef göstermeyen Charles Martel, bu tarihten sonra Franklar'ın tek yöneticisi oldu. Ölümüne dek, Frank ülkesinde merkezi otoriteyi güçlendirmeye ve Kıta Avrupa'sını Müslüman istilası tehlikesinden korumaya çalıştı.

Frank Krallığı'nda 428'den beri hüküm süren Merovenj hanedanı 639'da Kral I.Dagobert'in ölümüyle zayıflamaya başlamıştı. Dagobert'in yerine geçen krallar genç, güçsüz ve rahata düşkün kişiler olduklarından, krallığın yönetimi saray nazırlarının eline kalmıştı. Franklar'ın toplumsal, siyasi ve ticari yaşamını denetleyen ve kral adına toprak ve ayrıcalıklar dağıtan nazırlar, birbirleriyle sürekli olarak çatışıyor-

Kralık Kuluhanesi-Büktel BELCİKA

CHARLES MARTEL'in yaşamını anlatan bir XV.yy el yazmasında Poitiers Savaşı

lardı. Bu iç sorunların yanı sıra, Vizigotlar'ın yaşadığı topraklar, 711'de İspanya'yı fetheden Endülüs Emelileri'nin tehdidi altındaydı. Abdurrahman el-Gafiki komutasındaki Sarakenler, Bordeaux'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

Charles Martel, başa geçtikten sonra ilk iş olarak, babası Heristal Pepin'in 687'deki Testry çarpışmasında Neustria nazırını yenerek birleştirdiği Austrasia ve Neustria krallıklarında merkezi otoriteyi güçlendirdi. Uzun yıllar süren savaşlardan sonra, 728'de Saksonlar'ı yendi ve Alman Dükalığı'nı ortadan kaldırdı. Aynı yıl, 725'ten beri savaştığı Bavyeralılar'ı yenerek, Bavyera'yı topraklarına kattı. Bundan sonra, topraklarına yaklaşan Müslümanlar'la savaşmaya hazırlandı. Güçlü Saraken ordularını yenebilmek amacıyla Frank ordusunun yapısını değiştirdi. Başta Lombardlar olmak üzere bütün Germen kavimlerini yardımına çağırdı ve karma bir ordu kurdu. Saraken ve Frank orduları Kasım 732'de Poitiers'de karşı karşıya geldiler. Müslüman orduları atlı, Frank orduları ise yaya idi. Savaş Franklar kazandı. Poitiers zaferi ile, Müslümanlar'ın Avrupa'daki yayılması durdurulmuş ve Avrupa'daki Frank egemenliği sağlanmıştır.

Poitiers Savaşı, Franklar'ın savaş tekniklerinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu savaşın öncesinde, ata binmiş kral ve çevresindeki yardımcıları dışında tüm askerler yaya olarak savaşırdı. Charles Martel Poitiers Savaşı'yla atlı ordunun önemini kavradı ve saldırı gücü olarak süvariye geliştirmeye karar verdi. Savaşın diğer bir sonucu da, kral ve soylular arasında doğan yeni ilişkiler oldu. Charles Martel savaşta katılan Frank ve Germen soylularına, bu hizmetleri

karşılığında yeni topraklar dağıttı. Böylelikle özgür insanlardan oluşan Frank ordusunun önemi azaldı, ata binmiş şövalye ile sıradan yaya asker arasında ayrılıklar doğdu. Charles Martel, bir yandan atlı ordunun, diğer yandan soylulara toprak dağıtımının getirdiği mali yükleri, kiliseden önemli ölçüde toprak "ödünç" alarak hafifletmeye çalıştı.

Charles Martel, Poitiers Savaşı'ndan sonra da seferlerine devam etti. Saraken işgali sırasında, önce kendisinden yardım istemiş sonra da Sarakenler'le birleşerek kendisine ihanet etmiş olan Aktinya yöneticisi Eudes'i buyruğu altına aldı. 736'da Eudes'in oğlu Hunaud'u Aktinya Dükü olarak tanıdı. 733-736 arasında, Galya'nın güneydoğusundaki Bourgogne ve Province'i Frank Krallığı'na bağladı. 739'da Lombardlar'la barış antlaşması imzaladı.

Yaşlandığı için sağlığı bozulan Charles Martel 741'de Quierzy-Sur-Oise'daki sarayına çekildi. Aynı yıl, Frank Krallığı'nın gerçek sahibi olarak tahtı oğulları Carloman ve Pepin arasında bölüştürdü. Öldükten sonra St.Denis Manastırı'na gömüldü. Yaşamı boyunca Merovenj Hanedanı'na krallık vermemeyi kendi de kral unvanı almayan Charles Martel'den sonra, Frank Krallığı'nın yönetimi Karolenj Hanedanı'na geçti ve Frank Krallığı Orta Çağ Avrupa'sının egemen gücü oldu.

- **KAYNAKLAR:** E.Duckett, *Anglo-Saxon Saints and Scholars*, 1947; E.Duckett, *The Wandering Saints of the Early Middle Ages*, 1964; H.Fichlenau, *The Carolingian Empire*, 1957; T.Hodgkin, *Italy and her Invaders 376-814*, 1899; F.Lot, *The End of the Ancient World and the Beginning of the Middle Ages*, 1927; J.M.Wallace, *The Barbarian West 400-1000*, 1967.

CHARLTON, Bobby (1937)

İngiliz futbolcu. 1958-1970 arasında İngiltere millî takımında 106 kez oynayarak rekor kırmıştır.

Asıl adı Robert olan Bobby Charlton, futbola FC Ashinton takımında başladı. 1949'da Manchester United'a geçti. Futbol yaşamı boyunca bu takımda oynadı. 1958'de Manchester United takımının uğradığı uçak kazasından kurtulanlar arasındaydı. Menecer Matt Busby ile birlikte Manchester United takımını yeniden eski gücüne kavuşturdu ve sahalarda büyük bir başarı gösterdi. Takımının 2 kez lig, 1 kez Federasyon Kupası, 1 kez de Avrupa Şampiyon Kulüpler Şampiyonluğu'nu kazanmasında önemli rol oynadı. 1958-1970 arasında İngiltere millî takımında tam 106 kez yer alarak rekor kırdı. Bu maçlarda İngiliz millî takımına kazandırdığı 49 golle de Gol Kralı unvanını aldı. 1970'te kaptanlığını yaptığı İngiliz millî takımının Dünya Kupası'nı kazanmasından sonra futbolu bıraktı. Aynı yıl Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçildi. Futbolu bıraktıktan sonra bir süre menecerlik, spor yazarlığı ve futbol yorumculuğu yaptı. Kardeşi Jackie Charlton'ın da ünlü bir futbolcu olması nedeniyle İngiliz futbolunda "Charlton kardeşler" adıyla ün yapmışlardır.

CHARPENTIER, Jacques (1521-1574)

Fransız, matematikçi, doktor ve filozof. Aristoteles'in görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek yaymaya çalışmıştır.

Clermont'da doğdu, Paris'te öldü. Paris'te felsefe öğrenimi gördükten sonra, Bourgogne Koleji'nde öğretmen, 1558'de Paris Akademisi'ne rektör oldu ve yaşamının sonuna dek bu görevde kaldı. Bir süre IX.Charles'in özel doktoru olarak görevlendirildi. Matematik alanında yeni buluşlara karşı çıkan Charpentier, bu konuda reform yanlısı olan Ramus'la ağır tartışmalara girmiş, 1568'de akademinin matematik kürsüsünü onun elinden almıştır. Kimi kaynaklar Ramus'u Charpentier'in öldürttüğünü ileri sürer.

Felsefeye Aristoteles'in görüşlerini yorumlamakla giren Charpentier, fizik ve mantık alanındaki yapıtlarında onun görüşlerini düzenli bir biçimde ortaya koymakla yetinmiştir. En önemli yapıtlarından sayılan *Descriptia Universae Naturae*, dört kitap-tan oluşur ve Aristoteles'in fizik, gök, meteoroloji ve ruh konularını içeren görüşlerini açıklayıcı bir biçimde özetler.

16.yy Avrupa'sında kimi çevrelerde retorik, mantığın yerini almaya, Platon ve Yeni-Platoncu Plotinus'un görüşleri, yeniden ilgi toplamaya başlamıştı. Öte yandan doğa bilimlerinin gelişmesi de Aristotelesçi mantığa olan güveni sarsmıştı. Böyle bir

dönemde gizemci öğretiyi desteklemek için Hristiyan'dogmalara başvuran ve Aristoteles'in görüşlerini Platon'unkilerle karşılaştırarak savunan Charpentier, reformcu Ramus'un eleştirisine uğramıştır. Aristoteles karşıtı olan Ramus, mantığın bir "tartışma sanatı" olduğunu söylemiş; onu gramer ve retorikten ayırmıştır. Charpentier, mantık sorunlarını işleyen *Animadversiones in Libro Tres Dialecticarum Institutionum Petri Rami* adlı yapıtında, gelişen bilime tutucu bir anlayışla yaklaşmış ve yenilik yanlısı olan Ramus'un görüşlerini yıkıcı bularak eleştirmiştir.

Çok sayıda yapıt veren Charpentier'nin felsefe tarihi için en önemli yanı, Aristoteles ve Platoncu dizgeler üzerindeki geniş kapsamlı yorumlarıdır. Bu yorumlar, Aristoteles ve Platon'u konu edinen çalışmalara ışık tutmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Animadversiones in Libro Tres Dialecticarum Institutionum Petri Rami*, 1555, ("Petrus Ramus'un Mantığın Kuruluşu Üzerine Uç Kitabındaki Yorumlar"); *Descriptia Logicae Liber Primus*, 1560, ("İlk Kitaptaki Mantık Tanımlamaları"); *Descriptia Universae Naturae ex Aristoteles*, 1560, ("Aristoteles'in Doğal Evren'inin Tanımı").

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, PLATON, RAMUS.

CHARRON, Pierre (1541-1603)

Fransız, filozof ve tanrıbilimci. Montaigne'in kuşkucu görüşlerini izlemiş ve tanrıbilimsiz bir ahlak felsefesi geliştirmiştir.

Paris'te doğdu ve orada öldü. Paris, Bourges, Orléans üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra, 1571'de Montpellier Üniversitesi'nin hukuk fakültesini bitirdi. Tanrıbilim alanında da çalışan Charron, Kraliçe Marguerite'in özel papazı oldu. 1589'da manastıra çekilmek istediye de, yaşlılığından ötürü dileği kabul edilmedi. Bunun üzerine gittiği Bordeaux'da Montaigne ile tanıştı. Aralarındaki dostluk nedeniyle Montaigne bütün mal varlığını ona bıraktı. 1595'te seçildiği Rahipler Genel Meclisi'nde başyazıcı oldu. Yapıtlarının basılması Paris Üniversitesi Rektörü'nce engellendi.

Montaigne'in ölümünden sonra Charron, özellikle kuşkucu öğretiyi benimseyenlerin ilgisini çeken dört temel yapıt yayımladı. Bunlardan ilki olan *Les Trois Vérités* Calvinçilik ve onun Fransız önderi Philippe Duplessis-Mornay'e karşı yazılmıştı. Charron burada "üç temel gerçek"i savundu: Tanrı vardır, gerçek Tanrı görüşü Hristiyanlık'tır, gerçek Hristiyanlık Katoliklik'tir. Yapıtına Tanrı sorunuyla giren Charron'a göre insan usu sınırlıdır, bu nedenle Tanrı'yı bir bütün olarak kavrayamaz. İnsan yeteneği öylesine kısıtlı ve güvenilmezdir ki, doğa ya da doğaüstü varlıklar konusunda bir şey bilebileceği de kuşkuludur. Tanrı doğası sonsuz olduğundan, onu tanımlamaya ve sınırlandırmaya olanak yoktur. Usun ürettiği kavramlarla açıklanamaz, ancak ne olmadığı bilinebilir.

Les Trois Vêrités konuya olumsuz yönden yaklaşıp Tanrı, Hristiyanlık ve Katoliklik'e inanmamanın usdışı olduğunu, bunlara karşı getirilen kanıtların güvenilirlemez. ya da saçmalığını öne sürer. Tanrıtanımazlar, Tanrı'yı yadsımak için önce onu tanımlamak gereğindedirler. Böyle bir tanım da insan yeterliliğine dayandığına göre güvenilirmezdir. Bunun gibi Calvin-ciler de "zayıf ve zavallı insan yeteneği"ne dayandırdıkları kanıtlarla, tanrısal gerçeği yeterince tanımlayamazlar.

İkinci kitabı *De La Sagesse* ve bunu savunmak için yazdığı *Le Petit Traicté de la Sagesse*'de Charron'un inancı kuşkucu bir tutumla savunduğu görülür. Burada yararlandığı Montaigne'in kuşkucu görüşlerini kendi amacı doğrultusunda ele almıştır. Charron'a göre, insan, vahiy yoluyla gelenin dışında gerçeği bulamaz. İnsanın, duyu bilgisinden kuşku duyması gerekir. O yanılma ve düşlerini gerçek deneyden ayırt edemez. Duyu verilerinin türlü türlü yüzünden, hangilerini nesnel durumların yarattığını saptayamaz. İnsan inancı nedenlere ve kanıtlara değil, tutku ve toplumsal baskılara dayanır. *De la Sagesse*, Fransızca yazılan ve dinsel düşüncelerden sıyrılmış bir ahlak kuramı sunan ilk kitaptır.

Le Petit Traicté de la Sagesse'de Descartes'inkine benzer bir yöntem geliştirir. Ona göre gerçeği bulmak için bütün sorunları bağımsızca ve tutkularından uzak olarak incelemek, aklın evrenselliğini geliştirmek ve kuşkulu görünen bütün kararlardan vazgeçmek gerekir. Böylece insan bütün güvenilir görüşleri atar ve tanrısal açıklamaları almaya elverişli duruma gelir. Tanrı'nın vereceği gerçek bilgi gelinceye dek de doğayı izleyerek yaşamak gerekir.

Ruhu kurtuluşa götürmeyi amaçlayan *Discours Chrestiens* adlı yapıtında dine bağlılığını ortaya koyar. Kuşkuculuğu gerçek inancın düşmanlarıyla savaşmak amacıyla ele almasına karşın, çok eleştiriye uğramıştır. Cizvit rahiplerinden Garasse, 1623'te Charron'u dini gizlice yıkmak isteyen bir tanrıtanımaz olmakla suçlamış, çalışmaları Montaigne'inkilerden daha sakıncalı bulunmuştur. Protestan doktor Chanet, 1643'te Charron'a karşı Aristotelesçi bir yaklaşım getiren *Considération sur la Sagesse de Charron*'u yazmıştır.

Buna karşılık Charron'u, Naude, Patin, La Mothe ve Gassendi'nin oluşturduğu Libertins érudits (inançsız bilgiler) grubu ve bazı Reformasyon karşıtları desteklemiştir. Görüşlerine duyulan ilgi 18.yy'da sönmüş ve Montaigne'in sıradan bir ardılı olarak nitelendirilmiştir. Montaigne'in Tanrı'ya gerçekten inandığı ve onun kuşkuculuğunun ise zamanındaki tanrıbilimsel akımın bir bölümü olduğu savları tartışılmaya başlanınca, Charron da yeniden ele alınmıştır.

Charron, kuşkucuların insan bilgisinin yetersizliği ve güvenilirmezliği görüşleriyle, mistik ve olumsuz tanrıbilimcilerin Tanrı'nın sonsuzluğu yüzünden bilimezliği inançlarını birleştirmiştir. Görüşleri hem usa karşı çıkan dinciler hem de dine karşı çıkan doğacılar için temel oluşturmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca) *Les Trois Vêrités*, 1593, ("Üç Gerçek"); *Discours Chrestiens*, 1601, ("Hristiyanca Söylevler"); *De la Sagesse*, 1601, ("Bilgelik Üzerine"); *Le Petit Traicté de la Sagesse*, (ö.s.), 1606, ("Bilgelik Konusunda Küçük bir İnceleme").

- **KAYNAKLAR:** P.Bayle, *Charron, Pierre*, "Dictionnaire historique et critique'den" 1702; J.Charron, *The Wisdom of Pierre Charron, an Original and Orthodox Code of Morality*, 1961; A.Julien-Eymard, *L'Apologétique en France de 1580 à 1670*, 1954.

- **BAKINIZ:** DESCARTES, GASSENDI, MONTAIGNE.

CHATEAUBRIAND, François René de (1768-1848)

Fransız yazar ve siyaset adamı. Fransa'da Romantik Okul'un ilk yazarlarından.

4 Eylül 1768'de, Bretanya'da doğdu, 4 Temmuz 1848'de öldü. Soylu bir ailedendi. On yedi yaşındayken öğrenimini bırakarak aile şatosuna kapandı. Melankolik bir duyarlılığa sahip olan Chateaubriand ile mistik bir dindar olan kız kardeşi Lucille için bu Orta Çağ şatosu bir tür dünyadan kaçıştı. Doğaya tutkunluğunu gençlik şiirlerinde dile getirdi. Belki de amaçsız ve melankolik yaşamından uzaklaştırmak için babası onu yirmi yaşındayken Navarre Birliği'ne katılmaya zorladı. Ama bu birlikte görevli olduğu sırada bile insanlara karışmayan Chateaubriand'ın tekdüze yaşamı Fransız Devrimi'yle alt üst oldu. 1790'da Navarre Birliği kraldan yana çıkıp ayaklanınca Kralcılar'a katılmayı kabul etmeyerek ABD'ye gitti.

ABD'de yalnızca doğa zenginlikleri ve Kızılderililer'in yaşamıyla ilgilendi. XVI.Louis'in Varenne'e kaçtığı haberini alınca bir soylu olarak görevinin kralı desteklemek olduğuna karar vererek 1792'de Fransa'ya döndü. Dönüşünde ailesini para sıkıntısı içinde devrimcilerden saklanırken buldu. On yedi yaşındaki Celeste Buisson de la Vigne ile evlenmesinin başlıca nedeni para sıkıntısından kurtulmaktı. 1792'de Koblenz'de Kralcı birliklere katıldı ve bir çatışmada yaralandı. Bozulan sağlığı ve Fransa'da kalmanın kendisi için giderek daha tehlikeli olması yüzünden 1793'te İngiltere'ye kaçtı.

Londra'da nerdeyse sadaka ile yaşamaya çalışan Fransız soylularını görünce yaşamını kalemiyle kazanmaya karar verdi. *Essai sur les révolutions* ("Devrimler Üzerine Deneme") adlı bir inceleme yazmaya başladı. Bu sırada erkek kardeşiyle yengesinin devrimcilerce giyotine gönderildiklerini, kız kardeşiyle kendi karısının da hapiste olduğunu öğrendi. Bu koşullarda Fransa'ya dönemeyeceği için yazarlığa devam etmek zorunluluğunu duydu ve ilk romanı *Les Natchez*'e başladı. Sonradan iki ayrı romana dönüştüreceği bu romanda Kızılderili yaşamını ele aldı. 1798'de Hristiyanlık'ın çıkışının romantik bir destanını yazmaya başladı. 1800'de, Napoléon Fransa'sında kendisi için bir tehlike olmadığı güvencesini aldıktan sonra Paris'e döndü, ama ne yazarlık, ne de siyasi yaşamında Napoléon'u hiçbir zaman desteklemedi.

Paris'te yarım kalmış *Les Natchez*'i *Atala* ve *René* diye iki ayrı romana dönüştürdü. Görkemli bir

doğada büyük ve temiz aşkları anlatan bu romanlar onu hemen üne kavuşturdu. 1806-1811 arasında Yunanistan ve Kudüs'ü de kapsayan bir Doğu yolculuğu yaptı. Bu yolculuk sırasında İstanbul'da da bulundu. Üç cilt tutan ve *L'itinéraire de Paris à Jerusalem* (Paris-Kudüs Yolculuğu) adını taşıyan yapıtında bu Doğu yolculuğunu anlattı. 1815'te XVIII. Louis'nin meclisine girdi. Bu sırada çağının edebi tarihini anlatması bakımından en önemli yapıtını, *Mémoires d'outre-tombe*'u (Mezarın Ötesinden Hatıralar) yazdı.

Siyasal yaşamı boyunca Berlin, Londra, Verona, Roma gibi kentlerde büyükelçilik görevlerinde bulundu. 1830 Devrimi'nde Kralcılar'ın yanında yer aldı.

Chateaubriand *Le Génie du Christianisme* ("Hristiyanlık'ın Dehası"), *René*, *Atala*, *Les Martyrs* ("Şehitler") romanlarında Hristiyanlık'ın şiirini yazmayı amaçladı, çünkü gerek romantik macera romanlarının, gerekse gerçekçi toplumsal romanların Hristiyanlık'tan uzaklaşarak kültürel ve ahlaki temellerini yitirdiklerine inanıyordu.

Chateaubriand, aynı zamanda, Deschamps, Hugo, Lamartine, Nodier, Vigny gibi Romantik Okul'un kurucularıyla birlikte oluşturdukları edebiyat çevresinin (Le Cénacle) önemli bir üyesiydi. Bu yazarların başlıca amacı, Fransız kültür ve edebiyatının kaybolduğuna inandıkları geçmişteki görkemini diriltmek için, yazılılarıyla bir tarih duygusu yaratmaktı.

- YAPITLAR (başlıca); *İnceleme: Essai sur les révolutions*, 1797, ("Devrimler Üzerine Deneme"); *Le Génie du Christianisme*, 1802, ("Hristiyanlık'ın Dehası"), *Roman: Atala*, 1801; *René*, 1802; *Les Martyrs*, 1809; *Les Natchez*, 1826-1831. Anı, gezi: *Mémoires d'outre-tombe*, 1849-1850, (Mezarın Ötesinden Hatıralar); *L'itinéraire de Paris à Jerusalem*, 1811, (Paris-Kudüs Yolculuğu).

- BAKINIZ: HUGO.

CHAUCER, Geoffrey (yık.1340-1400)

İngiliz, şair. Orta Çağ'ın bütün şiir türlerinde yazmış, Saray çevresindeki edebiyatta ilk kez Latince ve Fransızca yerine İngilizce'yi kullanmıştır.

1340-1343 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır. 25 Ekim 1400'de öldü. Babası varlıklı bir üzüm yetiştiricisi ve şarap tüccarıydı. Çocukluğuna ilişkin kesin bilgi yoktur. Yaşamına ilişkin bilgilerin kaynağı Saray'ın Chaucer'a çeşitli resmi görevleri ve memuriyetleri için ödediği ücret, bağış, ya da maaşlardır.

Onunla ilgili bilinen ilk kesin tarih 1357 Nisan'ıdır. Bu tarihte Ulster Kontesi'nin hizmetindedir. Yaşamı boyunca koruyucusu ve arkadaşı olan John of Gaunt'ı burada tanıdığı düşünülür. 1359'da askeri bir birlikle Fransa'ya gittiği, III.Edward'ın onu kurtarmak için 1360'ta on altı sterlin fidye ödemesinden anlaşılır. Yaşamının bunu izleyen altı yılı hakkında hiç bilgi yoktur. 1366'da John of Gaunt'ın baldızı

Philippa'yla evli olduğu anlaşılmaktadır. 1367'de kralın hizmetine girdiği, 1368'de ise şövalye adayı olduğu ve küçük bir memuriyete atandığı, saraydaki ödenek kayıtlarıyla saptanmıştır.

Bu tarihten sonra Chaucer, kralın hizmetinde sürekli daha önemli görevlere getirildi. Sık sık gizli görüşmelerde kralı temsil yetkisiyle Fransa ve Hollanda'ya, iki kez de İtalya'ya gönderildi. İtalya gezilerinin özel önemi vardır, çünkü bu yolculuklar sırasında Dante'nin ve çağdaşı Boccaccio ve Petrarca'nın yapıtlarını tanıdı, ancak kendileriyle tanışıp tanışmadığı bilinmemektedir. Birinci İtalya yolculuğunu 1372, ikincisini ise 1378'de yaptı.

1374'te Londra'da Gümrük Müfettişliği'ne atandı. 1386'da Başmüfettişliğe yükselmişken ya istifa ederek, ya da görevden alınarak Kent'te Sulh Hakimliği'ne atandı. 1387'de İngiliz Parlamentosu'nda Kent'i temsil etti.

1387'de, karısının ölümünden sonra Kral Richard, Chaucer'ı saraya ait binaların yapım ve onarım müdürlüğüne atadı. Bu işten 1390'da ayrılma nedeni karanlıktır, ama "Complaint to His Empty Purse" ("Boş Cüzdanından Yakınma") şiirinden, 1399'da para sıkıntısı içinde olduğu anlaşılır. Nitekim bu şiire IV.Henry'nin yanıtı Chaucer'a yılda 40 marklık bir maaş bağlamak oldu. Bundan bir yıl sonra öldü. Mezarı ünlü İngiliz devlet adamları ve şairlerinin gömüldüğü Westminster Abbey'dedir.

Chaucer önce önemli görevler üstlenmiş bir devlet memuru, sonra şairdi. Şiir yazmaya ancak görevlerinden artan zamanını ayırdı. Bununla birlikte İngiliz edebiyatında Spenser, Shakespeare, Milton,

Blake kadar önemli bir yeri vardır. Yaşamı boyunca saraya çok yakın olduğu için şiiri de bu çevrenin beğenisi doğrultusunda ve Fransız şiiri etkisi altında biçimlendi. İlk yapıtı, Orta Çağ'da çok beğenilen ve etkili bir Fransız şiiri olan "Roman de la Rose"un aynı adı taşıyan çevirisidir: *Romaunt of the Rose*. Bu çeviriyle çiraklık dönemini tamamladıktan sonra soylu arkadaşı John of Gaunt'ın genç yaşta ölen karısı Blanch için yazdığı *The Boke of the Duchesse*, ("Düşes'in Kitabı") ilk özgün yapıtıdır. Şiir Orta Çağ'da çok kullanılan düş motifiyle efsaneyi birleştirir. *The Boke of the Duchesse*'da da Machaut,

Chaucer'in Orta Çağ Gerçekçiliği

İngiltere'de 14.yy edebiyatında romans türü egemendi. Bu romanslar soyluların edebiyat beğenilerine göre yazılmış, toplumun daha büyük kesiminin yaşamla ilişkilerini ve gerçek koşullarını yansıtmaktan uzak, bedensellik bağları zayıf, fantastik öykülerdi. Romansların hemen hepsi yinelenen bir dizi konu üzerine kurulmuştur: Bir ölümlünün bir ölümsüzle birleşmesi, bir şövalyenin ejderhaları öldürmesi, güzel ve soylu bir kadını büyüden kurtarması gibi olağanüstü serüvenler; yazgısı soyluluk ya da kâbramanlık olmakla birlikte yoksul bir kulübeye terk edilen varlıkların insanüstü başarıları, evli ve soylu kadınlarla şövalyelerin aşkları ve bütün bu olağanüstü kâbramanların kendilerini kanıtlamak için geçmeleri gereken klişeleşmiş sınavlar...

Orta Çağ'da romans kadar yaygın bir başka tür de alegorik öyküdür. Bu tür öykü de yaşanan gerçeklikle bağ kurmaz, dinsel ve ahlaksal telkinde bulunmayı amaçlar. Chaucer'in çağdaşlarından kiminin yapıtları bu türdendir. Alegorilerde soyut nitelikler, erdemler ve kötülükler, kişileştirilir. Böyle olunca da öykü kişiler birer simge olmaktan öteye gidemezler. Chaucer, *Parlament of Foules*'da ("Kuşlar Meclisi") toplumsal, *The Hous of Fame*'de ("Aşk Evi") bireysel yergiciliği ve mizah anlayışıyla bu romans ve alegorilere bile gerçekçi bir boyut kazandırabilmiştir. Fabl denilen kuş ve hayvan öykülerinde dolaylı benzetmelerle insanı hem doğal, hem de toplumsal bir yaratık olarak eleştirmiş, zayıf yanlarını ince bir alayla sergilemiştir.

Chaucer 14. yy İngiliz edebiyatında ilk kez Latince ve Fransızca'yı bir yana iterek, saray İngilizcesi de olsa, ulusal dilde yazmış bir yazardır. İlk yapıtları romans ve alegori türünde olmakla birlikte *Troilus and Criseyde* ve *Canterbury Tales*'de ("Canterbury Öyküleri") egemen Orta Çağ Türlerinin kısıtlamalarını aşmış, *Criseyde*'in kişiliğini çizerken modern psikolojik gerçekçiliğin ilk örneğini vermiştir.

Froissart ve özellikle Ovidius etkileri görülür.

İtalya'ya gidip döndükten sonra Dante'nin *İlahi Komedya*'sından etkilenecek *The Hous of Fame*'i ("Aşk Evi") yazdı. Burada şairi kanatlarına alıp büyük aşkların öyküsünü anlatmak üzere onu "Aşk Evi"ne götüren kartal, Dante'nin kartalını anımsatır. Bundan sonra yazdığı *The Parlament of Foules*'in ("Kuşlar Meclisi") içeriği ise siyasaldır.

Chaucer'in *Canterbury Tales* ("Canterbury Öyküleri") ile birlikte en önemli yapıtı *Troilus and Criseyde*'dir ("Troilus ve Criseyde"). Bu sırada Chaucer Boethius'un *De consolacione philosophiae* ("Felsefenin Avuntusu") isimli yapıtıyla ilgileniyor, hatta bu yapıtı İngilizce'ye çevirmeye çalışıyordu. *Troilus and Criseyde*'in konusu Boccaccio'nun *Il filostrato*'sundan alınmış olmakla birlikte, temelinde yatan felsefe Boethius'tan esinlenmiştir.

Chaucer son yapıtı *Canterbury Tales*'i yazamadan ölseydi gene de büyük bir şair sayılacak, ama kuşkusuz İngiliz edebiyatının en önemli isimleri arasında yer alamayacaktı. Chaucer'in bu en önemli yapıtına başladığı yıl 1387 olarak tahmin edilir. Chaucer *Canterbury Tales*'de 120 kadar öyküyü bir çerçeve içinde anlatmayı planladı. Öykülerin böyle çerçeve içinde sunulduğu Boccaccio'nun ünlü yapıtı *Decamerone*'dan esinlenmiş olabileceği gibi, Orta Çağ'da zaten kullanılan bu türden, daha büyük bir olasılıkla da Giovanni Sercambi'nin *Novelle*'sinden yararlanılarak gerçekleştirilmiş olabilir. Bu çerçeveye göre Canterbury'ye giden 60 kişilik hac kafilesinin her üyesi bir kez gidişte, bir kez de dönüşte olmak üzere 120 öykü anlatacaklardır. Konakladıkları hanın sahibi de onlara katılacak ve bir çeşit sunuculuk yapacaktır. Bu "hac çerçevesi" çok değişik tipleri ve çeşitli sınıflardan kişileri bir araya getirmekte eşsiz bir yöntemdi. Nitekim Canterbury yolcuları içinde, şövalye, doktor, avukat, tüccar, denizci, her tür ve rütbeden din adamları, çiftçi, değirmenci, aşçı, zanaatkar gibi Orta Çağ İngiltere'sindeki tüm toplumsal kesitlerden tipler görülür. Anlattıkları öykülerin ise hem eğlendirici boyutu, hem de anlatan tiplerin özelliklerini sergileyici işlevi vardır. Ayrıca öykülerin çoğu tematik bir bağlam içinde sunulur ve belirli bir soruyu irdeleyici niteliktedir. Örneğin Chaucer eleştirmenlerinin "evlilik grubu" olarak tanımladığı öykülerde çeşitli açılardan evlilik sorunu irdelenir. Burada başlıca tartışma mutlu bir evlilik için kadının mı, erkeğin mi egemen olması gerektiğidir. Yazar bu soruya çağını aşan bir gerçekçilik, mizah, hoşgörü ve çok yönlülükle eğilir.

Kişilerin portrelerinin çizildiği *General Prologue*'da ("Başlangıç") Chaucer'in okura söz verdiği 120 öykülük tasarı, büyük bir olasılıkla vakit bulamadığı için, gerçekleşmemiştir. *Canterbury Tales*'den günümüze dört tanesi bitmemiş yirmi dört öykü kalmıştır. Bu yirmi dört öyküde bile Chaucer çağının en renkli tiplerini bir araya getirmeyi ve Orta Çağ yaşamını yansıtmayı başarmıştır.

Toplumsal kapsamlılığının yanı sıra Chaucer'in *Canterbury Tales*'i sanki Orta Çağ edebiyatının bir antolojisidir. Öykülerde bu çağ edebiyatının bütün türlerinin kullanıldığı görülür. Şövalyenin ve avukatın öyküleri saray edebiyatı türündedir. Küçük toprak sahibinin öyküsü Breton folklorundan gelme doğaüst-

tü öğelerin karıştığı bir aşk öyküsüdür. Doktor'un öyküsü klasik bir efsaneyi, Bathlı Hanımın öyküsü bir halk öyküsünü anlatır. Alt tabakaların öyküleri Değirmenci ile Tüccar, Azize öyküleri rahibeler, Aziz öyküsü de Rahip tarafından anlatılır. Papazın öyküsünde Orta Çağ'da çok popüler olan eğitici öyküye, öbür Papazın öyküsünde de gene çok yaygın bir türün örneğine, fabl'e rastlanır.

Chaucer'in *Canterbury Tales* kadar önemli bir başka yapıtı da konusunu Boccaccio'nun *Il filostrato*'sundan aldığı *Troilus and Criseyde*'dir. Olay örgüsünü Criseyde'in Troilus'a sadakatsizliğinin oluşturduğu bu yapıtta Troilus'un çifte trajedisi, Truva Savaşı'nda yenik düşüp ölmesi ve sevgilisinin ihaneti anlatılır. Tarihle öykünün ayrıştırılmadığı ve her ikisinin de eski kaynaklara dayanılarak anlatıldığı bir çağda Chaucer'in *Il filostrato*'yu olay örgüsünü değiştirecek bir anlatımla yeniden ele alması beklenemezdi. Yani Chaucer öykünün sonunu değiştirip Troilus'a sadık bir Criseyde yaratamazdı. Zaten böyle bir amacı da yoktu. Ama günümüze dek okurları büyüleyen, eleştirmenleri de uğraştıran karmaşıklıkta bir Criseyde çizdi. Boccaccio'nun Criseyde'i hafif, şehvetli, hesapçı, kendisinden tam böyle bir ihanet beklenecek bir kadındı. Chaucer onu ürkek, içten, sevecen ve yumuşak bir kadın olarak betimledi. Geleneksel bir öyküyü, o öykünün kadını karalamadan anlatmanın güçlüğünden kaçınmadı, bu duyarlılığın ödülü de Orta Çağ edebiyatında ilk kez karmaşık bir kadın psikolojisi çizmeyi başaran yapıtı gerçekleştirmek oldu. Chaucer'in *Criseyde*'i ne hesapçı, ne de güvenilmez bir kadındır. Yalnızca güçsüz ve bağımlıdır. Bunalımsız ve sınamayan bir ortamda sevecen bir kadın olabileceksen, bunalımlı ve tehlikeli bir ortamda yenik düşmek onun güçsüzlüğünden kaynaklanan kaderiydi. Truva'nın kaderi güçlü Hektor'u bile yenilgiye uğrattırken Criseyde'in Yunanlı Diomed'e sığınması, onaylanmasa da, bağışlanabilir Chaucer'a göre. Criseyde ihanetinin acısını "Diomed'e hep sadık kalacağım" düşüncesiyle bastırır. Chaucer da okura, eğer kendisine kalsa, Criseyde'i bağışlayacağını bildirir. Böylece Chaucer kader karşısında yenik bir ünlü kişinin, Troilus'un öyküsünü anlatırken, saray edebiyatı kalıplarını aşan bir insancılıkla kader karşısında yenik düşen bir kadının trajedisini de önemseyerek yansıtabilmiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): Alegori: *Romaunt of the Rose*, (yıkş) 1370; *Boke of the Duchesse*, (yıkş) 1370, ("Düşesin Kitabı"); *Hous of Fame*, (yıkş) 1380 ("Aşk Evi"); *Parlament of Foules*, (yıkş) 1380, ("Kuşlar Meclisi"); *Legend of Good Women*, (yıkş) 1380. *Romans: Troilus and Criseyde*, (yıkş) 1380, ("Troilus ve Criseyde"). Öykü: *Canterbury Tales*, (yıkş) 1390, ("Canterbury Öyküleri").

- **KAYNAKLAR**: G.L.Kittredge, *Chaucer and His Poetry*, 1915; R.K.Root, *The Poetry of Chaucer*, 1922; C.F.E. Spurgeon, *Five Hundred Years of Chaucer Criticism and Allusion*, 1925.

CHAULIAC, Guy de (1300-1368)

Fransız, cerrah. Rönesans tıbbının en önemli yapıtlarından biri olan *Cerrahi Tıp Ansiklopedisi*'ni hazırlamıştır.

1300'de, Gévaudan'da La Fage-Saint-Julien'in Chauliac mahallesinde doğdu. 25 Temmuz 1368'de Avignon'da öldü. Adı İtalyanca'sı olan Guido de Cauliaco biçimiyle de bilinir. Çiftçi bir ailenin oğlu olan de Chauliac tıp çalışmalarını Toulouse, Montpellier ve Bologna'da yaptı. Bologna'dan ayrıldıktan sonra Paris'e giden de Chauliac, önce Lyon'da, daha sonra da Avignon'da hekimlik yaptı. Yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği bu kente papalara hizmet verdi. Sırasıyla Papa VI. Clement'in (1342-1352), VI. Innocent'in (1352-1362) ve V. Urbin'in (1362-1368) özel hekimliğini yaptı.

Inventorium sive collectorium in parte chirurgicis medicinae ("Cerrahi Tıp Ansiklopedisi") adında bir ansiklopedi hazırladı. 1363'te tamamlanan bu yapıt kısaca *Chirurgia* adıyla da bilinir ve bir cerrah için gerekli bilgilerle eski hekimlerin notlarından oluşan tıp ve cerrahi tarihçesini içerir. Cerrahların anatomi çalışması gerektiğini vurgulayan de Chauliac yapıtında ayrıca 1348'deki veba salgınına da yer verir. 1478'de Fransızca'ya çevrilen *Chirurgia Parva* adıyla kısaltılmış bir şekli de bulunan bu yapıt birkaç yüzyıl Avrupa'da tıp fakültelerinde okutulmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Inventorium sive collectorium in parte chirurgicis medicinae*, 1363, ("Cerrahi Tıp Ansiklopedisi).

- **KAYNAKLAR**: G.Sarton, *Introduction to the History of Science*, 3 cilt, 1948.

- **BAKINIZ**: CELSUS, GALENOS, VESALIUS.

CHAVAl (1915-1968)

Fransız, karikatürcü. Yazısız karikatürün en büyük ustalarından biridir.

10 Şubat 1915'te Bordeaux'ta doğdu, 22 Ocak 1968'de Paris'te öldü. Asıl adı Yvan Francis Le Louren'dır. Küçükken din adamı olmak istiyordu. Bordeaux Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Bir süre sonra da Paris'teki Ecole des Beaux-Arts'a girerek resim ve gravür çalıştı. 1946'dan başlayarak karikatürlerinin önde gelen Fransız dergilerinde yayımlanmasıyla ün kazandı. 1950'de genç sanatçıları desteklemek amacıyla verilen Carrizey Ödülü'nü aldı. 1953'te de Coupe Internationale de Meilleur Dessinateur Ödülü'nü (En İyi Uluslararası Desinatör) kazandı.

Chaval karikatürün yanı sıra afişler tasarlamış, kitap resimlemiştir. Çocukluğunda zengin amcasının armağan ettiği bir fotoğraf makinesi onun daha ilerde canlandırma film (*animation*) denemeleri yapmasına

Chaval'den bir karikatür

yol açmıştır. Düşsel bir belgesel film hazırlamış, bir süre de güldürü oyuncusu ve sinema yönetmeni Jacques Tati ile çalışmıştır. Karikatürleri çeşitli ülkelerde sergilenmiş ve kitap biçiminde yayımlanmıştır.

Chaval, II.Dünya Savaşı'ndan sonra karikatüre egemen olan çizgide yalınlaşma ve yazıyı kaldırarak çizgiyle güldürü yapma eğiliminin önde gelen sanatçılarından. Yalın, ama güçlü bir çizgisi, insanlardaki ve olaylardaki gülünç çelişkileri yakalayabilen bir zekâsı vardır. Son döneminde yaşamına kendi eliyle son verecek kadar bunalmış olmasına karşın, öteki çağdaşları gibi kara gülmeceye yönelmemiş, izleyicilerinde bir gülümseme duygusu uyandıracak espri düzeyini korumuştur. Yapıtları 1950'lerin ortasından sonra Türkiye'de de tanınmış, 1978'de karikatürlerini toplayan bir kitabı yayımlanmıştır.

CHÉNIER, André-Marie (1762-1794)

Fransız, şair. Şiirlerinin yanı sıra siyasi kimliğiyle de 19.yy Romantik şairlerini etkilemiştir.

30 Ekim 1762'de İstanbul'da doğdu, 25 Temmuz 1794'te Paris'te öldü. Yunan asıllı bir anneyle Fransız bir babanın oğluydu. Collège de Navarre'da öğrenim gördü. Gençlik yılları annesinin yazar ve şairlerden oluşan çevresi içinde geçti. Annesinin etkisiyle klasik Yunan edebiyatına ilgi duydu, bu yönelişi şiir anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Bir ara asker olmak istediye de daha sonraki yıllarda yoğun olarak şiirle ilgilenmeye başladı. Diderot'nun *Ansiklopedi*'si-

ni şiirleştirmeyi tasarladı. 1787'de Fransa'nın Londra elçisinin kâatibi olarak görev yaptı. Ama şair olarak tasarladıklarını yapamamaktan ötürü yalnız ve mutsuz bir yaşam sürdü. Fransız Devrimi'nin çıkması onu Paris'e çekti, gerici olarak nitelediği krallık yanlısı güçleri ve terör yanlısı olarak gördüğü devrimcileri hedef alan bir gazeteci olarak siyasal yaşamda yerini aldı. 1794 Martı'nda tutuklanarak hapsedildi. 25 Temmuz 1794'te, Robespierre'in düşüşünden birkaç gün önce, giyotinle idam edildi.

Şiirlerinin sadece birkaçı yaşamı süresince yayımlandığı için tarihleri üzerine bilgiler sınırlıdır. *Bucoliques* ("Kır Şiirleri") şairin genç yaşlarda yazdığı hüznü aşk şiirleridir. Chénier, klasik dönem Yunan lirik şiirinden esinlenmiş ve klasik konuları yeniden ele alarak Fransız şiirine canlılık getirmeyi amaçlamıştır. *L'aveugle* ("Kör") ve *La Jeune Tarentine* tema ve imgelerini Klasik Çağ'dan alan şiirleri arasındadır. Bu etki *Elégies* ("Ağitlar") ve *Épîtres*'de de ("Nâmeler") görülmekle birlikte, bu şiirlerinde, şairin özlemleri, mutsuzluk ve yabancılaşması ağırlık kazanır. Devrim yıllarında yazdığı *Odes* ve aynı yıllarda hapisanede yazdığı *Iambes* özgürlük ve adalet düşüncelerine bağlılığını dile getirir, şair Devrim'in tehdit etmeye başladığı ideallerin ağıt ve taşlama karışımı bir tarzda ateşli bir savunusunu yapar.

Chénier, Homeros ve Vergilius gibi klasik kaynakların yanı sıra duygu ve deneyimlerine de yaslanarak yazdığı şiirleriyle, 18.yy Fransız şiirinin en yetkin örneklerini vermiştir. Şiirleri ilk olarak 1819'da şair Henri de Latouche tarafından yayımlanmış, 19.yy şiirinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve Romantizmin ilk habercilerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Lamartine ve Vigny'yi etkilemiş, Chateaubriand, Sainte-Beuve ve Vigny'nin yapıtları ile Umberto Giordano'nun *Andrea Chénier* (1896) adlı operasına konu olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Oeuvres complètes*, (ö.s.), G. Walter (der.), 1940, ("Tüm Yapıtları").

• **BAKINIZ: VIGNY.**

CHÉRET, Jules (1836-1932)

Fransız, ressam ve afişçi. Yapıtlarıyla modern afiş tasarımının öncülüğünü yapmıştır.

31 Mayıs 1836'da Paris'te doğdu. Nice'de öldü. Bir matbaa işçisinin oğluydu. Çıraklık yaptığı bir taşbaskı (litografi) atölyesinde kendini yetiştirdi. 1855'te ilk siyah-beyaz afişlerini yaptı. Daha sonra kitap kapakları çizdi, çeşitli oyunların tanıtma ilanları için birçok taşbaskı süsleme hazırladı. 1858'de Offenbach'ın *Orphée aux Enfers* ("Orpheus Cehennemde") adlı operası için yaptığı üç renkli afişleriyle ün kazandı. 1859'da renkli baskı tekniğini öğrenmek için İngiltere'ye gitti. Londra'da Cramer Yayınevi'nin kitaplarını resimledi, çeşitli posterler hazırladı ve renkli baskının sanayide kullanılış biçimini öğrendi. 1866'da Paris'e

Dünyada Afiş

Afiş, tasarımı grafiğe dayanan bir sanat dalı ve herhangi bir bildiri ya da uyarıyı kamuoyuna iletmek amacıyla kullanılan bir iletişim aracıdır. Bildiri iletmek, kimi ürünleri tanıtmak, gösteriye çağırarak, eğitim gibi işlevleri yerine getirir. Kullanım alanına göre ticari, kültürel ve toplumsal afişler olarak gruplanabilir. Ticari afişler, sanayi, moda, reklam ve turizm alanlarında kullanılır. Kültürel afişler ise sergi, film, tiyatro gibi çeşitli kültür olaylarını duyurmak için hazırlananlardır. Toplumsal afişler, her türlü toplumsal, siyasal ve eğitsel içerikli, ayrıca kazalara karşı uyarıcı afişlerdir. Yalnızca süsleme amacıyla kullanılan çoğunlukla sanat ağırlıklı afişler, dekoratif afiş sınıflandırması içine girer.

Afiş, amacına ulaşması için bazı kurallara uygun olarak hazırlanır. Öncelikle dikkati çekici ve akılda kalıcı olmalı, izleyicide istek uyandırmalı ve eyleme yöneltmelidir. Bunun için uzaktan bile etkileyebilecek bir çarpıcılıkta olmalıdır. Okunaklı, anlaşılabilir ve belirgin olması da gereklidir.

İlk Çağ'da tiyatro ve spor olaylarını duyurmak için duvarlara asılan yazılar afişin ilk biçimi sayılır. Orta Çağ'da ise afiş Kilise ve asiller tarafından yardım toplamak ya da askere çağırarak gibi dinsel ve siyasal amaçlarla kullanıldı. 18.yy'da taşbaskının (litografi) icad edilmesinden sonra tiyatro oyunlarını ve kitapları tanıtmak gibi toplumsal ve kültürel amaçların yanı sıra afiş, ticaret alanında da kullanılmaya başlandı. Renkli baskı tekniğinin bulunması afiş resim sanatının bir uzantısı olmaktan kurtararak sanayinin hizmetine soktu. 19.yy'ın ilk yarısında Avrupa ve ABD'li sanatçıların sergiler, seyahat acenteleri, spor gösterileri için yaptıkları afişler, iyi baskıları ve başarılı renk seçimleriyle bugün bile etkileyicidir.

I.Dünya Savaşı'nın çıkması afişin bilgi aktarma yanına ağırlık kazandırdı, işleve yönelik bir anlatım anlayışı getirdi. Bu dönemde savaşla ilgili, bilinçlendiren, yurtseverlik aşılayan ve uyaran afişler görüldü. Bunların arasında Sovyet afişleri halka yönelik, tok sözlü anlatımları, ABD afişleri milliyetçilik mesajları, Avusturya-Macaristan afişleri ise lirik ve gösterişli havaları ile belirginleşir. Savaş sonrasında afiş daha çok ticari amaçlarla kullanıldı. 1960 sonrasında müzik ve sinemada yıldızların ortaya çıkması, müzik ve sinema yıldızlarını yansıtan dekoratif afişçiliği canlandırdı.

İlk Çağ'da duyurular taş üstüne kazılarak halka iletiliyordu. Daha sonra duvar resmi biçiminde afişler gelişti. Roma döneminde alçı plakalardan yapılan afişler kullanıldı, bunlara alba deniyordu. 16.yy'dan başlayarak afişler tahta ve bakır kalıplarla basıldı. Taşbaskısı kullanılmaya başlandıktan sonra önce el presleri, arkasından matbaa preslerini andıran mekanik presler

her büyüklükte ve sınırsız çoğaltma olanağı sağladı. 1827'de İngiltere'de renkli baskı tekniği geliştirildi. 1845'lerde İngiltere'den ithal edilen omnicolor (çok renkli) adlı teknikle Fransa'da parlak renkli afişler kolaylıkla basılmaya başlandı. Taşbaskı, fotoğrafın afişe girmesi ve tipo, ofset gibi fotomekanik tekniklerin ortaya çıkmasıyla yok oldu. Günümüzde çok çeşitli baskı ve çoğaltma teknikleri her türlü afiş tasarımına uygun olarak kullanılmaktadır.

İlk başlarda sadece duvarlara boya ile yazılan duyurulardan oluşan afiş, 18.yy'da taşbaskısı yöntemlerinin bulunmasıyla biçimsel yönden de gelişmeye başladı. İlk afişler daha çok resme ve düz anlatıma dayalıdır, afişte canlandırılan nesne doğalcı bir anlayışla gerçeğe uygun olarak betimlenmiştir. Yazı biçiminin seçilişi, kompozisyon, büyük ve küçük sözcük grupları düzenleyerek aralarında kontrast yaratmak gibi biçime yönelik arayışlar görülürse de, bu dönemin afişleri genellikle sanat yönünden zayıftır. Baskıları iyi değildir, resimler sevimli olmakla birlikte yansıtılan olaylar acemice ele alınmıştır. 19.yy'ın sonlarında taşbaskı tekniğinin çeşitlenmesiyle afişte estetik açıdan da daha üstün niteliğe ulaşıldı. Japon estamplarının (tahta baskı) ve Yeni Sanat'ın (Art-Nouveau) etkisiyle zarif çizgiler ve yoğun bir simgesel süsleme anlayışı ağır bastı. Afişte kadın görüntüsünü etkileyici bir öğe olarak kullanan Chéret, modern afişin babası sayıldı. Chéret'den sonra Toulouse-Lautrec*, Grasset* ve Mucha* da kadın figürlerini ve süsleme öğesi olarak yazıyı tasarımıyla yoğurarak kullandılar. Daumier'nin* afişleriyle karikatür de bu sanata girdi. Giderek afişte, tanıtılan nesne öne çıktı, yalınlık ve çarpıcılık önem kazandı. Lucian Bernhard'ın* afişlerinde belirginleşen bu anlayışta nesneler stilize edilerek tek renkli bir fon üzerine yansıtıldı.

Çeşitli sanat akımları özellikle I.Dünya Savaşı'ndan sonra afişte biçim ve tasarımı etkiledi. 1909-1916 arasında İtalyan Fütürizmi (Gelecekçilik), 1916-1923 arasında Dada, 1914-1919 arasında Rus Konstruktivizmi (Yapımcılık), 1917-1928 arasında "De Stijl" hareketinin, 1920'lerde Bauhaus'un etkisinde kalan afişte, geleneksel biçim anlayışı yıkılarak çeşitli etki arayışları egemen oldu. 1945'ten sonra özellikle Fransız afişçi Cassandre'in* yapıtlarında kübik özellikler görüldü, afiş yüzeyi lekelerle bölünerek ışık oyunları ile biçimsel bir izlenim yaratmak amaçlandı.

Yeni teknik yöntemlerin gelişmesi ve uzmanlaşma sonucunda afiş kişisel bir tasarım olmaktan çıkarak bir toplu çalışma ürünü haline geldi. Bu çalışma biçiminin öncülüğünü Polonyalı, Çek ve Kübalı sanatçılar yaptılar. Günümüz afiş anlayışında Glaser'de* görüldüğü gibi içerik ve biçim kaynaşmış durumdadır.

dönerek bir taşbaskı matbaası açtı. Burada özellikle kendi çalışmalarındaki renkli taşbaskı tekniğini düzelterek, geliştirdi. 1200'den fazla afişi Nice'deki Chéret Müzesi'nde sergilenmektedir.

Chéret zarif çizgili Japon estamplarından (tahta baskı) esinlenerek, Doğu sanatına özgü arabeskleri kullandığı yapıtlarıyla -Toulouse-Lautrec'le birlikte- Yeni Sanat'ın (*Art-Nouveau*) öncülüğünü yapmıştır. Çalışmalarında önemsiz ayrıntılara girmemiş, basit ve yalın bir anlatımı yeğlemiştir. Ön planda, çizgilerini kuvvetle belirttiği tek ve büyük bir ana motife yer vermiş, arka planda ise genellikle küçük insan topluluklarını kullanmıştır. Toulouse-Lautrec'in etkisiyle pastel renkleri büyük yüzeyler oluşturacak biçimde sürmüş, gölge kullanmamış, 1900 dolaylarında, bir tür İzlenimcilik'e (Empresyonizm) dönüş yapmıştır. Yapıtlarında, az sayıda renk kullanmakla birlikte canlı ve zengin bir renk etkisi elde etmeyi başarmıştır. Çizdiği, genç, neşeli ve hafifmeşrep kadın figürleriyle, etkili bir öge olan kadın görüntüsünü afişte ilk kullanan sanatçı olmuştur.

Yapıtlarında yazılı anlatımı kısa ve özlü sözler halinde kullanmış, ilgi çekici, belirgin, bir bakışta kavranabilen afişleriyle bu sanatta yeni bir dönemin öncüsü olmuştur.

CHERUBINI, Luigi

(1760-1842)

İtalyan, besteci. Klasik dönemden Romantizm'e geçişte etkili olmuştur.

14 Eylül 1760'ta Floransa'da doğdu, 15 Mart 1842'de Paris'te öldü. İlk müzik derslerini, altı yaşındayken, müzisyen olan babasından aldı. Dokuz yaşında, kompozisyon öğrenmeye başladı. Bu eğitim yılları boyunca, çeşitli dinsel yapıtlar besteledi. 17-18 yaşlarında, ünlü bir opera ve dinsel müzik bestecisi olan Giuseppe Sarti'nin yanında çalışmak üzere Venedik'e gönderildi. Burada dört yıl kalarak geleneksel İtalyan kontrpuan tekniğini ve çoksesli (polifonik) müzik yazısını öğrendi.

1780 başlarında ilgisi operaya yöneldi. Aynı yıl sahnelenen bu türdeki ilk yapıtı *Quinto Fabio*'nun başarısızlığına karşın, çabasını sürdürdü. 1784'te İngiltere'ye çağırıldı. Operaları orada da fazla beğenilmedi. Ancak, Galler Prensi'nin dikkatini çekti ve Krallık Bestecisi görevine getirildi.

1786'da Londra'dan Paris'e giden besteci, burada yaklaşık bir yıl kaldı ve gördüğü yakın ilgi üzerine 1788'de bu kente yerleşti. Önemli operalarının birçoğunu bu dönemde besteledi, opera yöneticisi olarak çeşitli görevler aldı. Ancak kazandığı başarı ve saygınlığa karşın, para durumu iyi değildi. 1795'te kurulan Conservatoire de Musique'e müfettiş olarak atandı.

Cherubini, 1805'te Viyana'daki imparatorluk tiyatrosu için bir opera yazma önerisi aldı. Temmuz başlarında gittiği bu kentte, en önemli operalarından *Les Deux Journées* ("İki Gezi"), *Der Wasserträger* ("Saka") oynandı. Ayrıca, müziğine hayranlık duyan ve özellikle vokal müzik alanında etkilenmiş olan Beethoven'la tanışma olanağı buldu. Aynı yılın Ka-

sım'ında, Fransa orduları Viyana'yı işgal etti ve Cherubini, Schönbrunn'da Napoléon için müzik geceleri düzenlemekle görevlendirildi.

Fransa'ya döndükten sonra Cherubini'nin gördüğü ilgi arttı ve para durumu iyileşti. Elbe Adası'ndan kaçarak yeniden imparator olan Napoléon, ona Legion d'Honneur Şövalyeliği unvanını verdi. Daha sonra da, yüksek maaşlarla önemli görevler aldı. 1822'de Conservatoire de Musique'in müdürlüğüne getirildi ve bu işi yaklaşık yirmi yıl sürdürdü. Bütün bunlara karşın, Fransa'daki bu son döneminde bir kırılganlık duygusu ve içe kapanıklık egemendir. Özellikle son yıllarını inzivada geçirdi.

Cherubini'nin besteci olarak gelişimi, oldukça belirgin üç döneme ayrılabilir. Opera çalışmalarına başladığı 1780'den 1791'in ürünü *Lodoiska* operasına kadar süren ilk evrede, İtalyan geleneklerine bağlı kalmıştır. Eşiksiz koro için (*a cappella*) yapıtlar ve Napoliten tarzındaki hafif operalar, bu dönemin başlıca ürünleridir.

Sanatçının, Paris'e yerleştikten sonra Gluck ve Rameau'nun operalarıyla Haydn'in senfonilerinden etkilendiği ve opera alanında yeni bir anlayışa yöneldiği görülür. 1788'de sahnelenen *Démophon*'da ilk belirtileri görülen bu eğilim *Lodoiska*'da kesinleşmiştir. Bu yapıtta Cherubini, *opera seria* (ciddi opera) geleneğinde solo sesin sahip olduğu ağırlığı azaltmış, koro bölümlerini vurgulayıp dramatik bir orkestra kullanımına başvurarak güçlü bir anlatıma ulaşmıştır. Bestecinin belki de başyapıtı sayılabilecek olan *Les Deux Journées* de benzer özellikler taşır. Konusu *Fidelio* gibi bir "kurtuluş" temasına dayanır ve Beethoven, *Fidelio* üzerinde çalışırken bu yapıtı incelemiştir.

Cherubini'nin üçüncü dönemi ise, dinsel koro yapıtlarının yeniden ağırlık kazandığı, Fransa'da görece yalnızlık içinde geçen yılları kapsar. 1809'da tamamlanan *Fa Majör Missa*, bu dönemin başlangıcını oluşturur. Bu tarihten sonra da opera bestelemeyi sürdürmüş olmakla birlikte, dinsel müzik, asıl ilgi alanı durumuna gelmiştir. Bestecinin dinsel koro yapıtları, kontrpuan yazısının en yetkin örneklerindendir. Bestecinin görmüş olduğu eğitim, kilise müziği geleneklerine dayandığı halde, bu yapıtlarda tören müziğinin mistik havası pek görülmez; klasik üsluba yaklaşan görkemli bir anlatıma yer verilmiştir.

Cherubini'nin müziği, armonik yapısının ve orkestrasyonun zenginliği bakımından Gluck'u andırır. Bu ağırbaşlı müzik, hemen her zaman, düşüncenin anlatımına yönelmiştir. Klasik biçimleri dramatik anlatım yönünde geliştirme çabası, Cherubini'yi Klasisizm'den Romantizm'e geçiş konumunda görmeyi gerektirir. Bu bakımdan da Beethoven'a benzer ve hem onu hem de kimi Alman romantik bestecilerini doğrudan etkilemiştir. Operaları ve konservatuvardaki çalışmalarıyla da 19. yy'ın ilk yarısında Fransız müziğinin gelişiminde hazırlayıcı bir rol oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Opera: *Quinto Fabio*, 1780; *La finta principessa*, 1785, ("Sahte Prenses"); *Artaserse*, 1785; *Ifigenia in Aulide*, 1788; *Démophon*, 1788; *Lodoiska*, 1791; *Médée*, 1797; *Les Deux Journées*, 1800, ("İki Gezi"); *Ali Baba, ou Les Quarante Voleurs*, 1833, ("Ali Baba ve Kırk Haramiler"). Vokal müzik: 17 kantat; 11 misa; 2 requiem. Orkestra müziği: 11 marş; 11 dans; *Re majör Senfoni*. Oda müziği: 6 yaylı çalgılar dörtlüsü; *Mi*

minör Yaylılar Beşlisi, 1837. Pişano müziği: 6 sonat; *Grand Phantasia*; *Chaconne*.

- **KAYNAKLAR:** E.Bellasis, *Cherubini: Memorials Illustrative of His Life*, 1912; G.Confalonieri, *Prigionia di un artista: il romanzo di Luigi Cherubini*, 1948; P.Espril, *Les Voyages de Cherubini, ou L'Enfance de Mozart*, 1946.
- **BAKINIZ:** J.S.BACH, BEETHOVEN, GLUCK, HAYDN, MOZART.

CHEVALIER, Maurice

(1888-1972)

Fransız şarkıcı ve sinema oyuncusu. 1930'ların başlarında müzikal film türünün yerleşmesinde önemli katkısı olmuştur.

12 Eylül 1888'de, Paris'te doğdu, 1 Ocak 1972'de aynı kentte öldü. 1901'de ilk kez bir kahve şarkıcısı olarak Paris'te sahneye çıktı. Kendine özgü söyleyiş tarzı ile kısa sürede ün kazandı. Folies-Bergère'de dönemin ünlü dansözlerinden Mistinguett ile birlikte sahneye çıktı. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Paris'in en ünlü müzikhollerinin aranılan yıldızı oldu. Bastonu, yana yatırdığı hasır şapkası ve gülümseyişiyle dünya çapında tanındı. Sessiz sinema döneminde çeşitli filmlerde rol aldı. İlk müzikal filmi olan *The Innocents of Paris*'i ("Paris Masumları") 1929'da Hollywood'da çevirdi. Bu filmi aynı türde bir dizi film izledi. Chevalier bunların birçoğunda Jeanette MacDonald ile birlikte oynadı. 1950'lerde tekrar Hollywood'a dönerek çeşitli filmler yaptı. 1958'de gösteri dünyasına yarım yüzyılı aşkın hizmetleri için ABD Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi'nin Özel Ödülü'nü (Oscar) aldı.

Maurice Chevalier abartılı Fransız aksanı, çarpık gülümseyişi ve zarif davranışlarıyla "Çapkın Parisli" tipini Amerikan sinemasına getirmiş, Amerikan sinemacılığına Paris müzikhollerinin havasını taratarak müzikal film geleneğinin başlatıcılarından olmuştur. Öte yandan Chevalier'nin seslendirdiği şarkıların kimileri onun adıyla yan yana anılır olmuş, iki dünya savaşı arası döneminin simgesi haline gelmişlerdir. "Ma pomme", "Mimi", "Marche de Ménélmontant", "La Chanson de maçon" ve "Thank Heaven for Little Girls" Chevalier'nin simgesi olmuş şarkılardandır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Oynadığı filmler: *Le mauvais garçon*, 1922, ("Kötü Çocuk"); *Gonzague*, 1923; *Jim Boughe Boxeur*, 1923; *Innocents of Paris*, 1929, ("Paris Masumları"); *The Love Parade*, 1930, ("Aşk Resmigeçidi"); *One Hour with You*, 1932, ("Seninle Bir Saat"); *The Merry Widow*, 1934, ("Şen Dul"); *The Man from the Folies Bergères*, 1935, ("Folies Bergères'den Gelen Adam"); *le Silence est d'or*, 1946, (Sükut Altındır); *Ma Pomme*, 1950, ("Elmam"); *Le Roi*, 1951, ("Kral"); *Gigi*, 1958; *Can-Can*, 1959; *Fanny*, 1961. Otobiyografi: *Ma Route et mes Chansons*, 10 cilt, ("Yolum ve Şarkılarıım").

CHEVALIER, Michel

(1806-1879)

Fransız iktisatçı ve siyaset adamı. Önceleri Saint-Simon yanlısı olmuş, sonraları serbest ticaretin savunuculuğunu yapmıştır.

1806'da Limoges'da doğdu, 1879'da Hérault'da öldü. Ecole Polytechnique'i bitirdikten sonra geliştirdiği iktisadi öğretiyi ve programını Saint-Simon yanlılarının çıkardığı *Le Globe* dergisinde yayımlamaya başladı. 1830-1832 arasında aynı dergiyi yönetti. Saint-Simon yanlısı Enfantin ile birlikte, 1831 Ménélmontant komün hareketine katıldı. Yasak dernek kurmak suçundan bir yıl hapse mahkûm edildi. Hapisten çıktıktan sonra hükûmet emriyle ABD'ye gönderildi. ABD'de kaldığı yıllarda bu ülkeyi Saint-Simon ideallerinin gerçekleştiği bir yer olarak gördü. Bu konudaki görüşlerini 1836'da yazdığı *Lettres sur l'Amerique du Nord* ("Kuzey Amerika Mektupları") ve 1840-1841'de yazdığı *Histoire et description des voies de communication aux Etats-Unis* ("ABD'deki Ulaşım Araçlarının Tasviri ve Tarihi") adlı kitaplarında dile getirdi. ABD'den dönüşünde Saint-Simon'un düşüncelerini benimsemekten vazgeçti, serbest rekabet ve ticaret yanlısı oldu.

Fransa'ya dönüşünde önce danıştay üyeliğine getirildi, ardından iktisat profesörü oldu. 1840-1842 arasında Collège de France'da verdiği derslerin notlarını *Cours d'économie politique* ("Ekonomi Politik Dersleri") adını taşıyan bir kitapta topladı. Senatör olduktan sonraki siyasi yaşamında, toplumsal refahın kaynağı olarak sermaye birikimini ve üretim artışını gördü, sanayileşme sonucu mülk dağılımının adilleşeceğini, özgürlüğün bireyler ve sınıflardan çok toplum için olduğunu savundu. 1848'de yayımladığı *La question des travailleurs* ("Çalışanların Sorunu") ve *Lettres sur l'organisation du travail* ("Çalışmanın Düzenlenmesi Üzerine Mektuplar") adlı kitaplarıyla Louis Blanc'ın Toplumsal Atölyeler tasarısını eleştirdi. Bu nedenle Collège de France'daki görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Chevalier, Fransa'da yeni demiryollarının, tünellerin ve kanalların açılması için çalıştı. Manş Denizi'nde bir tünel yapılmasını ve Panama'da bir kanal açılmasını önerdi. Ayrıca, sanayileşmenin hızlanması için bankaların çoğalmasını, kredi kolaylıkları getirilmesini, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılmasını savundu. Uluslararası düzeyde serbest ticaretin sağlanması için 1852'de başlattığı kampanya, 1860'ta İngiliz-Fransız ticaret antlaşmasının imzalanmasında etkili oldu. *Monnaie* dergisinde yayımlanan makalelerinde, uluslararası para sisteminin tek bir madene bağlanmasıyla daha etkin çalışacağına olan inancını dile getirdi. 1862 ve 1867'de bu konuda toplanan konferanslara katıldı. 1869'da Uluslararası Barış Birliği'ne başkan seçildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Lettres sur l'Amerique du Nord*, 2 cilt, 1836, ("Kuzey Amerika Mektupları"); *Histoire et description des voies de communication aux Etats-Unis*, 2 cilt, 1840-1841, ("ABD'deki Ulaşım Araçlarının Tasvir ve

Tarihi"); *Cours d'économie politique*, 3 cilt, 1842-1844, ("Ekonomi Politik Dersleri"); *La question des travailleurs* 1848, ("Çalışanların Sorunu"); *Lettres sur l'organisation du travail*, 1848, ("Çalışmanın Düzenlenmesi Üzerine Mektuplar"); *Introduction aux rapports du jury international de l'Exposition Universelle de 1867*, 1868, ("1867 Evrensel Sergileme Uluslararası Jürisinin Raporuna Giriş").

- **BAKINIZ:** BAZARD, BLANC, L.A.BLANQUI, ENFANTIN, SAINT-SIMON.

CHEVREUL, Michel Eugène (1786-1889)

Fransız, kimyacı. Yağlar ve sabunlaşma tepkimelerini ayrıntılı olarak incelemiştir.

31 Ağustos 1786'da Angers'de doğdu, 9 Nisan 1889'da Paris'te öldü. Babası cerrahtı. 1803'te Paris'e giderek Vauquelin'in laboratuvarında asistanlık görevi ile birlikte kimya eğitimine başladı. Aynı zamanda Jardin des Plantes'ın Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışıyordu. 1813'te Lycée Charlemagne'a öğretmen olarak atandı. 1826'da ulusal dokuma fabrikası Gobelins'de boyama işleri müdürü oldu. 1830'da Vauquelin'in emekli olması ile yerine kimya kürsüsüne profesör olarak atandı. 1864-1879 arasında Doğa Tarihi Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. Chevreul Fransız Bilimler Akademisi ile çok yakın bağları olan bir bilim adamıydı. 1826'da üyesi olduğu Akademi'nin 1839 ve 1871'de iki kez başkanlığını yaptı. Akademi'ye en son bilimsel çalışmasını da 1888'de, 102 yaşındayken sundu. Yaşamının sonuna değin çalışmalarını sürdüren Chevreul yüzüncü yaş gününü dönemin cumhurbaşkanı ve ünlü bilim adamları ile kutladı, aynı gece onuruna Paris sokaklarında bir fener alayı düzenlendi.

Chevreul 1810'larda yağlar ile ilgili çalışmalarına başladığında, çağın kimyacıları inorganik kimya problemleri ve yeni elementlerin bulunması ile ilgilienmekteydiler. Bunun bir nedeni, bitki ve hayvanlardan elde edilen organik maddelerin inorganik maddelere göre çok daha karmaşık ve kararsız oluşudur. Ayrıca o dönemde karbon ve hidrojen elementlerinin analiz yöntemleri de yetersizdi. Chevreul bu zorluklara karşın organik maddelerin incelenmesine öncülük etti. Yaşamı boyunca boyarmaddeleri, organik bileşikler, yağların içeriklerini inceledi. 1815'te bir şeker hastasının idrarından şeker bileşiğini ayırarak bunun üzümünden elde edilen şeker ile aynı olduğunu kanıtladı. Bu buluş diabet hastalığının şeker metabolizması ile ilgili olduğunu gösterdi.

Chevreul'un en önemli çalışmaları sabun ve yağlar üzerinedir. O zamana değin sabun, yağ ile bazın bir bileşiği olarak bilinirdi. Chevreul sabunun bir mineral asiti ile tepkimesi sonucu, suda çözünmeyen organik yağ asitlerinin su üzerinde toplandığını gördü. Bu şekilde çeşitli yağlardan elde edilen sabunların asit ile tepkimesi yöntemiyle, yağlarda en çok bulunan stearik, palmitik ve oleik asitleri ayırdı. Bu çalışmalarında ergime noktasının saptanmasını bir tanımlama yöntemi olarak kullandı. Yine ilk kez

ispermeçetin (balina başından çıkarılan bir madde) bir yağ değil, mum (parafin) olduğunu gösterdi. Sabunlaşma olayını ilk kez bilimsel bir şekilde açıkladı.

Chevreul sabun konusunda yaptığı çalışmalara uygulama alanları da buldu. 1825'te Gay-Lussac ile birlikte mumların yağ asitlerinden yapılması ile ilgili bir patent aldı. Daha önceleri mumlar don yağından yapılmaktaydı. Ancak, yumuşak olan bu tür mumlar fazla ışık vermediği gibi çok kötü kokardı. Yağ asitlerinden ise daha sert, bakım gerektirmeyen, kokmayan ve daha fazla ışık veren mumlar yapılabilirdi.

Chevreul birçok doğal maddeyi inceleyerek bunlardan çeşitli boyarmaddeler ayırdı. Doğal kaynaklardan hematoksilin, kuvarsitin ve luteolin vb boyarmaddeleri buldu. 1812'de indigonun eldesini sağladı. Gobelins'de renk kontrastlarının eldesi için gerekli koşulları inceledi. Ayrıca renklerin standartlaştırılması amacıyla bilimsel çalışmalar yaparak 1442 ayrı ton saptadı. Chevreul'un renklerle yaptığı araştırmalar dokuma sanayiinde boya üretimi ve renk seçiminde önemli kolaylıklar getirdiği gibi sanat çevrelerini de etkiledi. 1880'lerden başlayarak resimde, doğadaki renkleri ışık tayfındaki saf renklere ayıştırmaya çalışan Bilimsel İzlenimcilik (Empresyonizm) adlı akım Chevreul'un çalışmalarından esinlendi. Bu akımın öncülerinden George Seurat ve Paul Signac, 1886'da birçok ressamla birlikte açtıkları bir sergide bu noktayı özellikle vurguladılar.

Chevreul organik bileşiklerin ayırımı ve analizi için geliştirdiği ve uyguladığı yöntemler ile bu bilim dalının ilerlemesine öncülük etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animal*, 1823, ("Hayvan Kökenli Yağlı Maddeler Üzerine Kimyasal Araştırmalar"); *Considerations générales sur l'analyse organique et sur les applications*, 1824, ("Organik Analiz ve Uygulamaları Üzerine Genel Düşünceler"); *De la Loi du contraste simultané des couleurs et de l'assortiment*, 1839, ("Renklerde Kontrast ve Uyum Yasası Üzerine").

- **KAYNAKLAR:** G.Bouchard, *Chevreul le doyen des Savants*, 1930; A.B.Costa, *Michel Eugene Chevreul, pioneer of organic chemists*, 1963.

- **BAKINIZ:** BAEYER, C.BERNARD, GAY-LUSSAC.

CHIFLEY, Joseph Benedict (1885-1951)

Avustralyalı devlet adamı. 1945-1949 arasında başbakanlık yapmıştır.

22 Eylül 1885'te New South Wales Eyaleti'nin Bathurst kentinde doğdu, 13 Haziran 1951'de başkent Canberra'da öldü. İrlanda asıllı bir ailenin oğluydu. On üç yaşına değin büyükbabasının çiftliğinde çalıştıktan sonra iki yıl Bathurst'deki Patrician Brothers School'da öğrenim gördü. 1903'te New South Wales demiryolları şirketinde çalışmaya başladı. Lokomotif sürücülerinin en genci olan Chifley 1920'de Avustralya Lokomotifçiler Sendikası'nın kurucuları arasında yer aldı.

1928'de İşçi Partisi'nden meclise seçildi. 1930'da İşçi Partisi hükümeti içinde savunma bakanlığı yaptı. Parti içi bölünmeler ve 1929 Dünya Bunalımı'nın yarattığı sorunlar nedeniyle İşçi Partisi 1931'de meclisteki çoğunluğunu yitirdi. 1931-1940 arasında meclisten uzak kalan Chifley, 1935-1937 arasında Bankacılık Parasal Reform Kraliyet Komitesi'nde çalıştı. 1941'de John Curtin'in başkanlığında kurulan İşçi Partisi hükümeti döneminde hazine genel müdürü oldu. Savaş dönemindeki iktisat politikasının uygulanmasında etkin rol oynadı.

1945'te John Curtin'in ölümünden sonra İşçi Partisi başkanı ve başbakan oldu. Başbakanlığı döneminde Avustralya'da günümüzde yürürlükte olan bankacılık sistemi kuruldu. Kamu sağlığı, işçi işveren ilişkileri ve çalışma koşullarını düzenleyen yasalar çıkartıldı. Sınai gelişme özendirildi. Canberra'da lisansüstü araştırmaların merkezi olan Avustralya Ulusal Üniversitesi kuruldu. Dış politikada Asya ülkeleriyle dostluk ilişkileri kuruldu.

Chifley'in bankaları devletleştirmek istemesinin doğurduğu tepki Aralık 1949'daki genel seçimlerde İşçi Partisi'nin çoğunluğu yitirmesinde etkili oldu. Bundan sonra Chifley mecliste muhalefetin önderi olarak siyasi yaşamını sürdürdü.

• BAKINIZ: CURTIN.

CHILD, Josiah (1630-1699)

İngiliz, iktisatçı. Çağdaş bankacılığın kurucularından sayılmıştır.

1630'da Londra'da doğdu, 1699'da öldü. Londralı bir tüccar ailesinin oğluydu. Child gençliğinde Portsmouth'da donanmaya yiyecek maddeleri satarak zengin oldu, daha sonra Londralı tüccarların baharat ticareti yapmak amacıyla kurdukları Doğu Hindistan Şirketi'nin ortakları arasına katıldı. 1677'de bu şirkette yönetici, 1681-1683 arasında başkan yardımcısı ve 1686-1688 arasında başkan oldu. Doğu Hindistan Şirketi'nin iktisadi ayrıcalıklarının ve siyasi etkinliğinin korunması için çalıştı.

Londra'da ailesinden kalan bir kuyumcu firmasını işletirken bankerliğe başladı. Müşterilerinden topladığı altın ve gümüş mevduata karşılık, makbuz verdi ve bunların çek gibi kullanılmasıyla ortaya çıkan fırsatı değerlendirdi. Kredi isteyen tüccarlara altın ve gümüş yerine çek yazabilecekleri borçlu cari kredi hesabı açtı. Aynı yöntemi diğer banker ve sarraflar da uygulayınca kredi hacmi, altın ve gümüş mevduatını aştı, bu da faiz oranlarının düşmesine yol açtı. Bankerler, bu yolla, açıktan emisyon yaratmak ve satın alma gücünü artırmak fırsatını buldular.

Döneminin en zengin tüccarları arasına giren Child, 1690'da yayımlanan *A New Discourse of Trade*, ("Ticaret Konusunda Yeni Bir Anlayış") adlı kitabında faiz oranlarının neden düştüğünü ve düşük faizin ticareti nasıl canlandırdığını açıklamıştır. Child, Hollanda'nın zenginliğinin faiz ve serbest ticaret politikalarından kaynaklandığını söylüyordu. İngiltere

re de benzer bir para ve dış ticaret politikası izlemeliydi. Diğer Merkantilistler gibi, sağlıklı ve kalabalık nüfusun bir ülke için büyük bir hazine olduğuna inanıyordu. Bu yüzden ülke nüfusunun sömürgelere göç etmesine karşı çıktı. Bunun önlenmesi için çeşitli yollar önerdi. Child'e göre sömürgeci ülkenin sömürgeleriyle ticareti, istihdamı ve üretimi artıracak, dış ticaret fazlası yükselecekti. Sömürgeler, ancak sömürgeci ülkelere pazar olmak, hammadde sağlamak ve ucuz işçi kaynağı olmak açısından önemliydi.

• YAPITLAR (başlıca): *A New Discourse of Trade*, 1690. ("Ticaret Konusunda Yeni Bir Anlayış").

• BAKINIZ: COLBERT, MUN.

Vere Gordon Childe

CHILDE, Vere Gordon (1892-1957)

Avustralyalı arkeolog ve tarihçi. Arkeolojik bulguları, bağlı bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullar içinde ele alan bir yöntem geliştirmiştir.

14 Nisan 1892'de, Avustralya'nın New-South Wales bölgesinde Sidney kentinde doğdu. 19 Ekim 1957'de aynı bölgede Mountain Victoria'da öldü. Sidney Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dil eğitimi gördü. 1914-1917 arasında Oxford Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Arthur Evans ve John Linton Myers'in öğrencisi olduğu sırada, arkeoloji ile Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde çalıştı. 1925'te bu konudaki ilk kitabı *The Dawn of European Civilization*'i ("Avrupa Uygarlığının Doğuşu") yayımladı. Aynı yıl Royal Anthropological Institute'un (İngiliz Krallığı Antropoloji Enstitüsü) kitaplığında çalıştı. 1926'da *The Aryans*'i ("Ari Irktan Olanlar") yayımlamasının ardından, 1927'de Edinburgh Üniversitesi'nde tarihöncesi arkeolojisi konusunda ilk Abercromby profesörü oldu ve 1946'ya değin bu görevini sürdürdü. Aynı zamanda 1928-1931 arasında Kuzey İrlanda ve İskoçya'da birçok araştırma yaptı.

Orkney Adası'ndaki bir Taş Çağı köyü olan Skara-Brae kazısını yönetti.

1934'te bir araştırma gezisi nedeniyle SSCB'ye gitti. Bundan sonraki çalışmaları bütünüyle tarihöncesi toplumların sosyo-ekonomik yapılarının incelenmesine yöneldi. Harvard Üniversitesi'nin üç yüzüncü yıldönümü nedeniyle düzenlenen Sanatlar ve Bilimler Konferansı'nda kendisine onursal edebiyat doktorluğu, 1937'de de Pennsylvania Üniversitesi onursal bilim doktorluğu verildi. 1939'da California Üniversitesi'nde, 1940'ta da Britanya Akademisi'nde dersler verdi. 1946'dan 1956'ya değin Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı ve aynı üniversitede tarihöncesi arkeolojisi üzerine dersler verdi. Hindistan, Irak, SSCB ve ABD'ye araştırma gezileri yaptı, konferanslar verdi. 1957'de Sidney Üniversitesi onursal edebiyat doktorluğu ile ödüllendirildi. Aynı yıl Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü yöneticiliğinden emekli olup Avustralya'ya döndü ve burada öldü.

Yapıtlarında, Avrupa'nın Doğu kültüründen etkilenmiş olmakla birlikte, özgün bir uygarlığa sahip olduğunu savunmuştur. Bu konudaki çalışmalarında Avrupa'nın tarihöncesi kültürlerini bir bütün olarak ele almıştır. İÖ 3000 ile İÖ 2000 sonuna kadarki zamana ait arkeolojik malzemeyi incelerken Evans'ın sıraladığı dokuz Aka dönemi benzerliklerine dayanmış, Paliardi'nin kurduğu Güney Moravya stratigrafisi ile Thompson ve Wace'in Teselya'nın dört dönemini esas alan bir çerçeveye hazırlamıştır. Orta Avrupa'daki çanak çömlek gelişimini kapsayan bu kronolojik çerçeve, Tuna boyu tarihöncesi kültürlerinin incelenmesinde bir iskelet oluşturmıştır.

Childe'in SSCB'ye gidişinden sonraki yapıtlarında Marxizm'in etkileri görülür. Childe yazının bulunmasını, uygarlığın gelişiminin iktisadi ve demografik yapı ile olan ilişkilerinin izlenebilmesi açısından, temel öge olarak görür. Buna bağlı olarak takvim astronomisi, geometri, aritmetik ve din ağırlıklı edebiyatın ilerlemesi de insanlığı bir dönüm noktasına getirmiştir. Onun bu kritik nokta için kullandığı "uygarlık" sözcüğü, sadece teknolojik ve sanatsal bir gelişmeyi karşılamaz. Asıl uygarlık, toplumun yaşama biçimini belirleyen üretim güçlerinin, kendine yeterli olma sınırının ötesine geçmesi ve yeni bir toplumsal evrimi gerçekleştirecek yeni üretim güçleri ve ilişkilerinin ortaya çıkması demektir.

Childe olayları, bağlı bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullardan bağımsız ele alan arkeoloji ve tarih anlayışına "posta pulu arkeolojisi" adını vererek karşı çıkmıştır. Arkeolojik ve tarihsel bulguları "tarihsel bütünlük" ve "tarihsel gelişim" içinde incelemek gereğine inanmıştır. Uygarlığın iktisadi gelişimini incelerken arkeologların ve doğa bilimcilerinin elde ettikleri verileri birleştiren bir yol izlemiştir. Bu amaçla, ilkel ve gelişmekte olan toplumların hukuksal, politik, dini, iktisadi, sosyolojik yönlerini incelemiş, bunların antropoloji, jeoloji, biyoloji ve paleontoloji ile ilişkilerini kurmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *The Dawn of European Civilization*, 1925, ("Avrupa Uygarlığının Doğuşu"); *The Aryans*, 1926, ("Ari Irktan Olanlar"); *The Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*, 1928, ("En Eski Doğu: Avrupa'nın Tarihöncesine Doğu'nun Girişi"); *The*

Danube in Prehistory, 1929, ("Tarihöncesinde Tuna"); *Newlight on the Most Ancient East*, 1934, ("En Eski Doğuda Yeni Işık"); *Man Makes Himself*, 1936, (İnsan Kendini Yaratır); *What Happened in History*, 1942, (Tarihte Neler Oldu); *Progress and Archeology*, 1944, ("İlerleme ve Arkeoloji"); *Prehistoric Migrations in Europe*, 1950, ("Avrupa'da Tarihöncesi Göçler"); *The Prehistory of European Society*, 1957, ("Avrupa Toplumu'nun Tarihöncesi"); *Social Evolution*, ("Toplumsal Evrim").

• **KAYNAKLAR**: B. Mc Nairn, *The Method and Theory of V. Gordon Childe Economic, Social and Cultural Interpretations of Prehistory*, 1980; B.G. Trigger, *Gordon Childe Revolutions in Archaeology*, 1980; S. Green, *Prehistorian: A Biography of V. Gordon Childe*, 1981.

• **BAKINIZ**: A. EVANS.

CHIRICO, Giorgio de (1888)

İtalyan, ressam. Metafizik resmin önceri olarak Gerçeküstücüler'i de etkileyen özgün bir resim anlayışı geliştirmiştir.

Yunanistan'da Volos kentinde doğdu. Demiryolları yapımında çalışan İtalyan bir mühendisin oğluydu. Atina Politeknik Okulu'nda resim ve desen öğrenimi gördü. Babasının ölümü üzerine ailesi 1906'da Münih'e gitti. Chirico, burada Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi gördü. 1909-1911 arasında İtalya'da Milano ve Torino'da kaldı. 1911'de Paris'e gitti, Appollinaire çevresindeki *avant-garde* (öncü) şair ve yazarların beğenisini kazandı. 1915'te İtalya'ya dönerek orduya yazıldı. 1917'de Ferrara'da Carlo Carrà ile tanıştı ve onunla birlikte Metafizik resmi (*Pittura Metafisica*) oluşturdu.

Chirico 1918-1919 yıllarını Roma ve Floransa'da geçirdi. *Valori Plastici* adlı dergi çevresindeki sanatçılarla ilişki kurdu. 1924'te Paris'e dönerek Gerçeküstücüler'in arasına katıldı. 1925'teki ilk Gerçeküstücüler sergisine katıldı. 1929'da *Hebdomeros* adlı bir roman yayımladı. İsveç Balesi'nin, Diaghilev'in Monte Carlo Rus Balesi'nin çeşitli gösterileri için dekor ve kostümler tasarladı. 1935-1938 arasında Paris'te yaşadı. Sonra bugün yaşadığı Roma'ya yerleşti, geçmişteki sanatsal etkinlikleriyle ve arkadaşlarıyla bağlarını kopardı. 1962'de *Memorie della Mia Vita*'yı ("Yaşamımdan Anılar") yayımladı.

Chirico'nun üslubu başlarda büyük bir ölçüde Arnold Böcklin'in etkisi altındaydı. Bundan başka 1911-1913 arasındaki resimlerinde Gustav Klimt, Max Klinger, Alfred Kubin gibi ressamların romantik ve gizemsel niteliklerine, Schopenhauer ve Nietzsche gibi filozofların düşüncelerinden gelen izlere rastlanır. Bu resimler Picasso ve Braque'nın kübist yapıtlarında geliştirdikleri iki boyutlu düzenlemeleri anımsatır. Ancak içerik bakımından Henri Rousseau ve Chagall'da görülen fantastik ve psikolojik havaya daha yakındır.

Chirico 1915 dolaylarında manken figürünün ve çeşitli geometrik eşyaların bir araya getirilmesine dayanan metafizik nitelikteki kapalı mekân görüntülerine yöneldi. Ağız, burun, göz gibi yüz öğeleri

bulunmayan mekanik yaratıkların yer aldığı bu melankolik havalı resimlerinde, nesnenin insan duygusu üzerinde yarattığı etkinin plastik karşılığını yakalamaya çalışır.

Chirico 1920'lerden sonra bir tür mistik Neo-Klasizme (Yeni Klasizm) yönelmiştir. Bu dönem resimlerinde Antik figürler büyük bir yer tutar. Metafizik resimlerindeki gizemli hava, yerini artık

Metafizik Resim

Metafizik resim, İtalyan ressam Chirico tarafından 1917'den sonra geliştirilen ve 1920'li yılların sonuna değin etkinliğini sürdüren bir sanat anlayışıdır. Yeni bir biçim anlayışı getirmekten çok, nesneleri yeni bir bakış açısından görme eğilimidir. Varlığın gizemli yanlarının, nesnelerin içerdiği soyut anlamların bir yalınlık duygusu içinde yakalanması, Metafizik resmin konusunu oluşturur. Nesnelerin doğal çevrelerinden soyutlanarak kendileriyle mantıksal bağlantıları olmayan başka nesnelerle birlikte, yabancı bir ortama yerleştirilmesinden kaynaklanan etkiler, resmi izleyende gizemli, sıkıntılı, hatta melankolik duygular uyandırır.

Metafizik ressamların belli bir programı yoktur, hatta bir grup olarak da ortaya çıkmış değillerdir. İlk yapıtları, Chirico'nun 1917'de Ferrara'daki bir askeri hastanede tanıştığı Fütürist (Gelecekçi) ressam Carlo Carrà* ile birlikte yaptığı çalışmalardan kaynaklanır. İki sanatçı hastaneye dönüştürülmüş manastırdan ve burada bakım gören Chirico'nun kardeşi Alberto Savinio'nun gerçeküstücü şiir ve oyunlarından etkilenerek, kentlin savaş sırasındaki terkedilmiş görünümünü, boş alanlarını, yapılarının uzayan gölgelerini resimlerine yansıtmuşlardır. Savinio'nun yazdığı bir oyunda yaratmış olduğu "yüzü olmayan adam" tipi de Chirico ve Carrà'nın resimlerinde bir manken olarak yer almış, Metafizik resmin simgesi durumuna gelmiştir. Metafizik resmin etki gücü, yansıttığı gizemli havaya ek olarak, uyandırdığı durağanlık duygusundan da kaynaklanır. Resim mekân geometrik bir düzene sahiptir. Resmedilen cisimler ve ışık tam bir hareketsizlik içindedir. Ustaca kullanılan bir perspektif ile elde edilen derinlikler, sabneyi mantık dışı bir gerilimle yükler. Bu hareketsiz dünyada, yaşayan varlıkların yeri yok gibidir. Bu ortama yerleştirilmiş manken figürü, bir yandan eski heykellerin sessizliğini ve ağırbaşlılığını anımsatırken, bir yandan da sıradan bir nesne olmasının getirdiği bir önemsizlik duygusunu içerir.

Metafizik resim başka resim akımları üstünde de etkili olmuştur. 1920'lerden sonraki İtalyan resminde, Gerçeküstücülük'te, Dada akımı üstünde Metafizik resmin etkileri vardır. 1919'dan sonra Metafizik resme yönelen Morandi* ise bu anlayışın en yalın ve kalıcı biçimlerini ortaya koymuştur.

daha yumuşak ve daha az vurucu bir şematik tutuma bırakmıştır. Chirico, Modigliani'den sonra 20.yy resim sanatı üstünde büyük etki yapan İtalyan ressamlarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Büyük Kule*, 1913; *Aşk Şarkısı*, 1914; *Montparnasse Garı*, 1914, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Torino Melankolisi*, 1915; *Huzur Bozan İlham Perileri*, 1916; *Metafiziksel İçmekân*, 1916; *Hektor ve Andromakhe*, 1917; *Trobadur*, 1917; *Büyük Metafizikçi*, 1917, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Huzur Bozan İlham Perileri*, 1917, Bavyera Devlet Resim Koleksiyonu, Münih; *Kutsal Balık*, 1919, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Balıklı Natürmort*, 1924; *Arkeologlar*, 1927; *Savurgan Evlat*, 1927; *Boğa Güreşçisi Kılığında Kendi Portresi*, 1942.

• **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, BÖCKLIN, CARRA, CHAGALL, DALI, PICASSO.

CHISHOLM, Roderick (1916)

ABD'li filozof. Bilgi kuramında temelselcilik adı verilen yaklaşımı benimsemiştir.

27 Kasım 1916'da Massachusetts Eyaleti'ndeki Kuzey Attleboro'da doğdu. 1938'de Brown Üniversitesi'nin felsefe bölümünü bitirdi. 1940'ta Harvard Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini aldı. 1942'de gene bu üniversitede doktor sanını kazandı. 1946'da Barnes Vakfı'nda danışman olarak göreve başladı. 1947'de Brown Üniversitesi Felsefe Kürsüsü'nde öğretim üyesi oldu. 1951-1964 arasında bölüm başkanlığına getirildi. Harvard, Güney California, Princeton ve Illinois üniversitelerinde konuk profesör olarak bulundu. 1957'de de ABD Felsefe Kongresi'ne başkanlık etti. Yugoslavya, Avusturya gibi ülkelerde araştırmalarda bulundu.

Chisholm'un yayınları, çoğunlukla bilgi felsefesini ilgilendiren sorunları içerir. 19.yy ve çağdaş Avrupa felsefelerini yakından tanınması nedeniyle bunların ve Anglo-Sakson analitik yaklaşımının kimi kesişme noktalarını geliştirerek, işlemiştir. Bilginin klasik tanımı olan "temellendirilebilir doğru inanç" formülünü E. Gettier'nin karşı örnekleri bağlamında savunmuştur. Algnın bir çözümlemesini vermiş ve temelselcilik (foundationalism) adı verilen görüşün özgün bir yorumunu savunmuştur. Bilgi değeri taşıyan önergeler için bir doğrulama ilkesi getiren bu görüş, Chisholm'un son yapıtlarında amaçsallık (intentionality) ile yakın bir ilişki içinde geliştirilmiştir. Chisholm, amaçsallık alanındaki araştırmaları nedeniyle Brentano'yu inceleyerek İngilizce'ye çevirmiş, öte yandan da Görüngübilim'in yapısı ve önkabulleri üzerine büyük ilgi uyandıran bir kitap yayımlamıştır. Görüşlerinin etkili olduğu alanlar arasında varlık felsefesi konularından özdeşlik ve zorunluluk da sayılabilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Perceiving*, 1957, ("Algılama"); *Realism and the Background of Phenomenology*, 1960, ("Gerçekçilik ve Görüngübilimin Arkaplanı"); *Theory of Knowledge*, 1966, ("Bilgi Kuramı").

CHOMSKY, Noam (1928)

ABD'li dilbilimci. Dilbilimde yeni bir çağır açan üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının öncüsüdür.

7 Aralık 1928'de Philadelphia'da doğdu. SSCB'den ABD'ye göç etmiş bir ailenin oğludur. İbranice öğretmeni olan babasının Orta Çağ İbranicesi üstüne bir kitabı vardır. Chomsky daha lise çağındayken New York'taki ilerici, aydın Musevi çevresinin etkinliklerine ilgi duydu; Arap-İsrail sorunuyla yakından ilgilendi. Lisans, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi'nde yaptı. Burada yapısalci bir dilbilim eğitimi gördü ve dönemin ünlü dilbilimcisi Zellig Harris'in öğrencisi oldu. Harris'in politik düşüncelerinden de etkilenen Chomsky, bir süre dilbilim alanında onunla birlikte çalıştı. 1951-1955 arasında Harvard Üniversitesi'nde çalışmasını sağlayan bir bilimsel araştırma bursu kazandı. 1955'te MIT'e (Massachusetts Institute of Technology) öğretim üyesi olarak girdi. Daha sonra belirli sürelerle Princeton, Berkeley, Oxford, Cambridge, Yeni Delhi, Stanford, Leiden üniversitelerinde konuk profesör, konuşmacı ya da araştırmacı olarak bulundu. 1984'te MIT'de dilbilim profesörü olarak çalışmaktaydı. Kendisi gibi dilbilimci olan, Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Carol Chomsky ile evlidir.

Chomsky dilbilimciliğinin yanı sıra politika, felsefe ve ruhbilim alanlarındaki çalışmalarıyla ABD'nin aydın çevrelerinde etkili olmuştur. Gerçek aydınların insanlığı ilgilendiren konularda tavırlarını belirtmeleri gerektiğine inanmaktadır. Özellikle 1965-1973 arası ABD Hükümeti'nin Vietnam politikasına karşı yürütülen harekette yazıları ve konuşmalarıyla önemli bir rol oynamıştır. Kapitalist sistemin yanı sıra sosyalizmi de eleştirmiş, özellikle SSCB'deki yönetici kesime eleştiriler yöneltmiştir. 1969'da yazdığı *American Power and the New Mandarins* ("Amerikan Gücü ve Yeni Mandarinler") adlı kitabında ABD'de "liberal" gözükken akademik kurumların, varolan kapitalist sisteme nasıl hizmet ettiklerini ve Vietnam'daki ABD emperyalizminin çeşitli yönlerini anlatır. 1973'te yazdığı *For Reasons of State*, onun politik görüşlerini ve politik kuramını en açık seçik ortaya koyan kitabıdır. Bu kitapta Çin Hind'i'deki savaşla ilgili makaleleri, Pentagon Dosyası'nın titiz ve eleştirel bir incelemesi, Amerikan süper gücü üstüne eleştirel görüşleri, hükümetlerin kriz dönemlerinde üniversitenin rolü üzerine düşünceleri, ayrıca Skinner'ın davranışçı yaklaşımının bir eleştirisi ile dil ve özgürlük üstüne bir deneme yer alır. Vietnam sorununun kapanmasından sonra da ABD Hükümeti'nin karıştığı çeşitli olaylar konusunda Amerikan kamuoyunu bilinçlendirmek ve aydınlatmak amacını güden Chomsky'nin Arap-İsrail çatışması, Şah döneminde ABD-İran ilişkisi ve insan hakları konusunda birçok çalışması vardır.

Chomsky felsefe, dilbilim ve ruhbilimin birbirlerinden tümüyle ayrı ve kopuk alanlar değil, tersine bir bütünün parçaları olduğunu düşünür. Ona göre

insanın düşünen, yaratıcı, belirlenimci (*deterministic*) olmayan ve özgürlük arayan bir doğası vardır. Dilbilim çalışmalarının, Descartes'a dayanan usçuluk (*rationalism*) anlayışını büyük ölçüde doğruladığını savunur. Bloomfield ve Amerikan Yapısalci Dilbilim Okulu'nun benimsemiş olduğu davranışçı (*behaviorist*) ve deneyselci (*empiricist*) anlayışın kesinlikle karşısındadır. Bu anlayış, insanın hareketlerini ve kararlarını daha önce olan olayların ortaya çıkardığı neden-sonuç ilişkilerince belirlenen bir çerçevede ele alır. Oysa Chomsky'ye göre çeşitli yetilerle donatılmış olarak dünyaya gelen insanın bilgi edinebilmesi, çevresindeki uyarıların (*stimulus*) belirlenmesiyle değil, yetilerinin ona kazandırdığı özgürlüklerle olur. Chomsky bu görüşlerini birçok yazısına ve kitabına konu etmiştir.

Chomsky *Cartesian Linguistics*'de ("Kartezyen Dilbilim") dilbilimin usçuluğu nasıl doğruladığını, *Language and Mind* ("Dil ve Zihin") adlı kitabında da dil yetisinin usun bir parçası olduğunu göstermeye çalışmıştır. *Problems of Knowledge and Freedom* ("Bilgi ve Özgürlük Sorunları") başlığı altında toplanan, 1971'de Cambridge Üniversitesi'nde verdiği ve "Russell Konuşmaları" olarak bilinen bir dizi konferansında, dünyayı anlayıp yorumlama ve değiştirme konusunda Russell'in ele aldığı bazı noktalardan yola çıkar. Bu konuşmalarında insanın yaşadığı kısıtlı deneyimlerin bu karmaşık dünyayı algılamada yetersiz kaldığını ve bunun ancak doğuştan varolan yetiler yoluyla başarılabileceğini, dilbilimden de aldığı çeşitli örneklerle kanıtlamaya çalışır. *Reflections on Language* ("Dil Üstüne Düşünceler") adlı yapıtında da, dilin nasıl edinildiğini araştırmanın insanın bilişsel yapılarını (*cognitive structures*) anlamaya yardımcı olduğunu ve bu bilişsel yapıların, insanın davranışlarında yönlendirici bir etkisi olduğunu söyler. 1977'de Fransız dilbilimci Mitsu Ronat ile yaptığı bir söyleşi daha sonra bazı değişikliklerle *Language and Responsibility* ("Dil ve Sorumluluk") adıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın ilk bölümünde Chomsky'nin politika, dil, ahlak ve aydınların işlevi gibi konulardaki görüşlerine, ikinci bölümde ise, üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının tanıtılmasına yer vermiştir.

Chomsky'nin dil anlayışı, yetiştirdiği yapısalci görüşün öncülerinden olan Bloomfield'inkinden tümüyle farklı olarak tümdengelim (*deduction*) yöntemine dayanır. Dilbilim, doğal dillerdeki ortak özellikleri belirlemelidir. Bu açıdan Chomsky, Bloomfield'i eleştiren ünlü dilbilimci Roman Jakobson ile aynı görüştedir. Jakobson gibi Chomsky de dilde -sesbilim, sözdizim ve anlambilimde- evrensel bazı birimlerin olduğuna inanır. Burada "evrensel" sözcüğü değişik bir biçimde kullanılmaktadır; sözü geçen bu birimler her dilde bulunmayabilir, ancak bu birimlerin tanımı herhangi bir dildeki kullanılışlarına bağlı olmadan, genel bir dilbilim kuramı içinde, daha soyut ölçütlerle belirlenmiştir. Diller arasındaki benzerlikler, yüzeysel yapıardan (*surface structure*) çok, daha soyut bir düzeyde bulunan derin yapıarda (*deep structure*) gözlemlenebilir. Chomsky'e göre, bütün diller arasında, soyut bir düzeyde de olsa, benzerliklerin bulunması, ancak bütün insanların aynı dil yetisine sahip olmaları ile açıklanabilir. Bu dil yetisi insanın biyolojik gelişimiyle birlikte ortaya çıkar ve

◀ *Siyasal görüşleri*

◀ *Dil anlayışı*

◀ *Dilbilim ve Usçuluk*

gerekli koşulların (bir dilin konuşulması gibi) bulunduğu bir ortamda çocuk tarafından kullanılmaya başlanır. Bir çocuğun anadili, onun yakın çevresinde konuşulan ve sürekli olarak duyduğu dildir. Yoksa hiçbir çocuk belli bir dili anadili olarak konuşmak üzere doğmamıştır.

Evrensel dilbilgisi sistemi

Chomsky, çocukların dili yaratıcı bir biçimde kullanabilmelerinin, yani daha önce hiç duymadıkları tümcelerde olduğu gibi, ilk kez duydukları bir tümceyi anlayabilmelerinin ancak insanın beyninde, bir bakıma bir bilgisayar olarak düşünülebilecek soyut bir evrensel dilbilgisi sisteminin (dizge) var olmasıyla açıklanabileceğini ileri sürer. Çocuk, yetisinin bir parçası olan bu evrensel dilbilgisi sistemi ile doğar, bu sistemin sayesinde, hangi dili duyarsa onu öğrenir ve o dilin özelliklerini edinir. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramına göre, dilbilimcilerin en güç görevlerinden biri de işte bu evrensel dilbilgisi sisteminin işleyişini açıklayacak olan birimlerin ve kuralların ortaya çıkarılmasıdır. Davranışçı ve deneyselci

görüşün benimsediği dil anlayışına göre çocuk çevresinde konuşulanları tekrarlayarak o dili öğrenir. Chomsky bu görüşün, çocuğun daha önce hiç duymadığı bir tümceyi nasıl kurduğunu ve anladığını açıklamadığını ileri sürerek davranışçıları sert bir biçimde eleştirmiştir. Böylelikle ruhbilimde de uzun süren tartışmalara ve yeni araştırmaların yapılmasına yol açmıştır. Zamanın ünlü davranışçı ruhbilimcisi Skinner ile olan görüş ayrılıkları, 1959'da Chomsky'nin Skinner'ın *Verbal Behavior* ("Sözel Davranış") adlı kitabını eleştirmesiyle başlamış, uzun yıllar her iki bilim adamının çeşitli yazılarına konu olmuştur.

Chomsky için insanın dil vb. davranışlarının gözlemlenebilir yanları, ancak bu davranışların altında yatan gizli kuralları anlamaya yaradığı süreç önemlidir; bilim de bu gizli, doğrudan elde edilmeyen kuralların ortaya çıkarılmasıyla ilerleyecektir. İnsanların sözel davranışları, yani dili kullanışları onların dilsel edimleridir (*linguistic performance*).

Üretici - Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı

Chomsky'nin 1957'de *Syntactic Structures* ("Sözdizimsel Yapılar") kitabıyla ortaya koyduğu üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, 1965'te çıkan ve kısaca *Aspects* diye anılan *Aspects of the Theory of Syntax* ("Sözdizim Kuramının Çeşitli Yönleri") adlı yapıtında bazı değişikliklere uğrayarak daha kapsamlı bir dilbilim kuramı haline gelmiştir. Chomsky, Saussure'ün dil yaklaşımında rastlanan dil (*langue*) ve söz (*parole*) ayrımlarına çok yakın olan, dilin kullanılışı (dilsel edim) ile bir dilin dizgesinin bilinçsiz olarak bilinmesi (dilsel edinc) ayrımlarını getirmiştir. Bir dilin dilbilgisi, o dili anadili olarak konuşanların dilsel edinclerini betimleyen, sözdizimi, sesbilim ve anlambilim kurallarından oluşur. Sözdizimi kuralları, bir dilde dilbilgisi bakımından düzgün kurulabilecek bütün tümceleri üretmelidir; sözdizimi kuralları dilin "yaratıcı" ve "üretken" niteliklerini yansıttığı için "üretimsel"dir. Buna karşı, sesbilim ve anlambilim kuralları yorum-saldır; sözdiziminin ürettiği yapılara sesçil (*phonetic*) ve anlamsal yorumlar getirir. Bir dilbilgisinin sözdizimi bölümünde iki tür kural vardır: a) öbek yapısı kuralları (*phrase-structure rules*) ve b) dönüşümler (*transformations*). Öbek yapısı kuralları bir tümcenin derin yapısını (*deep structure*) belirler; bu kurallar tümceyi oluşturan öbeklerin sırasını ve iç yapılarını ve bu öbeklerdeki sözcüklerin anlamlarını (*category*) gösterir. Ayrıca derin yapıda, bir tümcenin anlamını verecek olan sözcükler de yer alır; bu da, sözlükten (*lexicon*) sözdizimsel derin yapıda belirlenen anlamlara uygun sözcüklerin seçilip yerleştirilmesiyle gerçekleşir. Böylece bir tümcenin anlamı onun derin yapısından elde edilir. Öbek yapısı kuralları dilsel edincin bütün yanlarını yansıtmadığı için bir ikinci tür

kurala, yani dönüşümlere gerek vardır. Dönüşümler, öbek yapısı kurallarının ürettiği derin yapılara uygulanır ve bu yapılarda çeşitli değişiklikler yapılarak -silme (*deletion*), yer değiştirme, katma (*adjunction*) vb. gibi- dilin yüzeysel yapıları türetilir. Dönüşüm kuralları derin yapıda belirlenen tümcenin anlamını değiştirmez. Örneğin, öbek yapısı kuralları biri pencereyi açtı tümcesini üretir. Bu derin yapıya edilgenleştirme dönüşümü uygulanarak, pencere açıldı yüzeysel yapısı (*surface structure*) elde edilir. Bu dönüşümün, derin yapının belirlediği anlamı hiçbir biçimde etkilememesi gerekir, yani biri pencereyi açtı ile pencere açıldı tümcelerinin derin yapısı aynı olduğu için anlamları da aynıdır. Ancak, Chomsky daha sonraları dönüşümlerin tümcenin anlamını farklılaştırdığını kabul ederek, bir tümcenin anlamının hem derin yapıdan, hem de yüzeysel yapıdan elde edildiği görüşünü benimsemiştir. *Aspects*'ten sonra bu kuram üstüne çeşitli dergilerde yazmayı sürdüren Chomsky, yüzeysel yapının anlama katkısını kabul etmenin dışında, İngilizce'de olduğunu ileri sürdüğü dönüşümlerin sayısını da oldukça azaltmıştır.

Chomsky'nin son yıllardaki çalışmaları bütün dilleri kapsayacak olan evrensel dilbilgisi kuralları ve bu kurallara getirilebilecek kısıtlamalar üzerinedir. İnsan dilini, insan anlığının doğuştan var olan bir özelliğine bağlayan Chomsky için bütün dillerin, soyut bir düzeyde de olsa, ortak bir sistemi vardır. Bunu elde etmek için de, biçimsel olarak en iyi betimlenebilen sözdiziminden başlanmalıdır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, anlambilimi fazla dikkate almaması gibi çeşitli zayıf yanlarına karşın, dile yönelttiği sorularla dilbilimde çığır açmış, birçok yeni kuramın gelişmesine neden olmuştur.

Resim 194

Paul CÉZANNE "Estate'da Deniz" Özel Koleksiyon Güzel Sanatlar Müzesi-Boston, ABD

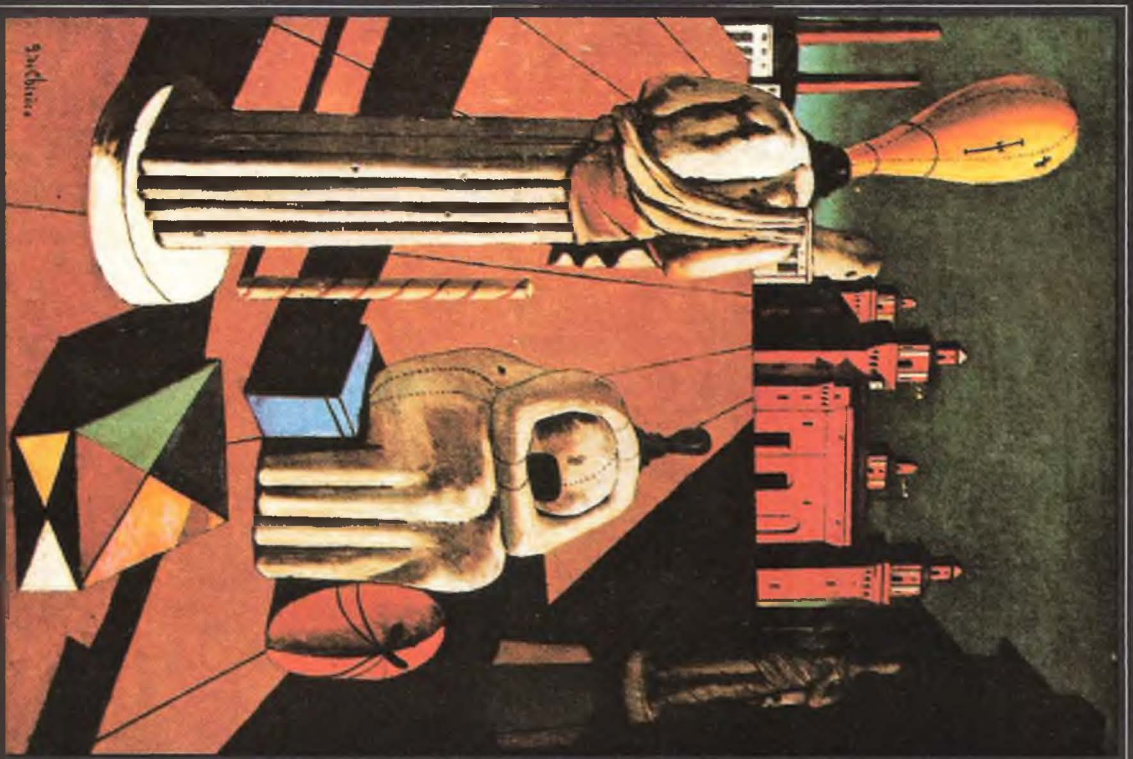

Resim 195

Paul CÉZANNE "Saksılı Natürmort" Jeu de Pomme Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 205
Giorgio de CHIRICO "Aşk Şarkısı" Modern Sanatlar Müzesi-New York, ABD

Resim 206
Giorgio de CHIRICO "Huzur Bozan İhanet Perileri" Milano, İTALYA

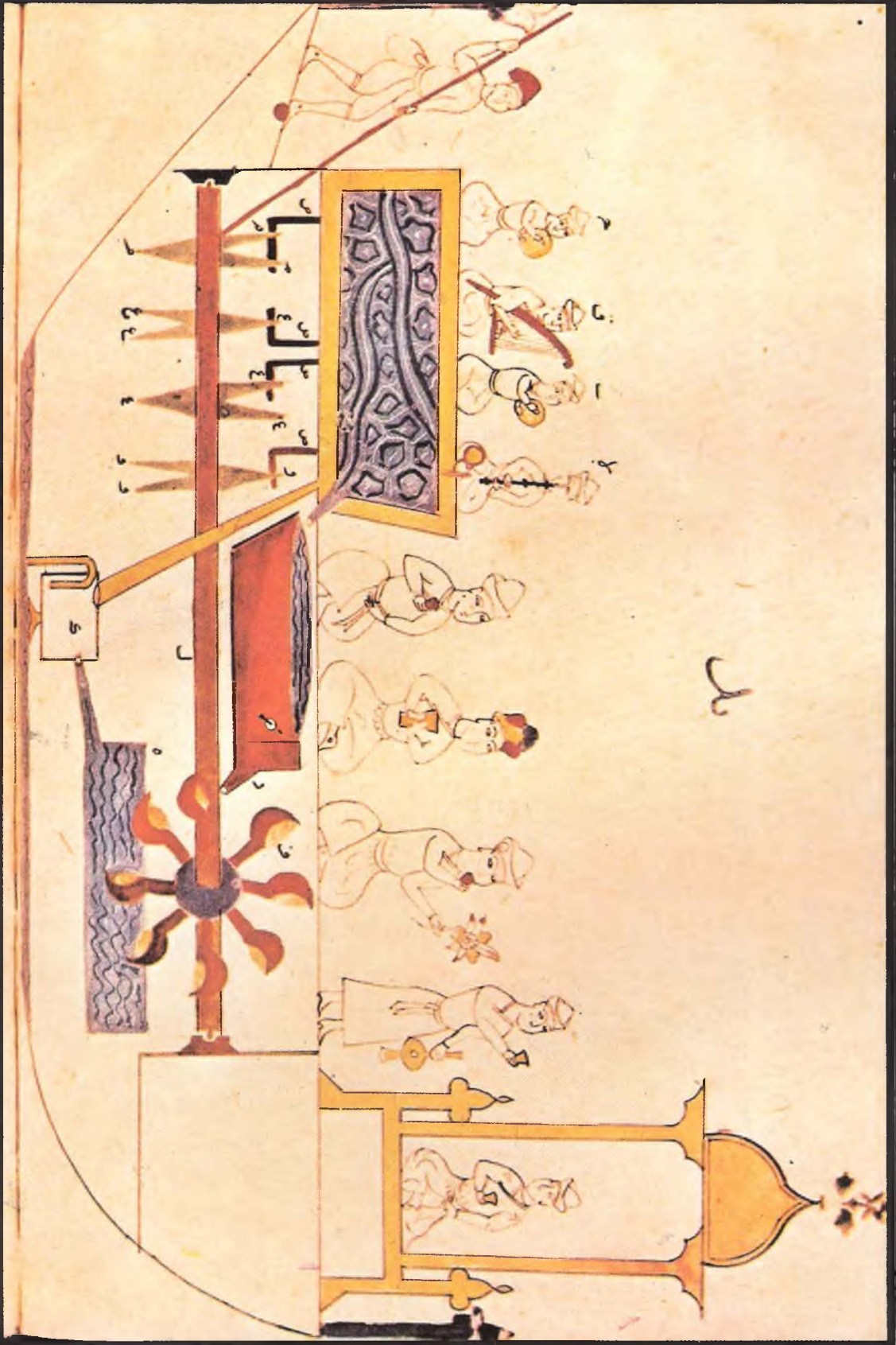
Resim 204
CHARLEMAGNE
"Renaud de Montauban"
XV.yy El-Yazmasından Bir Sayfa Arsenal Müzesi-FRANSA

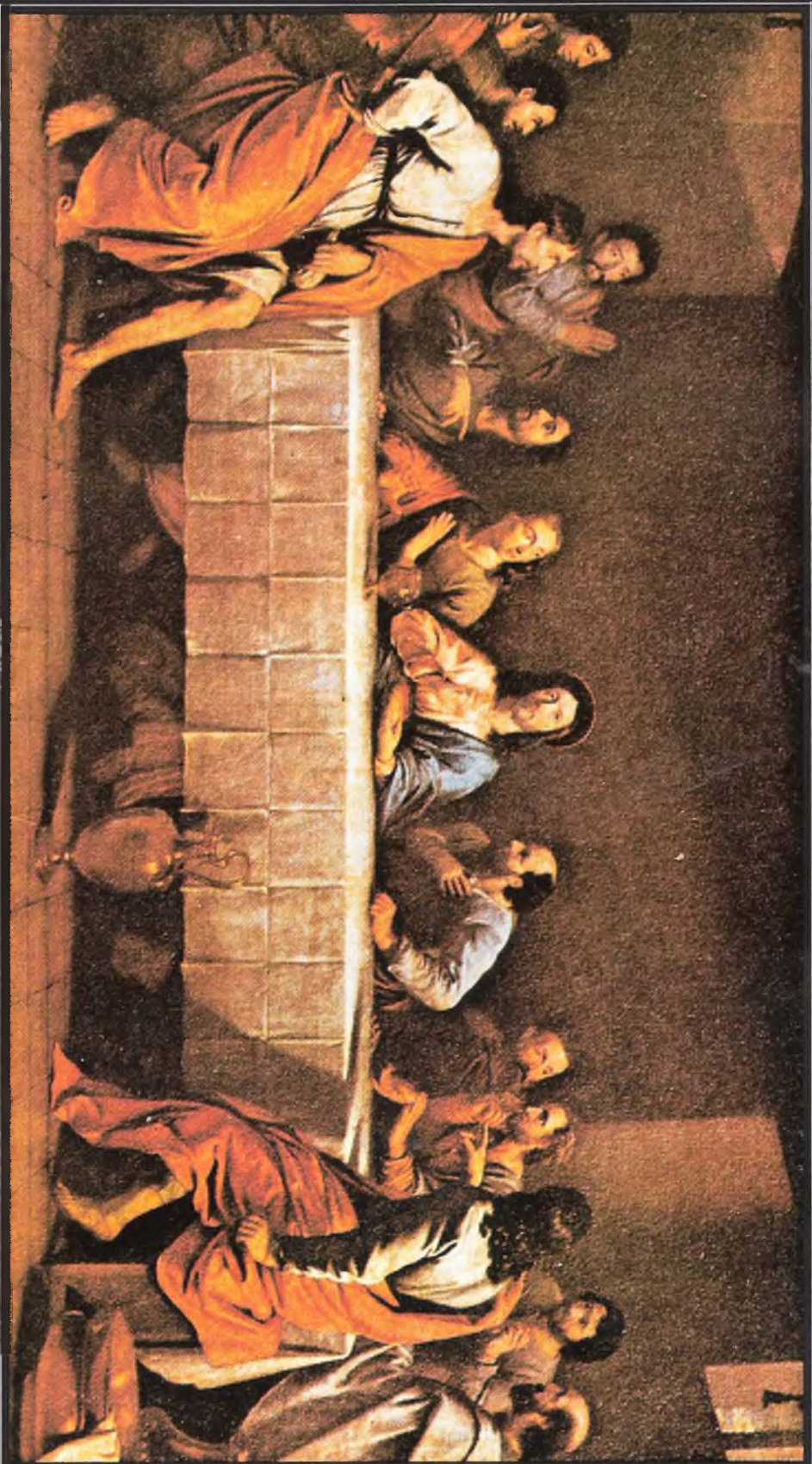

Resim 196
Paul CÉZANNE "Provence'da Dağlar" Tate Galerisi-Londra, İNGİLTERE

Resim 197
Paul CÉZANNE "Elma ve Portakallı Natürmort" Louvre Müzesi-Paris, FRANSA

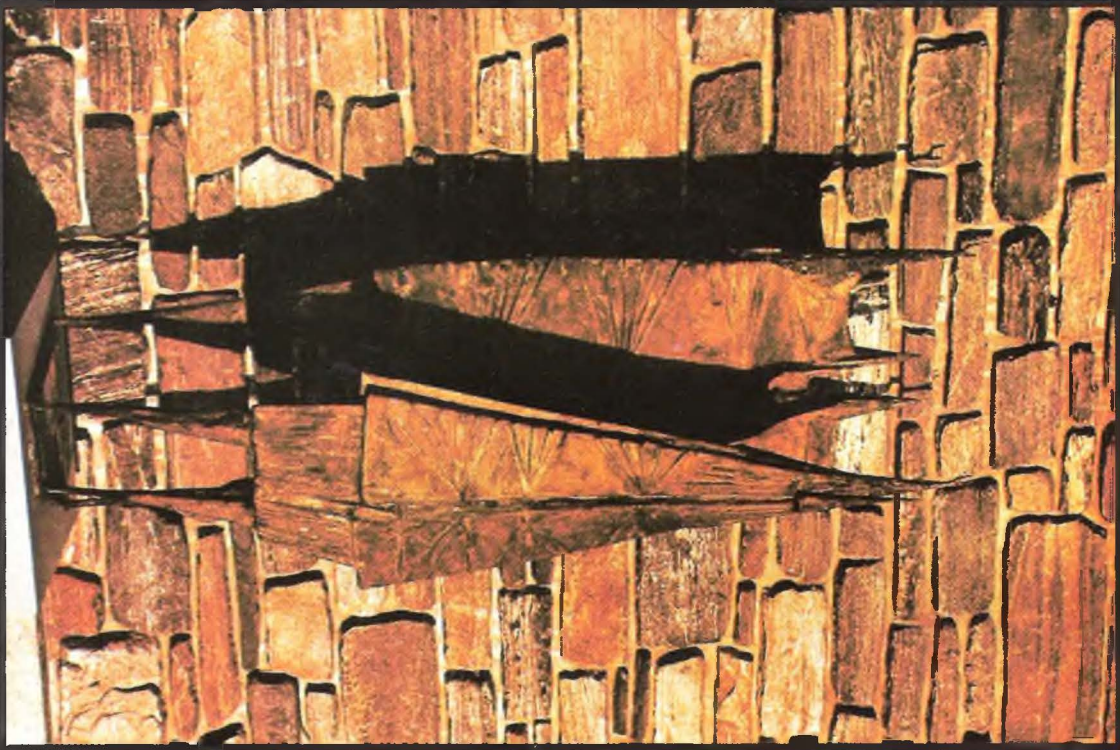

Resin 203

Philippe de CHAMPAIGNE

"Son Akşam Yemeği" Louvre Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 199
Lynn CHADWICK "Teddy Çocuk ve Kız" Özel Koleksiyon-ABD

Resim 200
Marc CHAGALL "Ben ve Köyüm" Modern Sanatlar Müzesi-New York, ABD

Resim 201

Jean Baptiste Simeon CHARDIN "Pazar Dönüşü" Louvre Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 202

Jules, CHÉRET Buz Sarayı için afiş

Yurdu ve dünyayı tanımak, çağın gerisinde kalmamak için, “gazete” okunuyor;

Cumhuriyet Türkiyesi’nde 60 Yıldır “Gazete” Okunuyor.

Cumhuriyet okunuyor.

Cumhuriyet,
60 yıldır her gün
“gazete” okumanın
anlamını kavramış
yurttaşların karşısına
çıkıyor ve
60 yıldır her gün
çağdaş gazetecilik sınavı
veriyor.

Cumhuriyet’in 60 yıllık varlığının dayanağı
“gazete”nin önemini, değerini bilen gazete okurlarıdır.

Cumhuriyet, 60. yayın yılını geride bırakırken
kendisini bugünlere getiren okurlara
şükranlarını sunar.

“Gazete okuyun, Cumhuriyet okuyun.”

YAYIN YILI

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni : Oya KÖYMEN
Yazı İşleri Müdürü : Meltem ÖNEŞ
Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN
Renkli Baskı : Ana Basım Sanayi A.Ş.
Siyah-Beyaz Baskı : Milliyet Yayın A.Ş.

Dağıtım : Hürriyet Holding A.Ş.
Abone ve Her Türlü İstek Adresi :
YADA Dr. Şevki Bey Sokak, No: 6 Divanyolu

Cilt 3, Fasıkül 25
7 Mayıs 1984
300 TL.

ANADOLU YAYINCILIK Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, No: 93 Maslak-İstanbul